TOPLUMSAL
tarih
312
ARALIK 2019

Kapatılışının 65. Yılında Köy Enstitüleri
MURAT TURAN

Lübnan'da Halk Ayaklanması ve Arka Planı
SELİM DERİNGİL - ÜMİT FIRAT AÇIKGÖZ

Osmanlı'da Çevre, İklim ve İnsanlar

AVUSTURYA-MACARİSTAN GENELKURMAYI'NIN OSMANLI ASKERİ İSTİHBARAT DOSYASINDA OSMANLI SUBAYLARI
SACİT KUTLU
BİLGE KARBİ

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 15 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1

28 yıllık Çırağan mahpusluğunun
birinci elden belgeleri
Son dönem Osmanlı tarihinin en ilginç
ve özgün kaynaklarından biri

Edhem Eldem
330 sayfa, renkli
büyük boy
ciltli, 85 TL

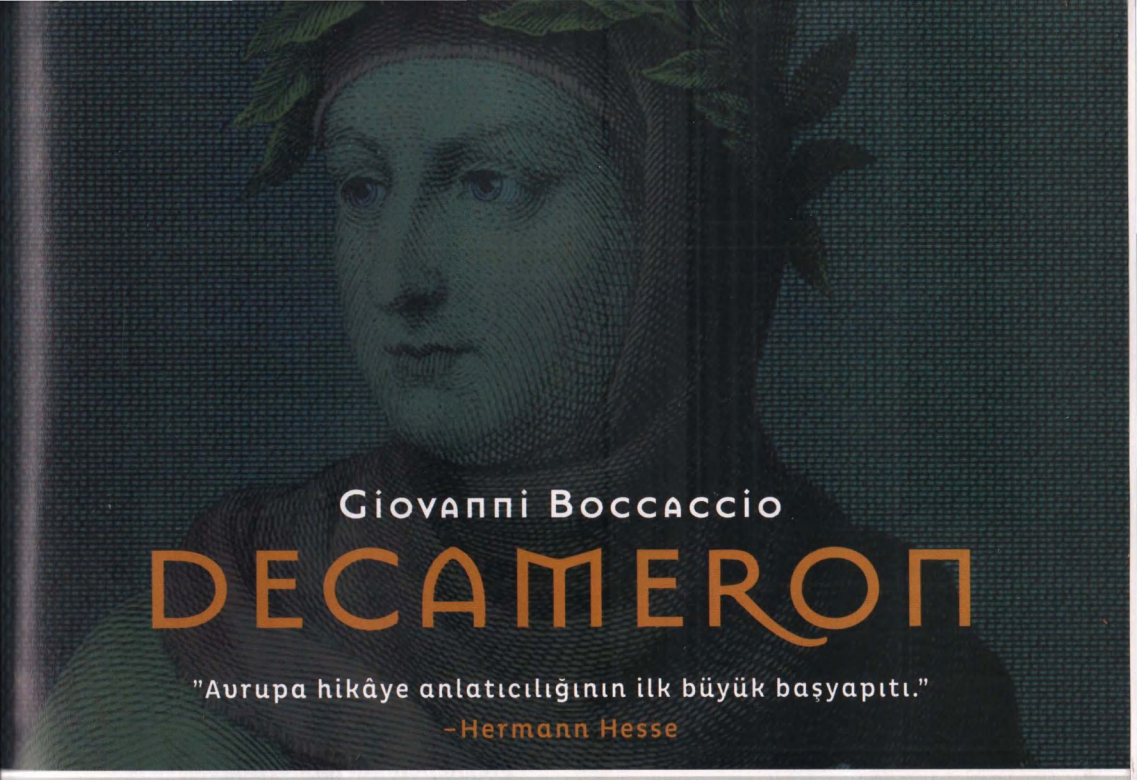
MAXIMUM
MOBİL

Maximum
Mobil'den
QR ile ödemelerde
ücretsiz
kargo!

Maximum Mobil'den **QR ile Ödeme** seçeneğini kullanarak iskultur.com.tr'deki tüm kitapların QR kodlarını okutup kolay ve hızlıca satın alabilirsiniz.

Kitap satın almak için Maximum Mobil'in ödemeler menüsünde "QR ile Ödeme" seçeneğinden Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları butonuna tıklanarak cep telefonunda açılacak olan kamera ile iskultur.com.tr'de seçilecek kitabın yanındaki QR kod okutulmalıdır. Teslimat bilgileri ve ödeme yapılacak kart seçilerek alışveriş tamamlanabilecektir. Maximum Mobil'den QR kod okutularak alınan kitaplarda %25 indirim uygulanmaktadır. Maximum Mobil uygulaması App Store veya Google Play'den ücretsiz indirebilir veya telefonun tarayıcısına maximum.com.tr/indir yazılarak yüklenebilir. Ayrıntılı bilgi ve ek koşullar: maximum.com.tr

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Siyah beyaz baskı / Karton kapak

Renkli baskı / Sert kapak

ALFA

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

Merhaba,

Doğanın değişimi ile insanın çevresi ve çevresindeki diğer canlılarla ilişkisinin dönüşümünü inceleyen çevre tarihi 1960'lar ve 70'lerde dönemin çevreci hareketlerinin gündeme getirdiği soru ve sorunsallardan ilham alarak Amerikan tarihçiliğinde bir alt-disiplin olarak gelişmeye başladı. 90'lı yıllarla birlikte de Avrupa, Güney Asya, Afrika ve Latin Amerika başta olmak üzere birçok coğrafyanın tarihçiliğinde kendine yer edindi. İklim değişikliğinin başat sebebi olduğu küresel ekolojik krizin gezegen ve toplumların yaşantıları üzerindeki etkilerinin daha fazla hissedilir olması ve küresel iklim hareketi gibi inisiyatiflerin doğuşu ise son 15-20 yıl diyebileceğimiz zaman dilimi içerisinde daha fazla tarihçinin çevre tarihine dikkat kesilmesine vesile oldu.

Çevresel faktörlerin ve iklimin tarihteki rolünden insanların, devletlerin ve farklı toplumsal-siyasi-iktisadi sistemlerin doğayı nasıl kontrol altına almaya çalıştığı ya da dönüştürdüğüne, farklı toplumsal sınıfların ekolojik dönüşümlerde ne roller oynadıklarından ekolojik dönüşümlerin farklı sınıfları, toplumsal cinsiyet gruplarını, ırksal ya da etnik grupları nasıl etkilediğine kadar birçok soru etrafında gelişen çevre tarihçiliği, sadece bir alt-disiplin olarak kalmayıp, özellikle son yıllarda toplumsal tarihçiliğin de sorularını belirlemeye başladı. Tarih disiplini içinde artık egzotik bir alan olma görünümden kurtulan çevre tarihçiliğinin Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde ise henüz yeni yeni ilgi görmeye başladığını söyleyebiliriz. İşte Önder Eren Akgül'ün editörlüğünde hazırlanan bu ayki dosyamızda yer alan makaleler, bu yeni gelişmekte olan Osmanlı çevre tarihçiliğinin zengin ve ilgi çekici örneklerini sunuyor. Geçtiğimiz aylarda yayımladığımız, hayvan-insan ilişkilerini ve doğa tarihi müzelerini merkezine alan dosyalarımızla birlikte bu alanda önemli bir birikimin oluşmasına katkı sunduğumuzu düşünüyoruz.

Mısır, Ürdün, Sudan, Cezayir, Lübnan, Irak ve şimdi de İran'da yaşanan büyük halk hareketleri, Arap Baharı'ndan sekiz yıl sonra Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yeni bir isyan dalgası ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Selim Deringil ve Ümit Fırat Açıkgöz'ün Lübnan üzerine yazıları bu eylemlerin hem tarihsel arka planını hem de yeni ve ayrıksı yönlerini tartışıyor. *Toplumsal Tarih*'in önümüzdeki sayılarında da tüm dünyaya yayılan bu halk hareketlerine dair değerlendirmelere yer vereceğiz.

Gelecek sayımızda görüşmek dileğiyle...

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Başka Bir Türkçe Mümkün Müydü?**
HAZIRLAYAN: MURAT CANKARA

08 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

18 **Lübnan'da Halk Ayaklanması ve Mezhepçiliğin Modernliği**
ÜMİT FIRAT AÇIKGÖZ

24 **Osmanlı Çevre Tarihi**
EDİTÖR: ÖNDER EREN AKGÜL

26 **John R. McNeill ile Çevre Tarihi Üzerine Mülakat**
ÖNDER EREN AKGÜL

30 **Doğanın "Kozmopolis"i: Terkos Suyolu Boyunca Kentliler, Köylüler ve Hayvanlar**
K. MEHMET KENTEL

38 KÜRESEL PERSPEKTİFLE BÖLGESEL OLANA BAKMAK:
Osmanlı Kürdistanı'nın Çevre Tarihi
ZOZAN PEHLİVAN

44 ÇEVRE TARİHİ, İKTİSAT TARİHİ VE COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ:
Kıbrıs'ın 1572 Yılı Mufassal Defterinin Analizi
ANTONIS HADJIKYRIACOU

50 BATI ANADOLU'DA KERESTECİLER, KÖYLÜLER VE MÜŞTEREKLER:
"Koskoca Bir Ormanın Tahribi ve İmhası"
ÖNDER EREN AKGÜL

66 **Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Avusturya-Macaristan Tarafından Hazırlanan Osmanlı Askeri İstihbarat Dosyası**
SACİT KUTLU - BİLGE KARBİ

76 ÇİMEN GÜNAY-ERKOL İLE SÖYLEŞİ:
Peyami Safa'da Modernleşme, Sınıf Atlama ve Erkeklik Meseleleri
SÖYLEŞİ: GÜNEŞ SEZEN

80 **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kastamonu Kadınları**
MUSTAFA ESKİ

84 **Öğrencileri Wallerstein'in Mirasını Tartışıyor**
HAZIRLAYAN: AXEL ÇORLU

KAPAK: **Thomas Allom, Denizler Kitabevi Koleksiyonu**

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 312, Aralık 2019

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihlioğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Ozil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İklil Selçuk, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Kasım 2019

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

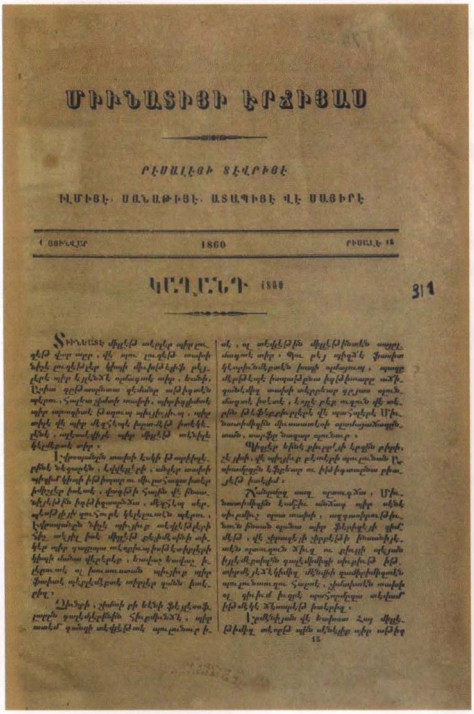
BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Başka Bir Türkçe Mümkün Müydü?

HAZIRLAYAN: **MURAT CANKARA**

Münadi-yi Erciyes [Erciyes Tellalı] Garabed H. Panosyan (1826/28?-1905) tarafından 1859-1862 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan bir "Risale-yi Devriye" yani süreli yayındır.[3] Bu "İlmiye, Sanatiye, Edebiye ve Saire" dergisi başlangıçta haftada bir, daha sonra iki günde bir yayımlanmıştır. Osmanlı basın tarihi için son derece ilginç bir isim olan Panosyan Kayseri'de doğmuş, okumak için gönderildiği İstanbul'da bir sarrafın yanında çıraklık yapmış, oradan İzmir'e giderek eğitim görmüş, daha sonra da İstanbul'a dönerek yayıncılığa başlamıştır. Birinci sayısı 1 Haziran 1859'da çıkan *Münadi-yi Erciyes* de Panosyan'ın bu yöndeki ilk girişimidir. Hemşehrilerinin madden desteklediği, başlangıçta yalnızca 70 abonesi bulunan ve öncelikle İstanbul'da yaşayan Kayserililere hitap etmeyi hedefleyen yayının, zamanla siyasi içeriğini güçlendirerek daha geniş bir okur kitlesine hitap etmeye başladığı; nihayetinde de 1862'deki Zeytun İsyanı üzerine yazdıklarından dolayı kapatıldığı anlaşılmaktadır. 1866'da çıkarmaya başladığı *Manzume-i Efkâr* ise bilhassa 70'li yıllarda Ermeni cemaati üzerindeki en etkili gazetelerden biri olacak;[4] 1893 yılında da, yine başka bir yazı nedeniyle kapatılacak ve Panosyan'a tahsis olunan maaş bu nedenle kesilecektir.[5]

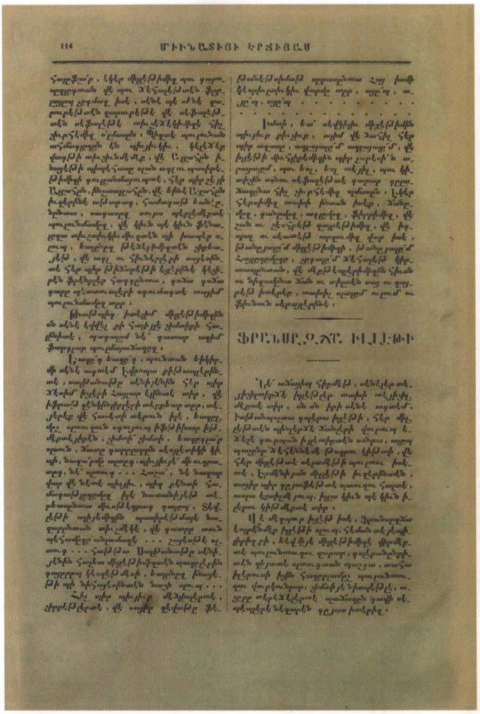

Münadi-yi Erciyes, sayı 15, 1 Ocak 1860
Armenian National Library

Panosyan'ın basın hayatı, döneminin pek çok gazetecisi gibi, polemikler, cezalar, kapatılmalar ve yeni başlangıçlarla doludur. *Diyojen*'de yayımlanan uzun kulaklı ve Doğu-Batı karışımı giysilerle tasvir edildiği karikatürü (Teodor Kasap tarafından muhbirlikle suçlanmıştır); Osmanlı mizah basınının en meşhur, kaynaklarda görseli en sık kullanılan karikatürleri arasındadır. Öte yandan, onun durumunda dikkat çekici diğer bir husus, Ermeni cemaati içerisinde girdiği polemiklerdir. Ermeni Patrikhanesi'ni ve cemaatin önde gelenlerini sert bir dille eleştiren Panosyan, Patrikhane'nin yarı-resmi yayın organı sayılabilecek *Masis*'le ve Katolik Ermeni cemaatinin en önemli figürlerinden Hovsep Vartanyan'ın çıkardığı *Mecmua-yı Havadis*'le de sık sık polemiğe girmiştir.[6] Örneğin *Münadi-yi Erciyes*'in 15 Nisan 1860 tarihli 22. ve 15 Mayıs 1860 tarihli 24. sayılarında, Hovsep Vartanyan'ın yayımladığı *Mecmua-yı Havadis*'le girilen bir tartışmada verilen yanıtlar bulunmaktadır. Söz konusu tartışma, Muş'ta yaşayan bir "Hay karısı"nın (Ermeni kadının) Katolik olması üzerinedir. Zira mezhep ve din değiştirme, dönemin en ciddi tartışma konularından biridir.[8] Panosyan, genel olarak, Ermeni

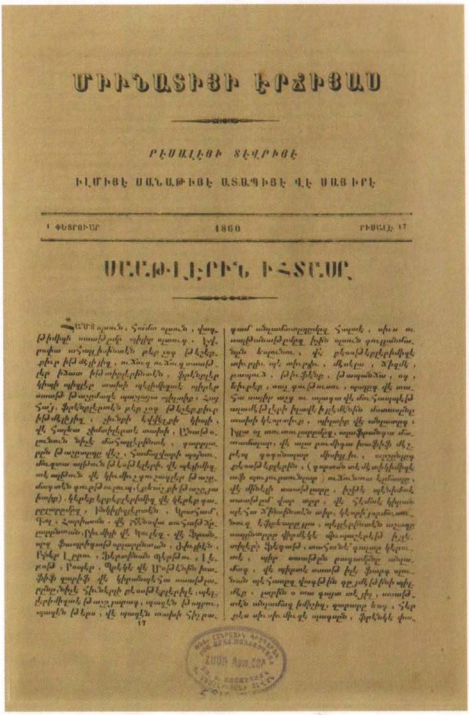
cemaatinin bütünlüğüne zarar verdikleri gerekçesiyle Katolik ve Protestanları eleştirmektedir; Viyana'daki Mıkhitarist Manastırı'nda eğitim gören Vartanyan ise daha 1851'de din adamlarının bağnazlığını eleştiren ve bir Katolik Ermeni'yle Apostolik Ermeni'nin mutsuz aşk hikâyesini anlattığı *Akabi Hikâyesi* romanıyla Vatikan'ın şimşeklerini üzerine çekmiştir.[10] Tartışmadaki dikkat çekici bir ayrıntı, Panosyan'ın şu imasıdır: "*Mecmua-yı Havadis* [...], *Münadi-yi Erciyes*'in dahi lisanı, *Mecmua*'nınki gibi Türkçe olduğundan mı ola, *Münadi*'yi gördükte, ifrat [aşırı] derecelerde kızar, kanı başına sıçrar[.]" Burada gazetelerin kişileştirilmesi bir yana, anadili Türkçe olan Ermenileri öncelikli hedef kitle olarak belirleyen basındaki genişleme, dolayısıyla da rekabet emareleri görülmektedir.

Aşağıda okuyacağınız "Fransızca İlleti" başlıklı yazının ilk bölümü *Münadi-yi Erciyes*'in 1 Ocak 1860 tarihli 15. sayısında, ikinci bölümü ise 1 Şubat 1860 tarihli 17. sayısında yayımlanmıştır. Her ne kadar yazının sonunda "devamî" olduğu belirtilmişse de, en azından sonraki yedi sayı boyunca, yazının üçüncü bölümüne rastlanmamaktadır. Panosyan'ın yazıda "millet" sözcüğünü modern anlamda kullanması, "biz" derken bir mezhebi değil de Osmanlı Ermeni cemaatinin bütününü kastetmesi kayda değerdir (benzer bir tutumu Vartanyan'da da bulmak mümkündür).[11] Bunda elbette, Osmanlı Ermenileri için, dillerin (sadece Fransızcanın değil, Türkçenin veya klasik ve modern varyantlarıyla Ermenicenin de), henüz belli sınıf ve/veya mezheplerle tam olarak özdeşleştirilmemiş olmasının da payı bulunmalıdır. Nitekim ilerleyen yıllar bu konuda daha şiddetli tartışmalara sahne olacaktır. Öte yandan, vebaya benzettiği Fransızca eğitiminin yaygınlaşmasında politik/dinsel bir motivasyon görmesi; Almanca, Rusça, Latince,

***Münadi-yi Erciyes*'in 15. sayısında yayımlanan "Fransızca İlleti" başlıklı yazının ilk sayfası**
Armenian National Library

İtalyanca ve Osmanlıcanın en az Fransızca kadar gerekli ve yararlı olabileceğinin altını çizmesi de dikkate değerdir. Yazıda sözü edilen "Fransızca bilmek taslayanlar" ise -ki yukarıda adı geçen *Akabi Hikâyesi*'nde de dalga konusu olmuşlardır-, Müslüman/Türk münevverinin gündemine girebilmek için daha epey (belki *Araba Sevdası*'nı?) bekleyecektir. Meseleyi daha geniş bir bağlama taşımayı denersek, "Fransızca İlleti"nin, Şinasi'nin "ilk özel Türk gazetesi" sayılan *Tercüman-ı Ahval*'deki meşhur "Mukaddime"sinden sadece birkaç ay önce yayımlandığını belirtmek gerekir. Osmanlı/Türk tarihyazımında "saf Türkçe" arayışıyla, modern bir düzyazı dili olarak Türkçenin doğum sancılarıyla özdeşleştirilegelen Şinasi'nin bu yazıda kullandığı dille Panosyan'ınkini karşılaştırmak, sadece meslekten dilciler için anlamlı olmayacaktır. (*Münadi-yi Erciyes*'teki bazı yazılarda verilen dipnotlarda günümüzün "sadeleştirme" yaklaşımının ilk örnekleri görülmekte, örneğin "müfid"in "faideli" anlamına geldiği belirtilmektedir.) Nitekim 1867'de Ali Suavi'nin çıkardığı *Muhbir*'de yayımlanan "Gazete" başlıklı yazıda, artık Müslüman/Türk gençlerin de dünyada olup bitenlerden haberdar olmak için Fransızca ya da Ermeni harfli Türkçe yayınları takip etmeye başladıklarından yakınılıyor, gazetecilere "İstanbul'da avam lisanı olan Türkçe" ile yazma çağrısı yapılıyordu. Son olarak, Panosyan'ın, yazının yayımlandığı yıl itibarıyla Fransızca bildiğini, hatta o yıl Jean Racine'den bir çevirisinin yayımlandığını, ilerleyen yılarda dönemin çoksatarlarından bazılarını (örneğin Eugène Sue'nün *Serseri Yahudi*'si) Türkçeye tercüme edip Ermeni harfleriyle yayımladığını, dolayısıyla da bundan muhtemelen fena para kazanmadığını; hülasa, Ermeni ailelerin, çocuklarının geleceğine yatırım yapmaya çalışırken -tıpkı bugün de olduğu gibi- gözettikleri

ՄԻՒՆԱՏԻՑԻ ԷՐՄԻՑԱՄ

ԹԻՒՄԱՐԻԱՒ ՏԵՂԵՐԱԿԱՆ

ԻԼՄԻՑԻ ՈՒՆԱՒՈՐՈՒՑԻ ՈՏՏԱԳՐՈՒՑԻՒ ՎԻ ՈՒՍՑԻՒԼ

1860

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԵՆ ԽՕՍՈՒՄՆԵՐ

2009 Apr 08

***Münadi-yi Erciyes*, sayı 17, 1 Şubat 1860**
Armenian National Library

çıkar ve kaygıları, sonuçta da bu nedenle oluşan ekonomiyi tam olarak göremediğini, görmemeyi tercih ettiğini veya küçümsediğini de not etmekte yarar vardır.

FRANSIZCA İLLETİ

Ne acayip hikmet, seneler değişildikçe illetler dahi değişilmektedir! On on iki sene akdem [önce], İstanbol'da kolera illeti, her milletten binlerce canları vurup ecele kurban eyledikten sonra, alıp başını cehenneme doğru gitti ve her millet de selameti buldu ise de, Ermeniyan milleti üzerinden, sair bir ziyafette olduğu halde, asla eksilmeyip, illa [bilakis] gün-be-gün ileri gitmektedir.

Ve mezbur [söz konusu] illet ise, Fransızca öğrenmek illeti olup, hemen diyebiliriz ki, yevmiye [her gün] milletimize vermekte bulunduğu zarar, koleranınkinden ziyade olduktan başka, daha ilerisi için hazırlamış bulunduğu vurgunlar, şimdiye nispetle, aşırı derecelerde olacağın[ı] kavi sebeplere nazaran kıyas ederiz [kuvvetli delillere bakarak çıkarırız].

Acayip, işte yeni bir kalem, işte yeni bir zu'm [boş inanç] daha, fakat öyle bir küstahça zu'm ki, yüzde hemen doksan sekiz İstanbul'da muteber tutulmakta olan zu'mların külliyen mugayirinde [zıttı].

Evvet, evvet, fakat bakalım ki haklı mıyız, yoksa haksız mıyız?

Okumanın ve ilm u malumat tahsilinin, milletimizin hakkında ziyadesiyle ehemm [pek mühim] u elzem olduğun[u] anlayıp, ve her gün de *nida* eyleyenlerden [haykıranlardan] bulunduğumuzu sarahaten ikrar ederiz [açık açık söylüyoruz]. Ve bir âdem niçin vakt u hali müsaade eylediği surette yüzlerce lisanlar öğrenmesi hem elzemiyetten ve hem de iftihardan hâlî olmadığın[ı] zerrece inkâr edemeyiz.

İnsan olan kırda bayırda hayvanlar ile beraber yaşamayıp, elbette bir insan şirketine [topluluğuna] dahil bulunacağından, tabiatıyla bir lisan bilmeye muhtaçtır. Ve bir âdem evvela kendi lisanını öğrenip, ve saniye[n] eğer sair bir lisan sahibi devlet tebasından ise, ol devletin lisanın[ı] dahi öğrenmek her veçh ile [bakımdan] elzemiyettendir. Fakat, şunu da izah etmeliyiz ki, lisan demek ile, yalnız bir söyleyip konuşmak anlaşılmayıp, illa mümkün mertebe okuyup yazmak, ve hiç değil ise, kendi sanat u ticaretinde mühim bulunan ilm u kitabetlere [yazılı kaynaklara] dahi aşina olmak, şehrî [medeni] ve terbiyeli olmak isteyen için behemehal [mutlaka] ehemmiyettendir.

Bir lisan ne kadar kolay olur ise olsun, kitabetini miktar-ı kifaye anlayıp lezzet alabilmek için, akalli [en azından] on sene mekteplerde tahsil-i malumat üzre bulunmak lazım gelip, alesseviye [ortalama olarak] çocuklar ise, ancak on-on iki yaşında okudukları ilm u sanatın [zanaatin] mealin[i] [özünü] anlamaya kadir olabilirler [olabilecekleri] aşikârdır.

Hemen bir yirmi seneden beri gerçi taşralarda dahi, fakat hususuyla İstanbol'da, milletimiz üzerinde mektepler uğruna bir nevi şevk u heves, sa'y [çaba] u gayret ve fedakârlık eserleri müşahede olunmaktadır [görülmektedir]. Gerçi hiçbir hususta sarf olunan zahmet u akçeye mükafat olacak kadar semere hasıl olamadığı için pek çok sebepler bulunabilip, ve vakit vakit nice zevat-ı hesap-ehliler taraflarından acınılıp ihtar olunagelmekte ise de, çokların ya caiz gördüğü veya da sükutu ittihaz eylediği [sessiz kalmayı tercih ettiği] bir sebep ve bir husus pek acayip ve pek de muzır [zararlı] görülmektedir.

Husus-i mezburun ise bâlâda [yukarıda] zikrini geçtiğimiz Fransızca illeti olduğu kolayca fehm u derk olunacağı [anlaşılacağı] şüphesizdir.

İstanbol'daki mekteplerimizin pek çoklarında ya Fransızca dersi, veya da hasret-i iştiyakı [arzusu] bulunduğundan kat-i nazar [bulunması bir yana], gerek Fransızca bilen veyahut bilmek

taslayanlardan niceleri, ikisi bir araya geldikte, zannederiz ki herkese bir gösteriş olmak niyetiyle, iyi fena Fransızca söylemekte bulunmaktadırlar, ve bu bapta, ol niyetlerinde asla yanılmıyorlar der isek, hilaf [yalan] söylemiş gibi olmayız, çünkü, mezbur Fransızca illeti milletimiz için bu senelerde ol kadar has olmuştur ki, çarşıda pazarda, kahvelerde ve meyhanelerde erkek ağalarımızın, ve evlerde dudularımızın ve hanımlarımızın ekserisi dahi illet-i mezbureye giriftar olmuşlardır [yakalanmışlardır].

Oğlum büyüse de şu falanın oğlu gibi Fransızca söylediğin[i] işiteyim... Kızım büyüse de ben de Fransızca okuttursa idim... lakırdıları ve arzuları ağızdan ağıza yuvarlanıp gitmektedir...

Dünyada niyetsiz bir şey öğrenmek olamaz, ve her niyetin de tahtında [altında] bir hayr u kâr arzusu olmalıdır, yoksa falanın oğlu, kızı, Fransızca öğrenmiş, benimki dahi öğrenmeli deyu bila-niyet u maksat [amaçsızca] heveskâr olmak bir nevi divanelik olduğuna çendan [hiç] şüpheler olunamaz.

II

İnsan olanın başlıca niyeti kendi nefsini, yani kârını ve faidesini düşünmek olmalıdır. On beş seneden beri, gerek mekteplerimizde ve gerek evlerimizde, Fransızca uğruna milyonlarca kuruşlar, bahasız [çok kıymetli] vakitler sarf olunmaktadır. Halbuki, faidesi ne olmuştur, ve ne olmak ihtimali vardır? Fransızca bildiğim için şu kadar para kazandım diyebileni bulmamak için aramalı, fakat Fransızca bildiği için şu kadar sefalete düşenleri sürüler ile aramaksızın bulmalıyız. İhtimaldir ki, Fransız lisanında tahsil-i malumat edecek, ve de yahut edebe, terbiyeye ve eğlenceye dair kitaplar çok bulunduğundan, behemehal Fransızca öğrenilmesi elzemiyetindendir deyu düşünülmektedir. Hayıf hayıf, ya âdemler! Hangi şeytan haber verdi bize ki, faideli kitaplar yalnız Fransızcadadır deyu? Acaba Nemçe lisanında [Almancada] bulunan adap u terbiye ve ilm u sanat kitaplarının temizliğinin farkında mıyız? Acaba İngiliz lisanında bulunan ilm-i idare, ticaret, ziraat ve saire kitaplarını okuduğumuz var mıdır? Acaba Rus lisanında olan meşhur tarih ve seyahat kitaplarını görmekte miyiz? Ve nihayet Osmanlı, Yunan, Latin ve [İ]talyan lisanlarını bilmek acaba Fransızca kadar ehemm u elzem değil midir bizlere?

Fakat bütün Evropa'da Fransız lisanına riayet olunmakta olduğun[u] da inkâr edebilir miyiz ya? Haşa! Lakin Fransızcanın başlıca hassası, devlet politikasına uygun bir lisan bulunmasıdır. Halbuki, bizim hangimiz gidip de Londra, Paris, Viyana, Berlin ve Petersburg meclislerinde âzâ [vekil] olabilecek isek, bari evvelinden bilelim de, hem ömrünün uzun olup birkaç lisan daha öğrenmesi için (çünkü elzemiyettendir), ve hem de öyle bir illeti, Allah'ın kendisine çok çektirmemesi için dualar edelim!

İyi amma, Fransızcadan başka hangi lisanı öğrenelim? Şimdiki asrın iktizasınca bir Evropa lisanı da bilmek farzdır.

Evvet, milletimizde her bir lisandan dahi bilenler bulunması elzemiyettendir, fakat herkesten birer ikişer kuruş toplanarak, fakir çocuklarına Fransızca öğrettireceğiz diyerek sarf-ı evkat ettirmek [vakit harcattırmak] de, hem ayıptır, ve hem de günahtır. Ve bu kadar paralar ve vakitler sarf olunmakta iken, başlıca Türkçe, İngilizce, Nemçece, ve Rusça dahi olmayıp da, her mektepte yalnızca Fransızca olması ne sebebe mebnidir [olmasının sebebi nedir]? Bu sualin cevabı pek kolaydır zannederiz... Çünkü, İngilizce öğrenirler ise Protestan ve ... olurlarmış çocuklarımız. Fakat Fransızcayı bilmenin tahtında, Eçmiadzin'i [Ermeni Kilisesi'ni] tanıyıp, ve *Lusavorçagan tavanutyun*da [Apostolik inancında] kavi kalmak kefaletleri, senetleri ve şartları mevcut imiş (ahmaklık! ahmaklık!)

Beş yüz seneden beri milletimiz Türkçe söylemektedir, acaba İslam mı olmuştur? Ve şu kadar âdemlerimiz nice mezheplere gidip kabul etmekte iseler, acaba evvela ol kabul ettikleri mezhepte bulunanların lisanlarını tahsil ettikten sonra mı gitmektedirler?

Bir âdem kendi lisanını iyi bildikçe, asla milletini kaybedemez, ve bir âdem, ya kendi mezhebi sebebinden bir zulm u teaddî [zulüm ve baskı] görmedikçe, veya da kendisi ahmak olmadıkça, hiçbir vakit gidip mezhebini değiştirmeye irtikâb edemez [gibi kötü bir şey yapamaz].

DİPNOTLAR

1 Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 391; Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, 1727-1968* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005), 559. Mildanoğlu'nun verdiği bilgiye göre dergi 1863'e kadar çıkmıştır.

2 Bu dosya kapsamında daha önce Panosyan'ın *Manzume-i Efkâr*'daki bir yazısı, hayatıyla ilgili bazı ayrıntıları içeren bir çerçeveyle birlikte yer almıştır. Bkz. Murat Cankara, "Vatandaş, Türkçe Öğren!" *Toplumsal Tarih*, no. 298 (Ekim 2018): 8-12. Ayrıca, Panosyan'ın Ermeni harfleriyle Türkçe yayınladığı gazete ve dergiler üzerine bir inceleme için bkz. Masayuki Ueno, "One Script, Two Languages: Garabed Panosian and His Armeno-Turkish Newspapers in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies* 52, no. 4 (2016): 605-22.

3 Ibid., 609.

4 Ibid., 605, 610.

5 BOA, Y.MTV. 75 55 (17 Şubat 1893); BOA, DH.MKT. 2055 125 (17 Şubat 1893).

6 Ueno, "One Script, Two Languages", 610.

7 Burada kast edilen, kadının Ermeni Kilisesi'ne bağlı oluşudur. Bkz. dipnot 10.

8 Ohannes Kılıçdağı, "Sahmanatragan jshmardutinner (The constitutional truths)", *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945): Texts and Commentaries (Modernism - Representations of National Culture)* içinde, ed. Ahmet Ersoy, Maciej Górny ve Vangelis Kechriotis, c. 3/2 (Budapest and New York: Central European University Press, 2006), 333-42.

9 Ueno, "One Script, Two Languages", 610.

10 Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa), *Akabi Hikyayesi*, ed. Andreas Tietze (İstanbul: Eren Yayınları, 1991). Buradaki "Apostolik" ifadesi tartışmalı olup bazıları bunun yerine "Ortodoks" ya da "Gregoryen"i tercih etmektedirler. İfadeyle, Ermeni Kilisesi'nin mensupları kast edilmektedir.

11 Kılıçdağı, "Constitutional Truths".

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Halide Edip Hanım'ın İntihabı

1 ARALIK 1919 **İKDAM**

Yalnız bizde değil Fransa, İtalya, Roma'da elyevm intihabat mücadeleleri var. Medeniyette fevkalade ileri giden bu memleketlerde kadınların intihab edilip edilmemeleri meselesi müsbet bir cereyan almamış iken bizde bundan nasıl bahs olunabilir? Hiç kimsenin aklından geçmeyen bu inkılabı Yenişehirliler, bir emr-i vaki halinde ortaya atıyorlar. Namdar muharrire ve hatibemiz Halide Edip Hanım Yenişehir'den on rey almış. Dünkü Tercüman bundan bahsederken diyor ki: "Bu, memleketimizin hayat-ı umumiyesinde ilk defa zuhura gelmiş mesut bir hadise gibi telakki olunabilir. Tevkil edecek on rey – şüphesiz lehinde hiçbir propaganda olmaksızın – verilmiştir. Memleketimizin feminizm cereyanlarına bigane olduğunu iddia edenleri tekzip edecek en kuvvetli delildir.

Ancak verilen reylerin miktarı daha ziyade olsa ve hanımefendi mebus intihab edilse gayet nazik bir mesele-i hukukiye ve esasiye karşısında kalınacaktır. Hanımı mebusan dairesine kabul etmek icap edecek mi, etmeyecek mi? Kanun bu meseleyi meskut bırakmış olmasına nazaran kabul cihetine gidilebilir. Filhakika bu fikre muhalif olacaklar da hangi memlekette kadına hakk-ı intihab verilmiş ise onun kanunda tasrih edilmiş bulunduğunu, binaenaleyh sükut vaziyetinin reddi tazmin ettiğini iddia edebilirler. Maamafih bu münakaşa bu gün daha ziyade nazari bir ehemmiyeti haizdir."

İstanbul'da Veba

1 ARALIK 1919 **İLERİ**

Dün şüpheli ve şüphesiz veba vakası tahakkuk etmemiştir. Emraz-ı sariye mücadele heyetine verilen elli bin liralık tahsisat kısım kısım Maliyeden teslim edilmektedir.

Veba aşısının litresi hariçte eczanelerde yüz liraya satılmaktadır. bakteriyolojihane günde sekiz litre aşı ihzar ettiğine nazaran ayda 2400 liralık aşı hazırlamaktadır. Buna mukabil tahsisatı ancak birkaç yüz liraya baliğ olmaktadır. Evvelki gün veba ocağı olan mahallerde 3036 kişiye aşı tatbik edilmiştir.

Kürt Aşiretlerinin Galeyanı

3 ARALIK 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

Diyarbakır vilayetinde Milli, Karakeçili, Şammar gibi şimdiye kadar birçok fedakarlıklar ibraz eden müsellah Kürt aşiretleri vatanlarına tecavüz edecek olan herhangi bir işgal kuvvetine karşı müştereken ve silahla mukavemet etmeye karar vermişler ve bunun için içtimalar akdederek ahd ü peymân (yemin) etmişlerdir.

Kadınlık Alemi

4 ARALIK 1919 **İLERİ**

Kadınlık aleminde bir teceddüd, bir inkılap var. Bunu inkar etmeyelim. Beşeriyetin bu nısf-ı zarif ve latifi bilhassa şu son seneler zarfında bir faaliyet devresi geçirdi. Harp, onları hayat-ı umumiyeye karıştıran, erkeklerle müştereken çalışmaya sevk eden amillerden biri oldu. [...]

Biz de bu meselede - hakiki ihtiyaç karşısında kaldığımız için -diğer milletler gibi harekete mecbur olduk, yani kadınlarımızı hayat-ı umumiyeye iştirakte – bittabi nisbeten mahdud bir daire dahilinde - serbest bıraktık. Bu hal, şüphesiz bir inkılaba delalet eder. Hem öyle bir inkılap ki pek hakiki bir ihtiyaçtan doğmuş. Bunun iyiliğinden yahut fenalığından bahsedecek değiliz. Yalnız şu kadar söyleyelim ki her şeyi esasından tetkik eden İngilizler, kadınların erkekler gibi çalıştıklarını görerek erkeklerin haiz olduğu haktan istifade etmelerini de pek tabii bulmuşlardır. Öyle ya, bir erkek faraza bir lokantada hizmet ediyor, bir kadın da aynı işi aynı yerde aynı şerait dahilinde görüyor. Ve yine mesela Bahriye Nezaretinde aynı masada hem erkek ve ham de kadın birlikte çalışıyorlar. Erkek sahne-i harpte ateş karşısında düşmanla çarpışıyor. Kadın o kadarını yapamıyorsa da geride mühimmat fabrikasında ona mühimmat yetiştirmek için çalışıyor. Aşağı yukarı aynı şey. Şimdi o kadın niçin erkeğin haiz olduğu haktan mahrum kalsın? Bu bir meseledir, hem de halli lazım bir meseledir.

İngilizler bunu hallettiler. Fi-mâba'd erkekler gibi kadınlar da intihab hakkına haiz olacaklardır. [...]

Kürtler ve Kuva-yı Milliye

6 ARALIK 1919 **İLERİ**

Erzurum'dan umumi Sepki aşair reisi Abdülmecit imzasıyla matbaamıza vürud eden bir telgrafta Kürtlerin harekat-ı milliyeye muhalif olduklarına dair şayi olan havadisi şiddetle tekzip ve Hilafet ve vatanın müdafaa-i hukuk ve menafii için Kürtlerin daima fedakarane çalışacakları işar olunmaktadır.

İngiltere'de İlk Kadın Mebusu

8 ARALIK 1919 **İKDAM**

İngiliz Parlamento hayatında geçen gün mühim bir inkılap vuku buldu. Leydi Astor namında bir kadın ilk defa olarak Avam Kamarasına mebus intihab edildi. İngiliz Avam Kamarası gibi memleketin siyaset-i dahiliye ve hariciyesine azim bir nüfuz sahibi olan bir mecliste bir kadın azasının bulunması meşrutiyet hayatında şayan-ı dikkat bir tekamül teşkil ettiğinden Avrupa gazeteleri Leydi Astor'un şahsı ile takip

edeceği tavır ve meslek hakkında pek ziyade tafsilat i'tâ ediyorlar. [...]

Memur Maaşlarına Zam Hakkında

8 ARALIK 1919 **İKDAM**

Hayatın – Harb-i Umuminin hitamı üzerinden bir sene geçmiş olmasına rağmen- günden güne pahallılaşmakta devam etmesi tabii en büyük yükünü biçare aylıkçılara tahmil ediyor. Memurların maaşına pahallılık ve ekmek bedeli namları altında icra edilen zamlar da pek büyük bir tesir göstermemeye başladı; çünkü müzâyaka (yokluk) gün geçtikçe biçare memurları eziyordu. Maliye Nezaretinin bu hususu nazar-ı dikkate alarak pahallılık ve ekmek bedelleri zamlarının tevhidi ile daha büyük mikyasta maaşların tezyidi zımnında bir layiha-i kanuniye tertip ve Meclis-i Vükelâya takdim ettiği malumdur. Maliye Nezaretinin zam hakkında ne miktar teklifte bulunduğu hakkında en mevsuk membadan aldığımız malumata göre zam miktarı ber-vech-i âtidir [...]

Mediha Hanımın İntihara Teşebbüsü

10 ARALIK 1919 **İKDAM**

Dün Çarşı-yı Kebirde Mediha Hanım namındaki bir kadın, çarşı başında bulunan atarlardan tedarik ettiği bir madde-i semmiyye (zehirli maddeyi) içmek suretiyle intihara teşebbüs etmiştir. Mediha Hanım bir müddet sonra yere yuvarlanmış ve hemen zabıta tarafından doktora götürülmüştür. Doktor tarafından müdâvât-ı evveliyesi icra edildikten bir saat sonra kendisine gelebilmiştir. İcra kılınan tahkikat neticesinde zevcinin kendisine karşı vaki olan sû-i muamelesinden müteessiren intihara teşebbüs eylediği anlaşılmıştır. Polisçe tahkikata devam olunmaktadır.

Milli Sanayimizin İnkişafına Doğru

14 ARALIK 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

Bir zamanlar dünyanın en müterakki inşaat-ı bahriye tezgahlarına malik olan ve bir sene içinde koca donanmalar vücuda getiren memleketimiz. Bu gün sair sanayilerde olduğu gibi inşaat-ı bahriye sanayii itibarıyla da en geride bulunuyor. Vaktiyle koca kalyonlar inşa edilen tezgahlarımızdan bu gün eser bile kalmadı ve asr-ı hazırın son sistem sefain-i ticariye ve harbiyesinden hatta en küçüğünü dahi inşa edecek bir halde değiliz. Sanayi-i bahriyemizin bu sukutu, memleketimizin dört tarafı denizle muhat olması itibariyle, büsbütün elimdir. Çünkü ticaret-i bahriyemiz gemisizlikten dolayı günden güne elimizden çıkmakta, hatta kendi limanlarımız arasında bile ecnebi sefaini ile nakliyat yapmak mecburiyeti hasıl olmaktadır. Limanlarımız arasında nakliyat ekseriyetle büyük küçük yelkenlilerle icra edilmekte olduğuna nazaran, Buharlı sefain yapmaktaki acizimizi yelkenli sefain inşaatında da göstermeye başlayınca artık bizim için denizden, ticaret-i bahriyeden, ticaret-i muharribenin azim istifadelerinden tamamen ümit kesmek lazım gelecektir. [...]

Ucuz Eşya

15 ARALIK 1919 **İKDAM**

Beyoğlu'nda Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesinin üst katı Amerika Muavenet Heyeti tarafından ahaliye ucuz eşya satılmak üzere İaşe Müdüriyeti tarafından dün isticar edilmiştir.

Satış mahallinde lüzumu olan memure ve katibeler Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından tevdi edilecektir.

Yeni açılacak satış mahallinde bilumum devair-i hükümet memurinine eşya satın alabilmeleri için İaşe Encümeni tarafından vesikalar i'tâ olunacaktır. Satılacak olan eşyanın fiyatları İaşenin malumatı ve tasvibi olmadan tebdil edilemeyecektir.

Ekmek Sıkıntısı

16 ARALIK 1919 **İKDAM**

Kilosuna yirmi para daha zam

Ekmekçiler, fırıncılar ekmek fiyatını yine kâfi göremediklerinden dün de İstanbul ekmek sıkıntısı çekmiştir.

Dün İaşe Encümeni bütün fabrikatörleri, un tüccarını nezdine celb ederek bi'l-müzakere una narh vaz' etmiştir. İaşenin bu teklifini bütün tüccar kabul etmiştir. Esasen Ankara hattı tamamen açılmış ve zahire vagonları vürûd etmeye başlamıştır. [...]

Altın Para

16 ARALIK 1919 **İKDAM**

Son günlerde altın piyasasında nagehan bir terfi hasıl olmuştu. Bu buhrana sebep ahval ve fırsatlardan istifadeye çalışan bazı muhtekirlerin hareketlerinde meydanı tamamen serbest bulmalarıydı.

Ahiren Halep'ten şehrimize gelen Musevi ve Araplardan müteşekkil bir heyet piyasadan külliyetli miktarda altın satın almaya başlamıştı. Piyasada esasen altın pek az mevcut olduğundan külliyetli miktarda altın satın almak için talep artınca Havyar Han'ı sarrafları bundan istifade fırsatını kaçırmamışlar ve 380 kuruşa olan altın 550 kuruşa kadar fırlamıştır. [...]

Bir Sosyalist Namzetimizle Mülakat

17 ARALIK 1919 **İKDAM**

Sosyal Demokrat Fırkasına mensup ve fırkanın katib-i umumisi Antep ve Dersaadet'ten mebus nam-

zetliği vaz' olunan müntesibin-i hukuktan Yorgaki Habib Efendi ile muharrirlerimizden biri mülakat edip kendisinin ve fırkasının Meclis-i Mebusan'da ihtiyar edeceği tarik-i siyasi hakkında bazı istizahatta bulunmuştur. Bu mülakatı ber-vech-i âti derç ediyoruz:

- Fırkanızın teşkilatı nasıldır. Amele sınıfı ile münasebetiniz nedir?

- Teşkilatımız vardır. Amelenin bir kısmı teşkilatımıza dahildir. Hariçte kalan kısmını da ikaz ile uğraşıyoruz.

- Mebus olursanız, Meclis-i Mebusandaki faaliyetiniz ne olacaktır?

- Tabii faaliyetimizin ruhu amele sınıfının hukuk ve menafini sıyanet hususu olacaktır. Sekiz saat çalışmak, hafta tatili, tekaüt, sigorta, amele etfalinin meccanen tahsili ve iş yerlerinin hıfz-ı sıhhate muvafık olması vesaire gibi amelenin hayat, hak ve istikbalini temine ait olan tedabir bu kabildendir ve memleketi dahi, amelenin menfaatini daha ziyade temin edecek bir hal-i ümran ve refaha irtika ettirmek (yükseltmek) olacaktır.

- Sulh meselesinde hangi nokta-i nazarı iltizam ve müdafaa edeceksiniz?

- Wilson prensiplerine göre bir sulhun taraftarıyız. Zaten bu hususta, memleketimizdeki burjuva sınıflarıyla dahi müttefik bulunmaktayız.

- Müntahib-i saniler meyanında Sosyal Demokrat Fırkası mensupları var mı?

- Belki altmış kadar var. Ziyade intihab edilmesi mümkün olamadı. Zira intihabatta rey vermek için işçilerin vakti müsait değil idi. Maamafih memlekette mühim bir unsur teşkil eden ve bu gün demokrasi aleminde ehemmiyeti derkâr olan amele tabakasının Meclis-i Mebusan'da mümessilleri bulunmasını fırkamıza mensup olmayan müntahib-i sanilerin dahi takdir edeceğini ve binaenaleyh o tabakanın namzetini dahi intihab eyleyeceğini zannederim.

Dünkü Futbol Müsabakası

22 ARALIK 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

Galatasaray- Altın Ordu muhtelit takımının İngiliz takımına galebesi

Kadıköy İttihat Spor Kulübünde Cuma günleri İstanbul futbol birinciliği müsabakaları icra edilir. Bu müsabakaya iştirak eden kulüpler hep Türk ve Müslüman kulüpleridir. Pazar günleri ise şehrimizdeki gayri Müslim kulüpleri ve İngiliz ordu ve donanmasına mensup askerlerden müteşekkil takımlar futbol oynarlar.

Dün de Galatasaray ve Altın Ordu kulüpleri, Pazar günü bütün oyuncularını toplamak ve aynı kulüp azasından tam bir takım çıkarmak mümkün olamadığı için, işlerini bırakıp gelebilen oyunculardan muhtelit bir takım teşkil etmişler ve son günlerde Kadıköy İttihad Kulübünü işgal eden İngiliz süvari kıtasının futbol takımı ile bir müsabaka yapmışlardır. Çayırın pek çamurlu olması hasebiyle oyun bir buçuk saat yerine bir saat devam etmiş ve muhtelit takım İngilizlerin bir sayısına karşı iki sayı yaparak ihraz-ı muvaffakiyet eylemiştir. Gençlerimizin İngilizlerin milli oyunu olan futbolda İngiliz kulüplerine galebe etmeleri şayan-ı takdirdir. Dün Ermeni Spor Cemiyeti futbol takımıyla Fenerbahçe'nin bir takımı arasında cereyan eden müsabakada taraflar birer sayı yaparak berabere kalmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa Nerede

25 ARALIK 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

Monitör Oryantal gazetesinin yazdığına göre Kuvayı Milliye rüesasından Mustafa Kemal Paşa karargahını Afyonkarahisar'a nakletmiştir. Mumaileyh bir haftadan beri orada imiş. Rauf ve Rüstem beyler de refakatinde bulunuyorlarmış.

Sosyalistler Numan Efendiyi Kabul Etmiyorlar!

26 ARALIK 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

Zeytinburnu fabrikası ustabaşlarından Numan Efendi'nin herkesin hayretini mucip olacak bir suretle sosyalist sıfatıyla İstanbul mebusluğuna intihabı üzerine, Türkiye Sosyalist Fırkası Heyet-i Merkeziyesi fevkalade olarak içtima etmiş ve bu gayrı muntazır hadise hakkında nokta-i nazarını bildirmek için âtideki beyannameyi neşre karar vermiştir:

1- Mebusan intihabı gününe kadar Türkiye'de resmen teessüs etmiş ve muayyen bir programa malik iki sosyalist fırka vardı ki bunlar da Türkiye Sosyalist ve Sosyal Demokrat fırkaları idi. Türkiye Sosyalist Fırkasının İstanbul namzetleri ise gazetelerle ilan edildiği üzere Refik Nevzat ve Sadrettin Celal arkadaşlar idi. Binaenaleyh ne Türkiye Sosyalist Fırkasına ve ne de Sosyal Demokrat Fırkasına dahil olmayan ustabaşı Numan Efendi'nin İstanbul mebusu olarak intihabı bu fırkalar için bir muvaffakiyet teşkil edemez.

2- Numan Efendi'nin İstanbul mebusu olması memlekette sosyalizm cereyanı ve amele sınıfının menfaati nokta-i nazarından da bir muvaffakiyet teşkil edemez. Müntahib-i sanilerin kısmı azamı reylerini attıktan sonra son saatte telgrafla namzetliğini vaz' eden Numan Efendi gibi memleketçe hiç tanınmamış bir zatın birçok zevattan fazla rey alması insanı hayretlerde bırakacak garibelerdendir. Müntahib-i sanilerden yalnız on üç tanesinin amele ustası olmasına nazaran Numan Ustanın hakiki ve tabii müzahiri bu on üç müntahib-i sani bulunmak icap ederdi. Halbuki kendisi 135 rey almıştır. Binaenaleyh hiçbir siyasi fırkaya mensup olmadığını bizzat beyan eden Numan Ustayı Meclis-i Mebusana gönderen kuvvet amele kuvveti ve sosyalizm teşkilatı değildir. Öyle ise bu kuvvet nedir?

3- Sosyalist fırkaların namzeti olmayan Numan Efendi'nin ne gibi fedakarlıklar mukabilinde sosya-

list olmayan 135 müntahib-i saninin müzaheretini kazanması her hakiki sosyalisti memnun değil, belki müteessir eder. Biz Numan Efendi'nin tanımadığımız şahsiyetini ve mazi-i siyasisini mevzu-i bahs etmek istemiyoruz. Eğer hakikaten sosyalizm prensiplerine sadık bir arkadaşımız ise kendisine düşen en birinci vazife istifasını vermek suretiyle hatasını tamir etmesidir. Aksi takdirde müdafaa etmekle mükellef olduğu sosyalizmin en esaslı kanununu bizzat ayaklar altına almış olacaktır. Çünkü Fransa ve İngiltere'de olduğu kadar İtalya ve Japonya'da sosyalistler intihabatta sermayedar fırkaların müzaheretini kabul etmeksizin yalnız kendi kuvvetlerine istinaden mücadeleye atılırlar. Halbuki Numan Efendi'yi mebus çıkaran kuvvet, vesika ekmekleri ile yüzlerce insanları öldürür iken harp zenginleri, miras yediler ve hırsızlar için pastacı, şekerlemeci dükkanları açtıran, on senedir memleketi felaketten felakete sürükleyen sosyalizmin hasm-ı canı (can düşmanı) melun bir çete teşkilatıdır.

4- Türkiye Sosyalist Fırkası ve sosyalizm esaslarına sadık hiçbir arkadaş İttihat çetesinin müzahiri olamaz. Çünkü bir insan hak ile batılı, hürriyetle esareti, soyulanlar ile soyanları aynı zamanda müdafaa edemez.

Berlin'de Bolşevik Sene-i Devriyesi

28 ARALIK 1919 **SABAH**

Rus ajansı iş'âr ediyor: Bu gün tarihli bir Bolşevik telsiz telgrafı Berlin'de Bolşevizm İhtilalinin sene-i devriyesi münasebetiyle icra edilen merasim hakkında tafsilat vermektedir. Bu vesile ile vuku bulan amele içtimaları ahali tarafından dağıtılmıştır. Maruf birçok sosyalist ve komünistler tevkif edilmiştir. Berlin Kızıl İcra Komitesi Harbiye Nazırının emri ile dağıtılmıştır. Amele Meclisi tarafından işgal edilmekte olan daireleri havi umum sokaklar mitralyözlerle ihata edilmiştir. Her ev civarına karakollar ikame olunmuştur. Nezaret etrafı dikenli teller ile muhafaza altına alınmıştır. Berlin etrafına yirmi otuz bin asker tahşid edilmiştir (toplanmıştır).

Türk Amelesinde Mücadele Hazırlığı

29 ARALIK 1919 **İKDAM**

Dünkü nüshamızda, şehrimizin amele ve işçilerinden birçoklarının mesai saatinin tahdidi, ücretlerin tezyidi ve hafta tatili kanununun tatbiki için Hükümete bir istida ila müracaatta bulunduklarını haber vermiştik. Bizde de amele hayatının mevcut olduğuna delalet eden bu hareket üzerine memleketimizdeki sosyalizm ve amele cereyanı hakkında bir fikir husulüne medar olur ümidiyle muharrirlerimizden biri İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası azası ile bir mülakat icra eylemiştir.

- Fırkanızın intihab mücadelelerinde takip edeceği mesai ve programı hakkında biraz malumat verir misiniz?

- Şimdiye kadar fırkamız resmi bir şahsiyet iktisap etmek için icap eden ilmühaberi elde etmeye çalışmış ve nihayet İstanbul intihabatından bir gün evvel mezkûr ilmühaberi Emniyet-i Umumiyeden alabilmiş idik. Hükümetin bu hususta gösterdiği müşkülattan dolayı intihab işiyle hakkıyla uğraşmaya imkan bulamayan fırkamız namzetlerinin tasnif-i ara neticesinde on dört rey almış olmasını biz bir mağlubiyetten ziyade bir muvaffakiyet gibi telakki ediyoruz. Esasen bizim için intihab mücadelesi bir gaye değil, sosyalizm için bir propaganda yapmaya yarar bir fırsattan başka bir şey değildir. Asıl faaliyetimiz bundan sonra başlayacaktır.

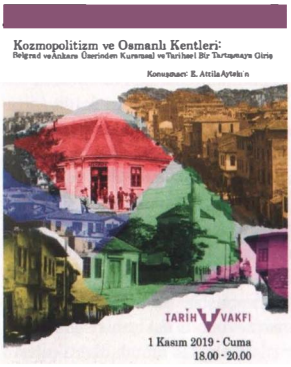
Erbab-ı mesai arasında sınıf menafini şuurlu bir hale getirecek olan teşkilat, bu mesaimizin mihverini teşkil edecektir. Bu meyanda Avrupa'da korporasyon tarzındaki işçi birliklerini ta'dad ederiz. (silik okunamadı) teessüs etmiş olan Umum Türkiye İşçiler Derneği ile fırkamızın sıkı ve samimi bir teması vardır. Bu dernek bütün mesâlik-i sa'ye mensup erbab-ı mesaiyi bir araya toplamaktadır. Bundan maada bilhassa ziraat memleketi olan Türkiye'de ıslahat-ı zirai yeyi sosyalizm prensiplerine göre vücuda getirmek ve Türk köylüsünün mevki-i içtimaisini yükselterek ona tam bir hakk-ı siyasi temin etmek ve bu suretle Türkiye hayat-ı siyasiye ve içtimaiyesinde sa'y kuvvetine kıymet vermek üzere taşrada çiftçi alım satım dernekleri tesis etmek istiyoruz. Bu tarzdaki mesaimiz taşrada şimdiden başlamış ve muvaffakiyetle tevessü-i istidad göstermiştir. Bu meyanda en mühim işçi ve çiftçi merkezi olan Eskişehir'i gösterebiliriz. Orada fırkamızla alakadar olmak üzere çalışan yoldaşlarımızın mesaisi olarak yevmi bir işçi gazetesi de neşredilmektedir. [...]

- İstanbul'da işçi teşkilatı ne raddededir?

- O teşkilatı iki nokta-i nazardan mütalaa edebiliriz: 1- Mesleki ve gayri siyasi. 2-Siyasi. Birinci kısım teşkilat, esasen öteden beri İstanbul erbab-ı mesaisi arasında mevcut idi. Mesela Osmanlı Sanatkaran Cemiyeti, Temin-i İstikbal Sandığı, Mürettibin-i Osmani Cemiyeti, Makinistler Cemiyeti, Şoförler ve Otomobilciler Cemiyeti, Reji Amele Cemiyeti, Şimendifer Amele Cemiyeti, Türk Gazeteciler Cemiyeti, Kayıkçılar, Salapuryacılar, Mavnacılar, Arabacılar, Hamallar cemiyetleri ve bu kabil daha birçok teşkilat hep gayrı siyasidirler. Bunlardan en yenisi, en şuurlusu ve hepsini ihata eden vasi program sahibi, yukarıda zikrettiğim vechile "Türkiye İşçi Derneğidir". Siyasi teşkilata gelince: Şimdiki halde üç sosyalist fırkası vardır. Bu üç fırkadan birisi bizim Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasıdır ki san'at işçiliği ile ziraat işçiliğini birleştirmeye ve hem Marks'ın fenni sosyalizmini ve hem de çiftçi sosyalizmini memleketimiz için tevlid ve telifi istihdaf etmektir. Bizden maada Demokrat Sosyalistler, Türkiye Sosyalist fırkaları vardır. [...]

ZEYNEP BÜYÜKPALTA

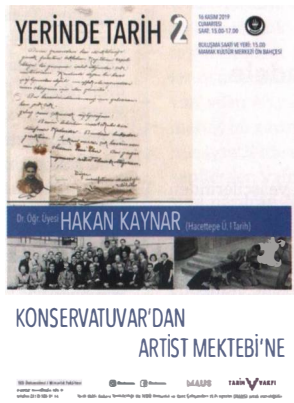
Tarih Vakfı kasım ayına, Tarih Vakfı Ankara tarafından düzenlenen Ankara Tartışmaları'nın yeni dönemdeki dördüncü buluşmasıyla başladı. 1 Kasım Cuma günü E. Attila Aytekin'in, "Kozmopolitizm ve Osmanlı Kentleri: Belgrad ve Ankara Üzerinden Kuramsal ve Tarihsel Bir Tartışmaya Giriş" başlıklı konuşmayla gerçekleşen buluşmada, Osmanlı kentlerine dair son yıllarda eleştirilegelen geleneksel varsayımların bir alternatifi olarak "kozmopolitizm" kavramı ve bu kavramın güncel siyasi tartışmalar ve nostaljik bir yaklaşımlar ile nasıl gölgelendiği üzerinde duruldu.

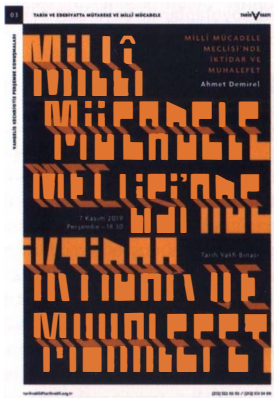
15 Kasım'da interseks bireylerin hak ihlalleri ve mücadelelerle dolu deneyimlerine, araya akademik bir mesafe koymadan eğilen araştırmacı Hülya Türker'in anısına düzenlenen beşinci Ankara Tartışmaları toplantısı ise KAOS GL'nin katkılarıyla gerçekleşti. "Beden Tıbbın 'Cinsiyet'ine Uymadığında: Hak, İhlal Ve Mücadele Ekseninde 'İnterseks'" başlıklı panelde alanın üç önemli aktörü yer aldı: Örgütlenme ve mücadele deneyimiyle interseks aktivisti Şerife Yurtseven; interseks konusunun tıbbileşmesi sürecinin tıp mensupları ve interseksler için ne anlama geldiği üzerine özgün akademik araştırması ile Ceren Aydın; cinsiyet, cinsiyet kimliği ve ifadesi ve cinsel yönelim konularını ayrımcılık üzerinden ele alan psikiyatri uzmanı Koray Başar.

Ankara Tartışmaları'nın altıncı konuğu 29 Kasım'da yaptığı *"Tebenni*den *İcâra*: Osmanlı İstanbul'unda Eviçi Hizmetler, Çocuklar ve Çalışmak Üzerine (1750-1920)" başlıklı konuşmasıyla Yahya Araz oldu. Araz; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ev içinde istihdam edilen çocukların coğrafi, sosyal ve kültürel arka planlarına ve 18. yüzyılın son çeyreğine kadar geri götürülebilecek bir süreç içinde çocukların oluşturduğu ev içi hizmet sektörünün dönüşümüne odaklandı. Hayırseverlik, Allah rızası ve çocukların terbiyesi gibi moral değerlerin şekillendirdiği ev içi hizmetlerin zaman içinde aileler ile istihdam ettikleri çocuklar arasında nasıl moral değerleri dışlamayan ancak iktisadi önceliklerin belirlediği bir emek-ücret ilişkisine dönüştüğünü ele aldı.

Bunların yanı sıra Tarih Vakfı Ankara, TED Üniversitesi Mimarlık ve Kent Çalışmaları Yüksek Lisans Programı ile başladığı Yerinde Tarih etkinliğinin ikinci buluşmasını gerçekleştirdi. Bu etkinlik, yerin ve/veya yapının bilgisinin yerinde anlatılmasına, tartışılmasına dayanıyor ve tarihsel bilginin yerinde deneyimlenmesini amaçlıyor. Hakan Kaynar'ın rehberliğinde ikinci etkinlik "Konservatuar'dan Artist Mektebine" 16 Kasım'da Mamak Belediyesi uhdesinde Ankaralılara kültür merkezi olarak hizmet veren Mamak Kültür Merkezi binasının sadece konservatuvar tarihini değil, bodrumundan tesadüfen kurtarılmış belgeler üzerinden yaptığı tarihçilik deneyimini de mercek altına aldı.

Engin Kılıç koordinatörlüğünde 2019 Güz dönemine başlayan Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları yeni dönemde "Tarih ve Edebiyatta Mütareke ve Milli Mücadele" temasıyla devam ediyor. İmparatorluğun yıkıldığı ve Milli Mücadele'nin başladığı sürecin en önemli kırılma anlarının yüzüncü yıldönümlerini yaşarken, Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları'nda Mütareke ve Milli Mücadele konularını ele alarak, bu konulara hem tarih hem edebiyat disiplinleri açısından bakıyor. Yeni bulguların ortaya konduğu, döneme ilişkin hâkim söylemin sorgulandığı konuşmalardan oluşan ve Cumhuriyetin kuruluşuna zemin hazırlayan bu sürece dair taze, eleştirel ve çok boyutlu bir perspektif sunmayı

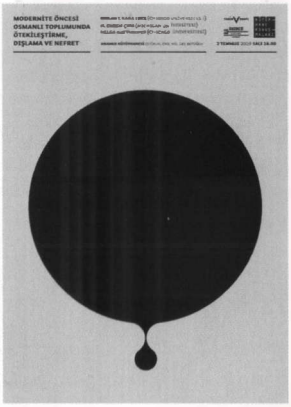

amaçlayan programın üçüncü buluşması 7 Kasım'da Ahmet Demirel'in "Milli Mücadele Meclisi'nde İktidar ve Muhalefet" başlıklı sunumuyla gerçekleşti. Demirel sunumunda, ilk mecliste iktidarın bütün güçleri hangi mekanizmalarla elinde toplamaya çalıştığı ve ne ölçüde toplamayı başardığı; muhalefetin hangi mekanizmalarla güçleri ayrıştırmaya çalıştığı ve ne ölçüde ayrıştırmayı başarabildiği konusu üzerinde durdu. Programın dördüncü konuğu ise 21 Kasım'da gerçekleştirdiği "Avrupalıların Ekonomik İmtiyazları Milli Mücadele'den Sağ Çıkabildi Mi? Milli Mücadele Döneminde Ekonomik Milliyetçilik ve Yabancı Sermaye İlişkisi" başlıklı sunumuyla Neslişah Başaran oldu. Sunumda, Ankara hükümetinin iktisat politikasının önemli unsurlarından biri olan İzmir İktisat Kongresi'nin ve yabancı sermaye ile imtiyazlar konusunun Kongre'de nasıl değerlendirildiği konusu tartışıldı ve bu sorunun Lozan Barış Konferansı'na nasıl yansıdığına değinildi.

Karl Marx'ın doğumunun 201. yılında, kurucusu olduğu düşüncenin günümüzün toplumsal, iktisadi, siyasi sorunları açısından katkılarının ne olabileceği dünyada yeniden yoğun akademik ve kamusal tartışmaların konusu haline gelmiş durumda. Bu tartışmaların Türkiye gündemine de taşınması amacıyla bir araya gelen Tarih Vakfı ile Universus Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin, Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği'nin desteğiyle başlattığı "Marksizm 201: Tarih ve Kuram" seminer serisinin geçtiğimiz ay düzenlenen iki toplantısının ardından, kasım ayında dört toplantı daha gerçekleştirildi. 4 Kasım'da Ali Rıza Güngen "Marksizm ve Ekonomi-Politik"; 11 Kasım'da Barış Alp Özden "Marksizm ve Sınıflar"; 18 Kasım'da İsmet Akça "Marksizm ve Devlet" ve 25 Kasım'da F. Ceren Akçabay "Marksizm ve Hukuk" başlığıyla aramızda oldular. Gerçekleşen sunumların notlarına http://uni-versus.org/ adresinden ulaşmak mümkün.

Tarih Vakfı adına 2017 yılından bu yana başta etkinlik afişleri olmak üzere gönüllü olarak çeşitli görsel tasarımlar yapan ve 12 Mayıs 2019'da düzenlenen Tarih Vakfı 13. Olağan Genel Kurul Toplantısı'nda oy birliğiyle mütevelli seçilen Gökhan Pahlı, Tarih Vakfı etkinlikleri için tasarladığı afişleriyle ulusal ve uluslararası yarışmalarda çeşitli ödüllere layık görülmüştür. Son olarak, 2 Temmuz 2019'da Tarih Vakfı ile Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen "Kütüphane Konuşmaları" kapsamında Hakan T. Karateke, H. Erdem Çıpa ile Helga Anetshofer tarafından gerçekleştirilen "Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda Ötekileştirme, Dışlama ve Nefret" başlıklı sunum için Tarih Vakfı Mütevellisi Gökhan Pahlı tarafından tasarlanan afiş İhap Hulusi Afiş Özel Ödülü ve Kültürel/Sosyal Afiş Kategorisi Başarı Ödülü (İki ödül de aynı afiş için) kazanmış ve Grafik Tasarımcılar Meslek Kuruluşu (GMK) tarafından düzenlenen 38. Grafik Tasarım Sergisi'nde Tophane-i Amire Kültür ve Sanat Merkezi Beş Kubbe Salonu'nda 01-30 Kasım 2019 tarihleri arasında sergilenmeye değer bulunmuştur. Gökhan Pahlı'yı kutlar, başarılarının devamını dileriz.

Lübnan Ayaklanması: "Hepiniz Defolun!"

SELİM DERİNGİL

LÜBNAN, TARİHİNİN EN BÜYÜK HALK HAREKETİNİ YAŞIYOR. 35 GÜNDÜR ON BİNLERCE İNSAN SOKAKTA. EYLEMCİLER YOLLARI KESİYOR. BANKALAR İKİ HAFTA KAPANDI. LÜBNAN FELÇ OLMUŞ DURUMDA. EYLEMCİLERİN EN BAŞLICA SLOGANI "HEPİNİZ, YANİ HEPİNİZ!" (KULLUN, YANİ KULLUN). TÜM EGEMEN SINIFIN ÖNDERLERİNE YÖNELİK BU HAYKIRIŞIN ANLAMI, "HEPİNİZ, YANİ HEPİNİZDEN USANDIK! DEFOLUN GİDİN!"

TARİHİ ARKA PLAN

16 Ekim tarihinde patlak veren bu ülke çapındaki kalkışmayı anlamak için Lübnan tarihine ve güncel duruma kısaca göz atmak gerekiyor. Osmanlı Devleti'nin 1918'de çöküşünden sonra 1920'de Fransız Manda İdaresi tarafından Suriye'den oldukça yapay biçimde ayrılarak kurulan Lübnan'ı diğer Orta Doğu ülkelerinden ayıran bir özelliği var. Ülkede şu anda Lübnan devletinin resmen tanıdığı on dokuz etnik topluluk var. Doğal olarak bunların ancak başlıcaları siyasi hayatta etkin. Yazılı olmayan bir "Milli Misak"ın hükmünce, Lübnan'ın Cumhurbaşkanı Hristiyan (Maruni), Başbakanı Sunni Müslüman, Meclis Başkanı'nın Şii Müslüman olması gerekiyor. Diğer devlet kurumlarında da etnik dengelere göre resmi makamların dağılımı Lübnan'ın bağımsızlığını kazandığından beri (1943) esas alınmış. Lübnan'da en son resmi sayım 1935'de yapılmış.

Etnik kimlik bazında siyasi temsil sisteminin kökenini Osmanlı döneminde izlemek mümkün. Tüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca dönem dönem patlak veren Dürzi-Maruni veya daha geniş çaplı etnik çarpışmalardan sonra Lübnan'da 1861'de "Cebel Lübnan Mutasarrıflığı" kurulmuş. Bu tarihten sonra mümkün olduğunca etnik gerilimi azaltmak ve dış güçlerin "Hristiyanları koruma" kisvesi altında müdahalesine son vermek amacıyla etnik grupların, yani "*taife*"lerin nüfusları oranında temsil edildikleri bir nizam tesis edilmiş. Aslında zamanın siyasi ve toplumsal koşullarına göre oldukça başarılı olan bu düzen, elli küsur yıl, ta ki Cemal Paşa 1915'te lağvedene kadar, yaşamış. Fransız mandası döneminde etnik orana göre temsil, büyük ölçüde Hristiyan nüfusu kayırarak sürmüş. Bugün Lübnan halkının "*taifiyye*" düzeni olarak reddettiği düzen, Fransız mandasından sonra da Lübnan'ın siyasi kültürüne sinen bu düzen. Ancak, on dokuzuncu yüzyılın koşullarına göre nispeten başarılı bir nizamın yirmi birinci yüzyılda ne kadar geçerliliğini koruyabileceği çok şüpheli.

Büyük ölçüde İsrail devletinin kuruluşundan sonra Lübnan'a göç etmek zorunda kalan Filistinliler ve Lübnan'ın Filistin direnişçilerinin İsrail'e karşı başlıca üssü haline gelmesi nedeniyle Lübnan on beş yıl süren (1975-1990) bir iç savaş yaşamış. Bu iç savaşın

Suriye Vilayeti. Lübnanlı Dürzi, Lübnan'da Zahleli Hristiyan, Lübnan'da Zgartalı Hristiyan
Osman Hamdi, 1873 yılında Türkiye'de Halk Giysileri : Elbise-i Osmaniye, Sabancı Üniversitesi, 1999.

1975 yılında başlayıp 1990 yılına kadar süren İç Savaş sırasında 120 bin Lübnanlının öldüğü tahmin ediliyor

izleri halen silinmiş değil. Tipik Lübnanlının halen başlıca kimliği etnik kimliği; yani kişi önce Maruni, Dürzi, Sünni, Şii vs., sonra (o da çok muğlak bir biçimde) Lübnanlı. Şu anda Lübnan'ın tahmini nüfusu 5 milyon. Ülkede bir buçuk milyon Filistinli ve üç buçuk milyon Suriyeli sığınmacı yaşıyor. Bu grupların hiçbir yasal hakkı yok ve vatandaş sayılmıyorlar. Ancak herkesin bildiği (fakat tipik Lübnan siyasi geleneğince) kimsenin açıkça dile getirmediği bir gerçek var, o da şu: Bugün Lübnan'da en etkin siyasi güç Seyyid Hasan Nasrallah'ın önderliğini yaptığı Şii paramiliter örgüt Hizbullah. Hizbullah tam anlamıyla devlet içinde devlet. Lübnan ordusundan çok daha etkin bir askeri gücü var ve şu anda İsrail'in Orta Doğu'da çekindiği yegane askeri varlık Hizbullah. Yıllardır İran'ın yoğun desteğiyle Lübnan'da İsrail'e karşı "Direniş" (*Mukavama*) hareketini oluşturan Hizbullah, bugün Lübnan'da kuşkusuz en etkin siyasi ve askeri örgüt.

BUGÜN YAŞANANLAR

Lübnan ekonomisi çökmüş durumda. Ülkenin dış borcunun Gayri Safi Milli Hasılasına oranı yüzde 150'nin üstünde. Sıradan Lübnan vatandaşı çok zor geçiniyor. Bu durumla alay edercesine çok büyük çapta yolsuzluklarla zenginleşmiş bir egemen sınıf Lübnan'ı yönetmeye (daha doğrusu yönetmemeye) devam ediyor. Ülkede programlı elektrik kesintileri vak'ayı adiye haline gelmiş. Tipik bir Lübnan kara mizah örneği olan bir deyişe göre, "biz Lübnalıların en iyi başardığımız şey elektrik kesintisidir". Çöpler kimin çöp toplama işinden nemalanacağı konusunda yönetici elitin anlaşamadığı için dağ gibi birikiyor. Lübnan'ın Orta Doğu'nun su kaynakları bakımından kendi kendine yeten tek ülke olmasına rağmen Beyrut'ta hemen herkes tankerle su satın almak durumunda. Neden? Çünkü dağdaki eriyen karları toplayacak barajların inşaatından kimin nemalanacağı kavgası yaşanıyor. Lübnan lirası resmen dolara karşı sabitlenmiş ise de şu anda ülkede dolar kıtlığı yaşanıyor ve bankalara hücum söz konusu. Lübnan lirası eylemler başladığından beri kara borsada dolara karşı her gün eriyor. Bardağı taşıran son damla ise 14 Ekim'de devlet WhatsApp'a vergi getirmeye karar verdi ve insanlar bunun üzerine sokağa döküldü. Tabii ki konu WhatsApp meselesi değildi; çok daha derin ve uzun erimli bir "artık yeter!" hareketi adeta bir anda kendiliğinden doğdu.

Bütün bunların ışığında Lübnan'da bugünlerde olanlara baktığımız zaman ne görüyoruz? Birkaç bakımdan bu hareket bir "ilk". İlk kez Lübnan'ın tüm etnik gruplarının kitlesel katılımıyla egemen sınıfa karşı bir başkaldırırı hareketi yaşanıyor. İlk kez Sunni, Hristiyan, Dürzi, Ortodoks, Şii halk egemen sınıfın yüzüne karşı "Hepiniz Gidin!" yani "kim olursanız olun, Maruni, Dürzi, Sünni, Şii, Ortodoks hepiniz!" diye bağırıyor. Televizyon kanallarının meydanlarda mikrofon uzattıkları vatandaşlar, "Biz Sünni, Hristiyan, Şii veya Dürzi olarak burada bulunmuyoruz. Lübnan vatandaşı olarak haklarımızı istiyoruz!" diyerek feryat ediyorlar. En başta gelen talep, yolsuzlukları ayyuka çıkmış siyasi kesimin gitmesi. İstedikleri "haklar" ise her normal devletin vatandaşlarına sağladığı asgari güvence ve hizmetler; düzenli

elektrik, su, sağlık ve eğitim. En ağır ithamlar ise 18-25 yaş grubundan geliyor, zira işsizlik nedeniyle Lübnanlı eğitimli genç nesil göçe zorlanıyor. Bunlardan biri mikrofon uzatıldığında, "Ben ülkemde yaşamak istiyorum gitmek istemiyorum ama ülkemi çalıyorlar!" diyerek feveran ediyor. Eylemcilerin eğitim düzeyinin ne denli yüksek olduğu taşınan İngilizce ve Fransızca dövizlerden belli. Bir örnek: "Please do not throw gas. We are crying already" (Lütfen gaz atmayın. Biz zaten ağlıyoruz"); bir diğeri "Tous les animaux sont egaux mais certains sont plus egaux que les autres" (Bütün hayvanlar eşittir ancak bazıları diğerlerinden daha eşittir- George Orwell'in ünlü *Hayvanlar Çiftliği* romanından). "İlk"lerin sonu gelmiyor, hareketin en çarpıcı boyutlarından biri kadınların ön planda oluşu ve hatta başı çekmeleri. Kalkışmanın ilk iki gününde şiddetin ön plana çıkmasını kadınlar önlüyor; taş ve molotof kokteyli atan gençlerle güvenlik güçleri arasında canlı bir kordon oluşturuyorlar. O günden bugüne hareketin barışçıl olduğu vurgulanıyor.

Bir diğer ilk Hizbullah'ın tartışmasız etki alanları olan Şii bölgelerde de Şii tabandan Hizbullah'a karşı hatırı sayılır bir başkaldırının olması. Lübnanlı direnişçiler hareketlerinin bir "halk kalkışması (*hirak şaabi*)" olduğu ve devrim (*thawra*) yapmakta oldukları konusunda ısrarlılar. Aynı zamanda kalkışmanın bir "milli hareket" olduğu vurgulanıyor. Geleneksel olarak Lübnan'da kitle hareketlerinde görüldüğü üzere meydanlarda siyasi sekter partilerin bayrakları yok, sadece Lübnan bayrakları görülüyor. Göstericiler sık sık Lübnan milli marşını söylüyorlar. İlk kez halk sekter siyasi sistemin kalkmasını, yerine çağdaş bir seçim mekanizması ve siyasi düzen kurulmasını talep ediyor.

ŞEHİTLER MEYDANI: BEYRUT'UN GEZİ'Sİ

Binlerce eylemcinin her gün aktığı ve direnişin simgesi haline gelen meydan, Beyrut'un merkezindeki "Şehitler Meydanı". Meydana neden bu isim verilmiş? Nedeni şu: bu meydan 16 Mayıs 1915'te Cemal Paşa'nın astığı Arap milliyetçilerinin idam edildikleri meydan. Lübnan toplumsal hafızasında halen adı nefretle anılan ve "Türk zulmü" simgesi haline gelmiş olan "Kanlı Cemal'in" (*Jamal al Saffah*) darağaçlarını kurdurduğu meydanın göbeğinde Şehitler Anıtı var. Tarihin garip bir cilvesidir ki bu satırların yazarı ve tarihçi bendeniz, Lübnan halkıyla dayanışmamı bu heykelin dibinde yaşıyorum.

Eylemlerin izledikçe ister istemez Gezi ile karşılaştırıyor insan. Benzerlikler ve farklılıklar çarpıcı. En önemli benzerlik her iki hareketin de temelinde bir "artık yeter" hareketi olduğu. Nasıl Gezi Parkı direnişin simgesi haline geldiyse Şehitler Meydanı da Lübnan'daki çürümüş düzene karşı başkaldıran halkın odak noktası. Diğer bir benzerlik ise her iki hareketin de ön saflarında kadınların yer alması. "Kırmızı Elbiseli Kadın"ın binlerce Lübnanlı yoldaşı var: kimi başörtülü ve mütevazı kökenli; kimi bakımlı ve şık. Ancak hepsinin ellerinde Lübnan bayrakları ve hepsinin dilinde aynı slogan: "Hepiniz, Yani Hepiniz!"

Gezi'ye göre en önemli fark Lübnan'da devlet şiddeti (devlet zayıf olduğu, hatta olmadığı için) çok daha düşük düzeyde. Yolları kapatan eylemcileri

Lübnanlı kadınlar eylemlerin en ön saflarında yer alıyor

Eylemlerin simgesi Devrim (Thawra) yazılı yumruk şeklindeki pano

barikatlarından sökmekle görevli askerler önce rica minnet ediyorlar sonra yere uzanmış ve birbirlerine kenetlenmiş direnişçileri biraz tartaklayarak yolu açıyorlar. Cop, saçlarından sürükleme, sopa ve küfür yok; gaz sadece eylemlerin ilk gününde kullanıldı. Hareketi 35. gününü doldurdu, ağır yaralı ve ölü sayısı Gezi'ye göre çok düşük. Askerlerden birinin serseri kurşunuyla ölen Durzi genç, hareketin (şimdilik) tek şehidi olarak anılıyor. Öte taraftan direnişçiler de hareketlerinin barışçıl olduğu konusunda ısrarlılar. Meydanlara inenlerin arasında başlarına Lübnan bayrağı sarılmış küçük çocuklarını kucaklarına veya omuzlarına almış birçok anne ve babayı görmek mümkün. Lübnan ordusuna karşı "ordu milli ordumuzdur" söylemi hâkim ve askerler sık sık alkışlanıyor. Yaşanan şiddet olaylarının büyük çoğunluğu tehdit altında olduklarını hisseden egemen sınıfların sokak güçleri tarafından gerçekleştiriliyor, özellikle Hizbullah'ın etkin olduğu bölgelerde. Bu türden bir saldırı Başbakan Saad Hariri'nin 30 Ekim'de istifasına neden oldu.

NEREDEYİZ?

Şu satırları yazdığım anda (21 Kasım 2019) son durum neleri gösteriyor? Hariri'nin istifası yeni bir hükümetin kurulmasını gerektiriyor. Sokağın talebi eski siyasetçilerden arındırılmış bir "teknokratlar hükümeti". Ancak bu hükümetin kimlerden oluşturulacağı belirsiz. Ayrıca egemen sınıf hiç de kolayca teslim olacağa benzemiyor. Lübnan'ın en nefret edilen siyasetçisi Dışişleri Bakanı Jibran Bassil. Bassil, Cumhurbaşkanı Michel Aoun'un damadı. (Acaba kimi hatırlatıyor?) Aoun alenen damadını desteklediğini ilan ediyor. Aoun'un en son meşhur olan sözü: "Efendim beğenmiyorlarsa gitsinler başka yerde yaşasınlar!" Yani bizim anlayacağımız lisanla, "Ya sev ya terket!"

Öte yandan Hizbullah'ın önderi Hasan Nasrallah "hiç heveslenmeyin hiçbir yere gitmiyorum" mesajlarını hemen her gün tekrarlıyor. En önemlisi, Hizbullah'ın özel ordusu da arkasında. Halk hareketini yıpratmak ve eylemcilerle günlük hayatını sürdürmek derdinde olan halkı karşı karşıya getirmek egemen sınıfın başlıca taktiği. Bu taktik şimdiden başarılı olmaya başladı arabaları barikatlarda durdurulan insanlarla eylemciler arasında tartışmalar sertleşiyor.

SELİM DERİNGİL - LÜBNAN AMERİKAN ÜNİVERSİTESİ

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA CHP

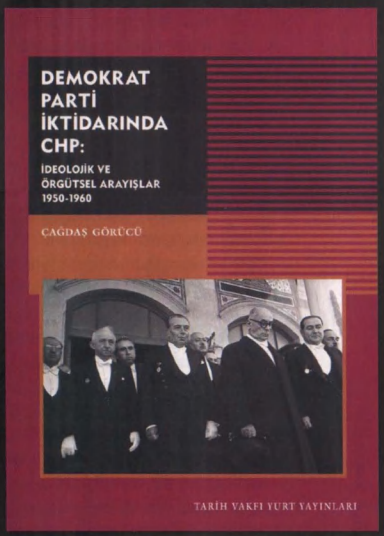
İDEOLOJİK VE ÖRGÜTSEL ARAYIŞLAR 1950-1960

Demokrat Parti Iktidarında CHP: Ideolojik ve Örgütsel Arayışlar 1950-1960 kitabımızda 1950-1960 dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi açısından kurucu önemde bir anlam taşır; bir bakıma partinin yeniden kurulduğu dönemdir. Çünkü bu dönemde CHP tek-parti ve "devlet partisi" konumundan çıkmış, ilk kez muhalefete düşmüş; üstelik bu dönem hayli uzun sürmüştür: On yıl.

Çağdaş Görücü, ayrıntılı çalışmasında CHP'nin 1950-1960 döneminde yeniden nasıl biçimlendiğini analiz ediyor. Giderek otoriterleşen Demokrat Parti iktidarına muhalefet deneyimi partiyi nasıl etkiledi? İdeoloji nasıl değişti, "Altı Ok"un ilkeleri nasıl yorumlandı? Örgüt yapısı nasıl dönüştü; gerçekten işler bir parti örgütüne dönüşmesi yönünde ne gibi çabalar gösterildi?

DP iktidarı dönemindeki CHP muhalefeti, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki "kurumsal" siyasal muhalefet geleneğinin oluşumunda da önemli bir deney niteliği taşıyor.

Yazar Hakkında: Çağdaş Görücü, 2002 yılında İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. 2006'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmasının ardından 2009'da aynı yerde Siyaset Bilimi yüksek lisansını tamamladı. 2016 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalından doktora derecesi aldı. Halen Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde görev yapmaktadır. Temel ilgi alanları, Türkiye'de siyasal partiler ve Türkiye'nin siyasal düşünceler tarihidir.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

Lübnan'da Halk Ayaklanması ve Mezhepçiliğin Modernliği

ÜMİT FIRAT AÇIKGÖZ

LÜBNAN'DA 17 EKİM'DEN BU YANA SÜREN HALK AYAKLANMASI, SON AYLARDA DÜNYANIN DÖRT BİR TARAFINDA MEYDANA GELEN VE ÇOĞU EKONOMİK KRİZ İLE TETİKLENEN PROTESTOLAR ARASINDA FARKLI BİR YERDE DURUYOR. HEM ÖLÇEĞİ HEM DE HER MEZHEP VE SINIFTAN VATANDAŞLARI BİRLEŞTİRMESİYLE ÜLKE TARİHİNDE EŞİ BENZERİ GÖRÜLMEMİŞ OLAN BU AYAKLANMA, LÜBNAN DEVLETİNİN YAKLAŞIK YÜZ SENE ÖNCE KURGULANMIŞ OLAN EN TEMEL DİREĞİNİ HEDEF ALIYOR: MEZHEPÇİLİK (TAİFİYYA).

"Biz 90'larda dünyaya geldik" diye söze başlıyor Beyrut Amerikan Üniversitesi önünde toplanan protestocu öğrencilerden bir tanesi. "Ülkemizi bu hale biz getirmedik. Yaşadığımız tüm sorunların temelinde mezhepçi siyasi sistemin yattığının farkındayız."[1]

Lübnan, Osmanlı İmparatorluğu'nun en "Osmanlı" ardılı. Anayasanın tanıdığı on sekiz mezhep var. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dini çeşitliliğin halk dilindeki abartılı ifadesiyle "yetmiş iki millet" in çeyreği, geçtiğimiz yüzyılda pek çok etnik ve dini temizlik hareketlerine sahne olan Orta Doğu'nun bu küçük ülkesinde, kanlı bir iç savaş ve sayısız siyasi krize rağmen varlığını sürdürüyor. Daha önemlisi, bu "milletlerin" iç ilişkileri, tüm vatandaşları kapsayan bir medeni hukuk çerçevesinde değil, cemaat hukuku ile düzenlenmeye devam ediyor.[2]

Siyasi temsil de mezhep aidiyetine endeksli. Parlamentodaki 128 sandalye Müslüman ve Hristiyanlar arasında eşit olarak bölünüyor. Her iki 64 sandalye de alt kotalarla farklı mezheplere dağıtılıyor. En yukarıda ise Cumhurbaşkanı'nın Maruni Hristiyan, başbakanın Sünni Müslüman ve Meclis Başkanı'nın Şii Müslüman olmasını zorunlu kılan bir anayasal düzenleme var. Tüm bunların yanında adı konulmamış kurum-mezhepsel aidiyet eşleştirmeleri söz konusu. Devlet Konservatuarı direktörünün Rum Ortodoks mezhebinden gelmesi buna sadece bir örnek. Kısacası, kilit öneme sahip pek çok siyasi ve bürokratik pozisyon için başta gelen şart liyakat değil mezhep.

İrili ufaklı sayısız tezahürünün yanında mezhepçilik, Lübnan'ın siyasi bir birim olarak ortaya çıkmasını takip eden geçtiğimiz yüz yılda iki temel kültür yarattı. Birincisi; çok sayıda parti, mezhep ve çıkarı asgari müşterekte buluşturmayı ekseriyetle beceren bir siyasi uzlaşma kültürü. İkincisi ise, devlet olanaklarını rüşvet ve yolsuzluk çarklarına dönüştüren bir siyasi ve bürokratik kültür; başka bir ifadeyle, birbirlerinin yolsuzluklarını görmezden gelerek var olan parti ve liderlerden müteşekkil bir kleptokrasi.

1920-1943 arasındaki manda döneminde Fransızlar, Lübnan'ı Suriye'den ayrı bir devlet olarak kurgularken, mezhepçi siyasi yapının farklı dini kimliklere sahip Lübnanlıları bir arada tutabilecek tek seçenek olduğunu öne sürüyorlardı. Tuhaf bir Milletler Cemiyeti icadı olan "manda" yönetimlerinin uluslararası hukuk çerçevesi, "kendi kendilerini yönetecek olgunluğa erişene dek Suriyelilere ve Lübnanlılara hamilik yapmak" gibi muğlak bir ifade ile çizilirken, Fransızların "medenileştirme misyonunda" laik ve ilerici bir anayasa hiçbir zaman ciddi olarak gündeme gelmedi.[3] Bunun bir nedeni, pan-Arabizmin panzehrini bölgedeki dini azınlıklarla ittifakta gören tanıdık emperyalist stratejiydi. Diğeri ise, Orta Doğu'nun birbirlerine karşı ezelden beri iflah olmaz bir kin besleyen dini ve mezhepsel topluluklardan oluştuğu, bunları güç kullanarak bir arada tutan Osmanlı "despotizmi" ortadan kalktığı anda sayı ve kuvvetçe azınlıkta olanlarının kanlı bir şiddet sarmalı sonucunda yok olacağı yönündeki şarkiyatçı varsayım.

Bu varsayımın popüler kültür ve akademide işlenişi, son yarım yüzyılda birbirine taban tabana zıt iki kamuoyu yarattı. Bir taraftan, Lübnan İç Savaşı (1975-1990) ile 2000'lerde Irak'ta veya 2010'larda Suriye'de yaşananlar, belki daha da önemlisi bunların Avrupa ve ABD ana akım medyasındaki temsilleri, "bir arada yaşamaları mümkün olmayacak denli düşman din ve mezhepler manzumesi olarak Orta Doğu" imgesini bir popüler kanaate dönüştürdü. Diğer taraftan, eleştirel teoride 1970'lerin, tarihyazımında ise 1980'lerin sonundan itibaren yaşanan dönüşümler; söz konusu şarkiyatçı söylemin kavramsal ve tarihsel soyağacını gözler önüne sererek, bölgede yaşanan

etnik ve mezhepsel şiddetin köklerinin ezeli nefret ve uyuşmazlıklardan ziyade sömürgeci müdahalelerde aranması gerektiğini ortaya koydu. Başka bir ifadeyle, geçtiğimiz iki yüzyılda, genelde Orta Doğu'ya özelde de Lübnan'a dair şarkiyatçı ön kabul ve önyargılar evvela akademik anlatılar, sonra siyasi müdahaleler, en sonunda da popüler kanaatlere evrilirken, 1990'lardan itibaren yayımlanan bir dizi çalışma bu sürecin sömürgecilik ve emperyalizmle iç içe geçmiş bir modernleşme krizi olduğunu gösterdi.

Lübnan, bölgenin hemen her ülkesi gibi, bir modern zaman icadı. Coğrafya ise kader değil. Gelgelelim, Doğu Akdeniz kıyısının ortalarında dar bir şerit, yanı başındaki dağ silsilesi ve onun hemen doğusundaki vadi (Bekaa Vadisi) arasındaki kendine özgü ilişkilerin bu bölgenin tarihini binlerce yıldır şekillendirdiğini söylemek yanlış olmaz.

Hiç değilse Fenikelilerden beri Akdeniz'in geri kalanıyla kurulan yoğun ticari ilişkinin kalbi kıyı şeridi ile verimli Bekaa Vadisi arasındaki dağlar, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarından Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar düz ve savunmasız Maşrık coğrafyasında başı derde giren pek çok heterodoks topluluğa ev sahipliği yaptı. Arap dünyasının geri kalanından farklı bir kimlik yaratmaya odaklanan tarihyazımının temel mitlerinden bir tanesi, Lübnanlılığın yüzyıllarca bu dağlarda inkişaf etmeyi bekleyen bir potansiyel olduğu yönünde.[4]

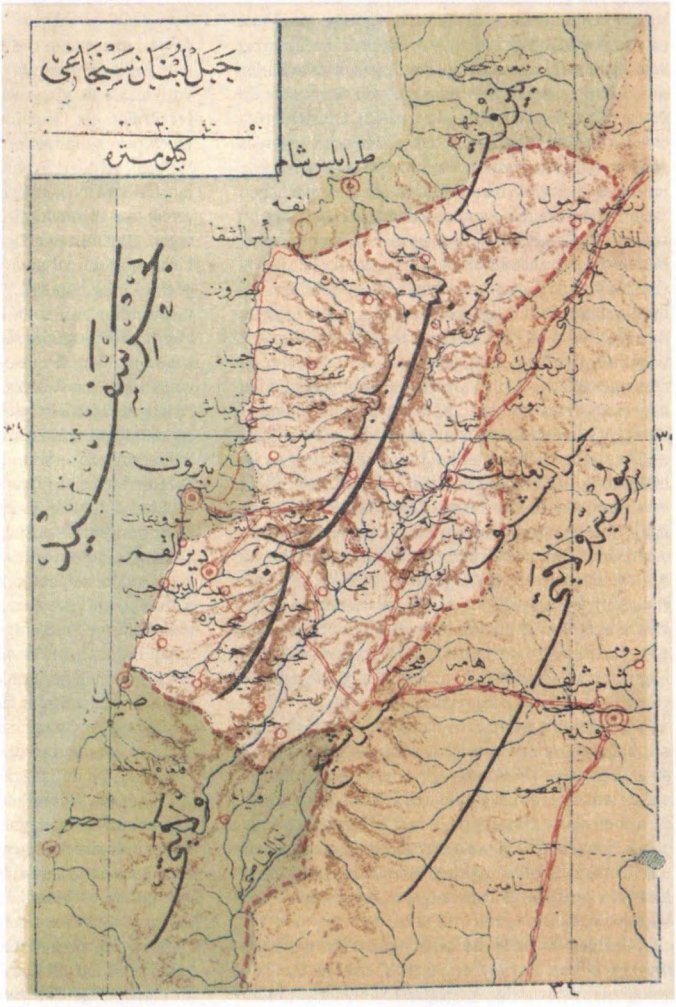
Bir diğer mit ise, hem kıyı şeridinin dağlarla organik bağı olduğunu varsayması hem de ulusal kimliğe arkaiklik halesi eklemesiyle son derece kullanışlı olan, Fenikelilerin Lübnanlıların atası olduğu iddiası. Günümüzde manda dönemindeki kadar gözde olmasa da Fenikelilik söylemi, dönemin benzer arayışlarının (örneğin Babilli Iraklılar, Firavunlar devri Mısırlıları ve elbette Hitit Türkleri) tersine hala epey alıcı buluyor.[5]

Dürzüler ve Şiiler ile birlikte Lübnan dağlarını mesken tutan üç heterodoks topluluktan en kalabalığı olan Maruniler, geçtiğimiz yüzyılda Lübnan devleti projesinin ve dolayısıyla Lübnan tarihine dair mitlerin kurgulanmasında öncü rol oynadılar. Vatikan ile 16. yüzyıldan itibaren yakın ilişki kuran Maruniler, geç Osmanlı döneminde artan ticaret ve misyonerlik faaliyetleri sayesinde derin kültürel bağlar tesis ettikleri Fransızların sponsorluğunda kurulan Lübnan'ın başat siyasi unsuru oldular. Lübnan şemsiyesi altındaki dini ve mezhepsel çeşitliliği kutlayan Maruni tarihçiler ise Arap kimliğinden farklı, hatta onunla çatışma halinde olagelmiş bir ulusal geçmiş kurgulamaya giriştiler. Bu kurgunun temel taşlarından biri, etnik kökenleri hakkında kesin bir malumat bulunmamakla beraber Arap olmadıkları tahmin edilen, 7. ve 8. yüzyıllarda Araplara karşı savaşlarında Bizanslılara önemli hizmetlerde bulunan Hristiyan Merdeiler'in (veya Arapların adlandırmasıyla Ceracime) Marunilerin atası olduğu yönündeki, hakkında pek de somut bir kanıt bulunmayan iddia. Tanıdık bir kolektif zaferler ve mağduriyetler anlatısı olarak milliyetçi tarihyazımının Maruni versiyonu, zafer hanesine Merdeilerin Araplara karşı verdikleri uzun soluklu mücadeleyi ekledi. Mağduriyet hanesi ise çok daha kalabalık. Haçlılara destek ve hizmetleri nedeniyle 13. yüzyılın sonlarında bölgeyi ele geçiren Memlüklerce kılıçtan geçirilmelerinden 1860 yılında kendi başlattıkları savaşta Lübnan dağlarının ikinci büyük sakini Dürzülerce ağır bir yenilgiye uğratılmalarına dek uzanan bir listeden bahsediyoruz.[6]

Lübnan'ın Osmanlı İmparatorluğu tarihi ise, yakın zamana dek tanıdık kavramsal çerçevelerin cenderesinde kendini tekrar etmekte idi. "Pax-Ottomana" ile "Osmanlı sömürgeciliği" arasındaki zengin ve çok katmanlı tarih, yaklaşık yirmi yıldır gittikçe artan sayıda araştırmacının ilgisine mazhar olmakta. Mezhepçilik meselesi özelinde en dikkate değer çalışma, Ussama Makdisi'nin 2000 yılında yayımlanan *Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon* başlıklı kitabı.[7] Osmanlı modernleşmesi ve Avrupa müdahaleciliği öncesi süreçte, Lübnan dağlarında

toplumsal ayrışmanın mezhepsel kimlikler değil elitler ve elit olmayanlar arasındaki statü farkı üzerinden kurgulandığını gösteren Makdisi, mezhepçilik olgusunun tedavisi mümkün olmayan ezeli bir Orta Doğu hastalığı olduğu önermesine karşı çıkıyor. 1860 yazında, arkasında binlerce ölü, yok edilmiş yüzlerce köy ve kimi Lübnan'ın başta Beyrut olmak üzere kıyı kentlerine kimiyse Mısır'dan Latin Amerika'ya kadar dünyanın dört bir tarafına göç eden on binlerce Lübnanlı bırakan Dürzü-Maruni Savaşı üzerinden mezhepçiliğin siyasi bir kategoriye dönüşmesini inceliyor. Makdisi'ye göre mezhepçilik ne "yerel bir hastalık" ne de bir "yabancı komplosu".[8] Daha ziyade, iç içe geçmiş bir dizi yerel, emperyal ve global faktörün sosyal ve ekonomik dinamiklerden soyutlanması mümkün olmayan kendine özgü bir tezahürü; bir modernleşme krizi ya da kısacası, ezeli değil modern bir olgu.

1860 Savaşı, Marunileri korumak adına 6.000 asker gönderen Fransa başta olmak üzere Avrupa devletlerinin baskısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bölge için yarı-özerk bir mutasarrıflık yönetimini kabul etmesiyle son buldu. Osmanlı vatandaşı bir Hristiyan'ın mutasarrıflık görevini üstlenmesini öngören bu yarı-özerk statü Marunilerin çoğunluğu oluşturduğu Lübnan Dağı bölgesiyle sınırlıydı ve günümüz Lübnan devletinin Beyrut, Trablus, Sayda ve Sur gibi en büyük kentleri ile Bekaa Vadisi'ni kapsamıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarafından sona erdirilmesine kadar geçen yarım yüzyıldan fazla süre, Lübnan mezhepçiliğinin kurumsallaşmasının ilk safhasını teşkil ediyordu. Osmanlı Hristiyanı bir valiyle beraber mutasarrıflığı yöneten, mezhep kotasına göre seçilmiş 12 kişilik konsey ise, 1943'te bağımsızlığını kazanan Lübnan devletinin mezhepçilik esasına göre kurgulanmış parlamentosunun bir prototipini.[9]

Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı Haritası, 1900'lerin başı
http://www.midafternoonmap.com/2014/01/?m=1

FRANSIZLARIN ÇEKİLMESİNDEN 1975 YILINA KADARKİ OTUZ KÜSUR SENEDE LÜBNAN, ORTA DOĞU'NUN FİNANS VE TURİZM MERKEZİ HALİNE GELDİ. BU DÖNEMİN "ALTIN ÇAĞ" OLARAK HATIRLANMASININ NEDENİ MÜREFFEH OLUŞU DEĞİLDİ ZİRA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON YARIM YÜZYILINDA OLDUĞU GİBİ BU DÖNEMDE DE REFAHTAN NASİBİNİ ALANLAR ELİTLER VE ORTA SINIFLARDI.

1850'de Halep, 1860'da ise önce Lübnan Dağı'nda sonra Şam'da yaşanan katliamlardaki din motifinin, Osmanlı modernleşmesi ve imparatorluğun küresel kapitalizme eklemlenmesi sürecinde siyasi ve ekonomik gücünü gözle görülür derecede artıran gayrimüslim elitlere duyulan sınıfsal öfkenin perdesi olduğunu geçtiğimiz yirmi yılda yayımlanan çalışmalardan öğreniyoruz.[10] Bu ve benzeri katliamlar, gayrimüslim elitlerin yükselişini önlemekten ziyade, başta Beyrut olmak üzere liman kentlerine göçmek zorunda kalmalarını takip eden on yıllar boyunca, bu liman kentleriyle beraber kalkınmalarında dolaylı bir etki sağladı. 1800 civarında sadece 4.000, 1840 civarında ise yaklaşık 10.000 kişinin yaşadığı Beyrut'un nüfusu yüzyıl dönümünde 120.000'i bulmuştu. Ekonomik güçleri, yerel yönetim ve kısa da olsa parlamento deneyimleri ve uluslararası bağlantılarıyla son derece dinamik bir kentli elit, imparatorluğun son yarım yüzyılında Beyrut'un modernleşmesi yolunda ciddi adımlara öncülük etti.[11] Kent, sadece ticaretin değil, Arap Rönesansı (Nahda) adı verilen kültürel hareketin de merkezlerinden birisi oldu. 1866'da kurulan Suriye Protestan Koleji (şimdiki adıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi) başta olmak üzere çok sayıda eğitim kurumu, Beyrut'un ekonomik ve entelektüel canlanmasında önemli rol oynadılar. Kentin ekonomik ve entelektüel eliti, çoğunlukla Sünni Müslümanlar ve Maruni Hristiyanlardan oluşuyordu. Şiilerin kentlileşmesi çok daha sonradır. Beyrut'un demografik yapısının temel taşlarından biri haline gelmeleri ise ancak 1982 yılındaki İsrail İşgali'ni takip eden süreç gibi son derece yakın bir döneme tarihlenir.[12]

Son Osmanlı yüzyılında yaşanan radikal siyasi ve iktisadi dönüşümlerinin esaslı faillerinden olamayan Şii Müslümanlar, imparatorluk yıkıldığında Lübnan'ın güneyi ile doğudaki Bekaa Vadisi kırsalına dağılmış şekilde yaşıyorlardı. Bunun, bağımsız Lübnan hayali Fransız Mandası ile bir ihtimale dönüşürken, ileride ciddi sonuçlar doğuracak bir etkisi oldu. Hristiyan çoğunluğa sahip, sınırları üç aşağı beş yukarı mutasarrıflık sınırlarına yakın bir Lübnan tahayyülünün, güneyi ve Bekaa Vadisi'ni içeren bugünkü sınırlarında bir Lübnan fikrine evrilmesi, kurucu Maruni elitin Şii Müslümanları kendi liderliklerine orta veya uzun vadede herhangi bir engel oluşturamayacak denli zayıf olarak görmesiyle mümkün oldu. Böylece neredeyse yarısı Hristiyan, yarısı Müslüman nüfusa sahip Lübnan, Suriye'nin bir parçası olarak kalmayı tercih eden Sünni elitin muhalefetine rağmen Maruni-Fransız iş birliğinin bir mahsulü olarak doğdu. 1943 yılındaki bağımsızlığa eşlik eden Ulusal Pakt; devletin en tepesindeki makamları, yukarıda bahsettiğimiz üzere, mezhep temelinde taksim ederken, parlamento çoğunluğunu 6'ya 5 nispetinde Hristiyanlara veriyordu. 1932 yılında yapılan ülke tarihinin ilk ve tek nüfus sayımına göre Hristiyan ve Müslümanların oranının %51'e %49 olduğu göz önüne alındığında, bu parlamento aritmetiğinin nüfus dengelerini yansıtmaktan ziyade Maruni elitin kurucu rolünü siyasi üstünlüğe tahvil etmeyi amaçladığı daha net ortaya çıkıyor.

Fransızların çekilmesinden 1975 yılına kadarki otuz küsur senede Lübnan, Orta Doğu'nun finans ve turizm merkezi haline geldi. Bu dönemin "Altın Çağ" olarak hatırlanmasının nedeni müreffeh oluşu değildi zira Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım yüzyılında olduğu gibi bu dönemde de refahtan nasibini alanlar elitler ve orta sınıflardı. Daha ziyade, 15 sene süren iç savaş ardında o denli derin bir yıkım ve travma bıraktı ki, 1975 öncesinin, o dönemi hem yaşamış hem de yaşamamış kuşakların zihninde yarattığı tahayyül esasen bir ütopyadan ibaret. Bu yoğun kolektif nostalji, savaş öncesinin arıza ve eşitsizliklerini görmezden geliyor olsa da Lübnanlıların 1943 ile 1975 arası dönemin büyük çoğunluğunu savaş ve siyasi krizden azade geçirdiğini belirtmek gerek. Lübnan, 1948 Arap-İsrail Savaşı'na dostlar alışverişte görsün misali yaklaşık 1.000 kişilik bir askeri güçle katıldı. Ülkenin iç savaş öncesinde yaşadığı tek büyük kriz ise, dönemin Cumhurbaşkanı Kamil Şamun'un davetiyle de olsa ABD'nin Orta Doğu'ya ilk askeri müdahalesine yol açan 1958 Krizi idi ki o da büyük kayıplara yol açmadan üç ay içinde çözüldü. Batı Bloku ve Sovyet Bloku taraftarları arasındaki çekişmeden doğan bu krizde dini veya mezhepsel motifler olmadığının en net kanıtı, görevde kalmak için anayasayı değiştirmek isteyen Maruni Cumhurbaşkanı Şamun'a Patrik başta olmak üzere Marunilerden gelen tepki olsa gerek.[13]

1970 yılında Haşimi hanedanlığını devirmek için başlattıkları kalkışmada yenilgiye uğrayan Filistin Kurtuluş Örgütü, Kara Eylül olarak anılan kanlı bir çatışma sürecinden sonra Ürdün'ü terk etmek zorunda kalıp, Güney Lübnan'a yerleşti. 1948'den beri 100.000'den fazla Filistinli sığınmacıya ev sahipliği yapmakta olan Lübnan'da çoğunluğu Müslüman binlerce silahlı Filistinlinin konuşlanması, Marunilerin gelecek kaygısına kapılıp silahlanmalarına yol açtı. Yıllar içinde artan tansiyon 13 Nisan 1975'te yaşanan karşılıklı sivil katliamların ardından bir şiddet sarmalına dönüşerek 15 sene süren, bölgenin modern tarihinde o döneme dek görülmemiş ölçüde kanlı ve tahripkar bir iç savaşın fitilini ateşlemiş oldu. Çoğu sivil 150.000'e yakın insan hayatını kaybetti. Beyrut'un merkezi harabeye döndü. Çok sayıda köy yok edildi. Yüz binlerce insan başka ülkelere göç etti. İsrail, ABD ve Suriye, Lübnan'ın farklı bölgelerini işgal etti.[14]

İç Savaş'ın sona ermesinden 30 sene sonra Beyrut'ta hala yüzlercesi bulunan, kurşun izleriyle dolu terk edilmiş binalardan bir tanesi

Lübnan İç Savaşı tarihi, baş döndürücü bir hız ve radikallikte değişen ittifakların tarihidir. Müslüman-Hristiyan savaşı olarak hatırlansa ve başlarda bir dönem gerçekten de kimliklerdeki din hanesi kontrolü yapan milislerin mensup olduğu dine göre ölüm veya hayatta kalma anlamına gelse de bu savaşta hiçbir zaman yekpare Hristiyan ve Müslüman bloklar yoktu. Aksine, hem farklı dinlere mensup örgütlerin ittifakları hem de aynı dine mensup örgütler arasında çatışmalar savaşın başından beri eksik olmadı.

1989'da imzalanan Taif Anlaşması, 1943 Ulusal Paktı'nın güncellenmiş bir versiyonu olarak savaş sonrası Lübnan'ının temellerini attı. Anlaşmanın pakttan en önemli farkı, parlamentoda Hristiyanlar lehine 6'ya 5 olan temsil üstünlüğüne son vererek milletvekilliklerini Müslüman ve Hristiyanlar arasında eşit olarak bölüştürmesiydi. Anlaşma maddelerinden *Toplumsal Tarih* okuyucularının ilgisini çekecek bir tanesi ise tarih eğitimi müfredatının, toplumsal birlik ve bütünlüğüne hizmet edecek şekilde revize edilmesini öngörüyordu. Savaş sırasında genelde ait oldukları mezheplerin failliğini öne çıkaran veya bu mezheplerin Lübnanlılığını kanıtlamaya girişen tarihçilere bir cevap olması beklenen bu müfredat projesi, 30 sene sonra hala hayata geçirilmeyi bekliyor.[15] Lübnan okullarında tarih eğitimi, nasıl aktarılacağına dair anlaşmazlıklar nedeniyle 1943 yılından sonrasını kapsamıyor.[16]

1991 yılında çıkarılan af, savaş baronlarını 1975-1990 arasında işledikleri suçlar sebebiyle yargılanmaktan kurtardı. Bugün hemen hepsi hala hayatta. Birer parti lideri olarak Lübnan siyasetine 30 yıldır hükmediyor, savaş sırasında kanlı bıçaklı oldukları diğer baronlar/siyasetçilerle ittifaklar kurup bozuyor, neredeyse kurulduğu günden beri bölgesel ve küresel bir vekalet savaşı sahası olagelen Lübnan'ın çıkarları kadar, siyasi ve ekonomik himaye gördükleri yabancı ülkelerin çıkarlarını da gözetiyorlar. Partilerini ideolojik prensiplerden ziyade tepede siyasiler ve iş insanları, ortada bürokratlar, aşağıda seçmenlerin olduğu bir klientalizm piramidi ayakta tutuyor. Savaş sonrası ülkenin yeniden inşasının getirdiği ekonomik canlılık, bölge ülkelerinin son yıllarda petrol fiyatları düşene kadar yaptığı yatırımlar ve ülke nüfusunun hiç değilse iki katı kadar olduğu tahmin edilen Lübnanlı gurbetçilerin gönderdiği paralar bu çarkı yaklaşık otuz sene boyunca iyi kötü döndürdü.

Yıllardır bankalara astronomik karlar ettiren devasa bir iç borçlanmayla ayakta tutulmaya çalışılan Lübnan ekonomisi, eylül ayından itibaren ötelenemez hale gelen bir çöküşe sürüklendi. Ülke, adı konmamış bir iflasın ağır sonuçlarını yaşıyor. İflas eden sadece Lübnan ekonomisi değil. Taif Anlaşması ile kurulan "İkinci Cumhuriyet" de anlaşmanın imzalanmasının tam da otuzuncu yılında iflas etti. 17 Ekim'den bu yana ülkenin belli başlı tüm kentlerinde meydanları dolduran yüzbinlerce Lübnanlı, 2011 Arap Ayaklanmaları'nın meşhur sloganı "halk rejimi devirmek istiyor" ile birlikte kendi buluşları "hepsi, hepsi demektir" sloganını dillendirerek istisnasız tüm siyasetçilerin tasfiyesini, yolsuzluktan yargılanmasını ve haksız elde ettikleri servetlere el konulmasını talep ediyor. Lübnan tarihinin bu en büyük halk ayaklanması, ülkenin kuzeyinden güneyine, Beyrut'tan Bekaa Vadisi'ne belli başlı tüm kentlere yayılmış olmasıyla da bir ilk. Her din ve mezhepten Lübnanlı, hiç değilse iki kuşaktır kollarını kanatlarını kıran umutsuzluk ve sinizmi üzerlerinden attı. Kendi mezheplerini temsil edenler başta olmak üzere tüm siyasi liderlere ateş püskürüyor.[17]

Mezhepçilik, 17 Ekim itibarıyla Lübnan'ın sokak ve meydanlarından silinmiş görünüyor. Anayasa ve devlet kurumlarından silinmesi ise pek kolay değil. Bir asırdır ürettiği sayısız çıkar grubu, uluslararası bağlantı ve önyargıyla mezhepçilik, en zayıf görünüşü şu günlerde bile halk ayaklanmasının muazzam kazanımlarını bir gecede yok edebilecek bir potansiyele sahip. En ürkütücü senaryo, iyice köşeye

sıkışan siyasetçilerin veya Lübnan üzerindeki nüfuzunu tehlikede gören yabancı ülkelerin provokasyonu ile 1975 benzeri mezhepçi bir şiddet sarmalının bu küçük ülkeyi tekrar esir alması. Lübnanlılar bu tehlikenin elbette farkında. Ekonomik çöküşe rağmen din ve mezhep farklılıklarını aşan bu benzersiz birlik ve dayanışma görüntüsünü ihtiyatlı bir iyimserlik ve mutlulukla selamlıyorlar.

Yazıyı bir fotoğrafla sonlandıralım. Beyrut'taki protestoların merkezi Riyad el Sulh Meydanı. Polis ile protestocuların karşılaştığı nokta. Barikat, kısa ama dik bir yokuşun hemen başında. Protestocuların hedefi yokuşun sonundaki başbakanlık binası. Bu bina (Büyük Saray), 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin bir mirası. Hemen yanında Lübnan Ermenilerine ait bir kilise (Surp Nışan). Uzun kasnağı ve konik kubbesi, Ermenilerin 1915'te sürüldükleri Anadolu'da hala örnekleri bulunan Orta Çağ kiliselerine açık birer atıf. Bu iki bina, Osmanlı modernleşmesinin krizlerinin ve bedelini tüm Orta Doğu coğrafyasının bir asırdır ödemekte olduğu kaçırılmış fırsatlarının bir sembolü misali, ayaklanmanın mekânsal çerçevesinin en önemli öğesini teşkil ediyor. Lübnanlılar belki bir gün bu barikatı yıkacak ve sırtlarındaki ağır mezhepçilik yüküyle yokuşu tırmanacaklar. Fakat bu yükü Büyük Saray'ın yanı başına gömüp Üçüncü Cumhuriyeti kurabilecekler mi? Yoksa, Sisifos misali, yokuşun sonunda düşürüp, çaresizce gerisin geri yuvarlanmasını mı izleyecekler?

ÜMİT FIRAT AÇIKGÖZ - BEYRUT AMERİKAN ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK VE GRAFİK TASARIM BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 https://www.france24.com/en/20191022-lebanon-sectarian-system-has-entrenched-the-country-students-tells-france-24

2 Kısa bir özet için: https://www.alaraby.co.uk/english/comment/2015/12/22/lebanons-religious-courts-and-prospects-of-civil-laws

3 Milletler Cemiyeti şemsiyesi altındaki manda rejiminin yasal çerçevesi için: *The American Journal of International Law*, Vol. 17, No. 3, Supplement: Official Documents (Jul., 1923). Fransız Mandası'nın detaylı bir politik tarihi için: Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, I. B. Tauris, London, 1987.

4 Lübnan tarihi ve tarihçiliğine dair en kapsamlı ve ufuk açıcı çalışmalardan bir tanesi için: Kamal Salibi, *A House of Many Mansions: History of Lebanon Reconsidered*, I.B. Tauris, London, 1998.

5 Asher Kauffmann, *Reviving Phoenicia: In Search of Identity in Lebanon*, I.B.Tauris, London and New York, 2004.

6 Kamal S. Salibi, "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)," *Arabica*, T. 4, Fasc. 3 (Sep., 1957), 288-303

7 Ussama Makdisi, *Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*, University of California Press, Berkeley, 2000. Makdisi, geçtiğimiz ay yayınlanan son kitabında ise, dini ve mezhepsel şiddet episodlarına odaklanan Ortadoğu tarihçiliğinin, bu epizotlardan çok daha uzun ve hatta bunlarla beraber süren ortak yaşama tarihini görmezden geldiğini ortaya koyuyor. Ussama Makdisi, *Age of Coexistence: The Ecumenical Frame and the Making of the Modern Arab World*, University of California Press, Berkeley, 2019.

8 Makdisi, *Culture of Sectarianism*, s. 2.

9 Mutasarrıflığın tarihi üzerine kapsamlı bir çalışma için: Engin Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, University of California Press, Berkeley, 1993.

10 Şu iki çalışmaya bakılabilir: Hidemitsu Kuroki, "The 1850 Aleppo Disturbance Reconsidered," Markus Köbach vd. (ed.), *Acta Viennensa Ottomanica*. Akten des 13 içinde, Viyana, 1999; Feras Krimsti, "The 1850 Uprising in Aleppo. Reconsidering the Explanatory Power of Sectarian Argumentations," U. Freitag ve N. Fuccaro (ed.), *Urban Violence in the Middle East. Changing Cityscapes in the Transition from Empire to Nation State* içinde. Berghahn, New York / Oxford, 2015.

11 Jens Hansen, *Fin de Siècle Beirut: The Making of an Ottoman Provincial Capital*, Oxford University Press, Oxford, 2005; Malek Sharif, *Imperial Norms and Local Realities: Ottoman Municipal Laws and the Municipality of Beirut, 1860-1908*, Beiruter Texte und Studien, Bd. 105. Ergon, Würzburg, 2014.

12 Lübnan Şiilerinin, bir problem çıkarmadıkça kendilerinden "zındık" diye bahsetmeyen Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri üzerine bir çalışma için: Stefan Winter, *Shiites of Lebanon under Ottoman Rule, 1516-1788*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. Fransız Mandası döneminde Lübnan toplumu ve mezhepçiliğine entegre olmaları üzerine bir çalışma için: Max Weiss, *In the Shadow of Sectarianism: Law, Shi`ism, and the Making of Modern Lebanon*, Harvard University Press, Cambridge, 2010.

13 https://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/07/20137141160525538.html

14 Lübnan İç Savaşı üzerine yapılan çok sayıda çalışma arasında şu üçü özellikle dikkate değer: Robert Fisk, *Pity the Nation: Lebanon at War*, Oxford University Press, Oxford, 1990; David Hirst, *Beware of the Small States, Lebanon, Battleground of the Middle East*, Nation Books, New York, 2010; Samir Kassir, *Beirut* (İngilizceye çeviren M.B. DeBevoise), University of California Press, Berkeley, 2010.

15 Lübnan İç Savaşı sırasında yazılan mezhepsel temelli alternatif ulusal tarihlerin yakın dönemde bir incelemesi için şu kitabın uzun giriş bölümüne bakılabilir: James A. Reilly, *The Ottoman Cities of Lebanon: Historical Legacy and Identity in the Modern Middle East*, I.B. Tauris, London, 2016.

16 Antoon De Baets, "Post-Conflict History Education Moratoria: A Balance" *World Studies in Education* 16(1)2015, s. 16.

17 30 Ekim tarihinde, ayaklanmanın dinamikleri üzerine bir yazı yayınlamış idim: Ümit Fırat Açıkgöz, "Lübnan'da Mezhepçiliğin Sonbaharı," *Birgün*, 30 Ekim 2019. Ekonomik krizin görsellerle desteklenmiş bir analizi için şuraya bakılabilir: Ahmad Barclay, "Lebanon's Economy and Politics: Data Visualization and Infographics," *Jadaliyya*, 28 Ekim2019.

Osmanlı'da Çevre, İklim ve İnsanlar

EDİTÖR: ÖNDER EREN AKGÜL

Alan Mikhail'in erken modern Mısır'ında Nil nehrinin idaresini, insanların nehir ve suyla kurdukları ilişkinin dönüşümünü genel imparatorluk çerçevesinden tartıştığı ve 2011 yılında yayımlanan *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History* ve Sam White'ın 17. yüzyıl Osmanlı krizini Küçük Buzul Çağı'nın yarattığı iklimsel hareketlerle ilişkilendirdiği ve yine 2011 yılından yayımlanan *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire* başlıklı kitaplarının Osmanlı çevre tarihinin ilkleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu kitapların yayımlanmasından bu yana geçen süre boyunca Türkiye, Avrupa ve Kuzey Amerika üniversitelerinde doktora çalışmalarını tamamlayan ve hâlihazırda sürdüren kayda değer sayıda tarihçi Osmanlı çevre tarihi ile ilgilenmeye başladı ve son yıllarda birçok önemli doktora tezi yazıldı. Bu tezlerin önemli bir kısmının yazarları tarafından önümüzdeki yıllarda kitap olarak yayımlanması planlanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çevreyi, iklimi ve insanın çevresi ile ilişkisini merkeze alan bu çalışmalar sadece Osmanlı çevre tarihinin bir saha olarak oluşmasına ön ayak olmuyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve imparatorlukta yaşayan insan ve insan olmayan öznelerin tarihini yeni açılardan düşünmemize ve değerlendirmemize olanak veriyor. Böyle bir olanağı taşıyor olmasına rağmen Osmanlı çevre tarihinin Türkçe akademik, yarı-akademik ya da popüler diye adlandırabileceğimiz platformlarda ilgi görmüş olduğunu ise maalesef söyleyemeyeceğiz. İmparatorluğun İstanbul, Kürdistan, Kıbrıs ve Batı Anadolu olmak üzere dört farklı bölgesine odaklanan dört yazıyı bir araya getirdiğimiz bu dosyanın bu eksikliği gidermek için atılmış ilk adımlardan biri olduğunu düşünüyor ve Osmanlı çevre tarihine dair yeni araştırmaları ve tartışmaları teşvik etmesini umuyoruz.

Önder Eren Akgül'ün çevre tarihçisi John R. McNeill ile küresel çevre tarihçiliğinin seyri, Osmanlı çevre tarihinin bugünü ve geleceği üzerine yaptığı mülakat ile açılan dosya dört yazı ile devam ediyor. Dosyanın ilk yazısında K. Mehmet Kentel 19. yüzyıl sonunda İstanbul'un Pera bölgesine içme suyu temini için Terkos-Pera hattı boyunca inşa edilen su şebekesine odaklanarak su temininin hem kentin alt sınıf ve üst sınıf mahalleri arasında hem de kent merkezi ile kırsal hinterlandı arasında ne tür yeni ilişkiler ve eşitsizlikler ürettiğini göstererek Pera tarihinin Pera'nın dışında üretilen kaynakları, insan ve insan olmayan aktörleri de içererek yeniden düşünülmesi gerektiğini öneriyor.

Seyhan nehrinde odun taşımacılığı. SALT araştırma

Bu yazının ardından Zozan Pehlivan, Kürdistan'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan ve yüzyılın son çeyreğinde sıklaşan benzeri görülmemiş kuraklık ve soğuklukları inceleyerek bunların küresel bazda yaşanan iklim krizi ile bağlantılı olduğunu ortaya koyuyor. Bölgesel ve küresel arasındaki bu somut ilişkiyi göz önünde bulundurmanın ve çevresel faktör ve aktörleri baz alan bir perspektifin bölgenin yüzyıl boyunca içinden geçtiği çetrefilli olaylar zincirini anlamlandırmamıza yardımcı olacağını öneriyor.

Antonis Hadjikyriacou, Kıbrıs'ın vergilendirilmiş tarım ürünlerinin kaydedildiği 1572 Mufassal Defteri'ne Coğrafi Bilgi Sistemleri analizi uygulayarak bu ürünlerin adadaki mekânsal dağılımını görselleştiriyor. Bu görselleştirmeyi, belli tarihsel bağlamda üretilmiş bir mali kayıdın kültürel eleştirisi ve çevre tarihinin soru ve sorunsalları ile beraber okuyarak erken modern dönem Kıbrıs'ın kurak ve yarı-kurak peyzajında yoğun sulama gerektiren tarımın nasıl mümkün olduğunu soruyor ve Küçük Buzul Çağ'daki iklim değişikliğinin böylesi bir tarımı mümkün kılmış olabileceğini tartışıyor.

Dosyanın son yazısında Önder Eren Akgül, 1890'lı yıllarda Batı Anadolu'da, günümüzde Çardak ilçesinin güneyinde yer alan Beylerli ormanı civarında yaşayan köylülerin orman içinden geçecek dekovil usulünde bir demiryolu inşasına karşı direnişlerine odaklanarak, doğanın nicelleştirilmesi, metalaştırılması ve ucuzlaştırılmasına dayanan kapitalizmin Akdeniz ölçeğinde mekânsal yayılmasının köylülerin orman müşterekleri ile kurdukları geleneksel ilişkiyi nasıl dönüştürdüğünü inceliyor ve köylülerin bu direnişinin müştereklerini savunma mücadelesi olarak okunması gerektiğini öneriyor.

SINIRIMIZ GÖKYÜZÜ

Kurumsal Çözüm Ortaklığı

- Kongre, seminer ve toplantı organizasyonları
- Yurtiçi ve yurtdışı otel rezervasyonları
- Bayii teşvik gezileri
- Uçak biletleri

1988'den beri Oasis

Grubunuza Özel İlgi Turları

- Gastronomi, mimarlık, tarih, müzik, sanat

İstiklal Cad. Union Han 237/1 34420 Beyoğlu-İstanbul
T: +90 212 292 47 14 F: +90 212 292 47 07
oasis@oasis.com.tr www.oasis.com.tr

IATA | Accredited Agent

TÜRSAB
TÜRKİYE SEYAHAT ACENTALARI BİRLİĞİ
ASSOCIATION OF TURKISH TRAVEL AGENCIES

John R. McNeill ile Çevre Tarihi Üzerine Mülakat*

ÖNDER EREN AKGÜL

ÇEVRE TARİHİNİN VE ONA OLAN İLGİNİN YÜKSELİŞİNİN EN BAŞTA GELEN NEDENİ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ. İNSANLAR İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ GERÇEĞİNİN FARKINA DAHA FAZLA VARDIKÇA, GEÇMİŞTE DE DEĞİŞEN ÇEVRENİN İNSAN TOPLULUKLARININ YAŞAYIŞLARINI ETKİLEDİĞİ FİKRİNİ DAHA FAZLA DİKKATE ALIYOR.

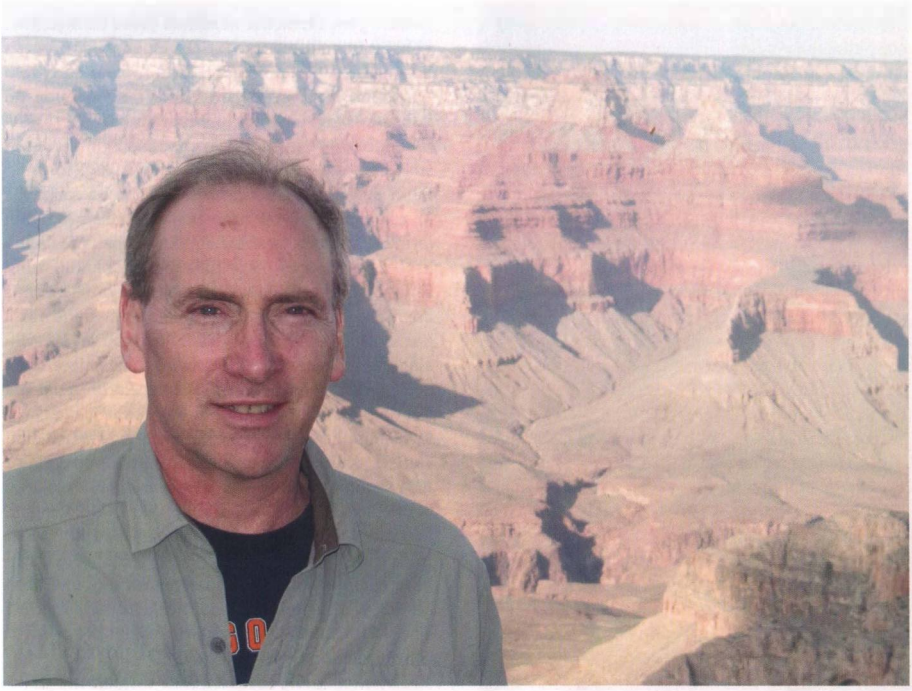
John R. McNeill Georgetown Üniversitesinde tarih dersleri veriyor. *The Mountains of the Mediterranean World* (1992); London Times tarafından bugüne kadar yazılmış en iyi 10 bilimsel kitap arasında gösterilen *Something New Under the Sun* (2000), *The Human Web* (2003), *Mosquito Empires* (2010), ve *The Great Acceleration* (2016) kitaplarından bazılarıdır. Kitaplarının 12 dilde çevirisi mevcut ve 5 ayrı ödül kazandı. 2010 yılında "insanlığa akademik ve kamusal katkılar" dalında Toynbee Ödülü'ne, 2018'de ise Tarih dalında Heineken Ödülü'ne layık görüldü. İçinde bulunduğumuz 2019 yılında Amerikan Tarih Cemiyeti'nin (American Historical Association) başkanlığını yürütmekte.

Sizin çevre tarihiyle ilgilenmeye başlamanızla ilgili daha kişisel bir soru ile başlayacağım. 1985 yılında yayımladığınız *Atlantic Empires of France and Spain: Louisbourg and Havana, 1700-1763* başlıklı ilk kitabınız İspanya ve Fransa'nın Atlantik imparatorluklarına odaklanıyor ve daha sonraki çalışmalarınızla karşılaştırdığımızda bu kitabın daha ziyade bir siyasal tarih çalışması olduğunu söyleyebilirim. Bu kitabın yayımlanmasından yedi yıl sonra 1992'de Akdeniz dağlarının tarihi üzerine *The Mountains of the Mediterranean World: An Environmental History* başlıklı yeni bir kitap yayımladınız. Sizi Akdeniz'in dağlarına ve bu dağların tarihine yönelten ilgi nereden kaynaklanıyordu?

Akdeniz dağlarına olan ilgim bahsettiğiniz ilk kitabı yazmadan evvel başlamıştı. Lisans eğitimimi tamamladıktan sonra Atina'ya gitmiştim ve bir ortaokulda bir yıl İngilizce dersi verdim. Yunanistan'ın dağları bana Atina şehrinden daha cazip gelmişti. Bu nedenle hafta sonlarımı ve bütün tatil günlerimi Mora Yarımadası'ndaki ve ayrıca Yunanistan'ın kuzeybatısında yer alan Epirus bölgesindeki dağları keşfederek geçiriyordum. Akdeniz dağlarına ilgimin böyle başladığını söyleyebilirim. Nihayetinde bu dağlarla ilgili bir kitap yazmaya karar verdim ama bu kitabın sadece Yunanistan'ın değil aynı zamanda Fas, İspanya, İtalya ve Türkiye'nin dağları üzerine de olmasını istedim. Bunun kısmi nedenlerinden biri Fransızca ve İspanyolcayı, Yunancadan daha iyi biliyor olmam ve yeterli derecede İtalyanca öğrenebileceğimin farkına varmış olmam idi. Türkçe bu konuda daha çetin bir görevdi. Her ne kadar sonrasında bir süre Türkçe öğrenmeye çalışmış olsam da, *Akdeniz Dünyasının Dağları* kitabıma bakarsanız, Batı Toroslar üzerine olan araştırmam birincil kaynaklara dayanmıyor. Osmanlıca öğrenmedim hiçbir zaman. Bu kitap çok sayıda Türkçe yazılmış ikincil kaynak da içermiyor açıkçası. Bu anlamda bir tür zayıf halka diyebiliriz bu kısmı için. Buna rağmen Toros dağlarını bu kitaba eklemeyi istemiştim çünkü bu dağlarda biraz vakit geçirme ve bu dağları ilk elden görme şansına malik oldum. Köylülerle, Tahtacılarla ve çobanlarla, konuşabildiğim kadarıyla, kendi yaşam süreleri diliminde ne tür değişimlere tanıklık ettiklerine dair sohbet etme fırsatım oldu. Bu nedenle kitaba Türkiye'yi de ekledim ama kabul etmeliyim ki Türkiye kısmı yeterli bir araştırmaya dayanmıyor.

Konumuzla yani çevre tarihi ile ilgili daha genel bir soruya gelirsek, siz çevre tarihini nasıl tanımlıyorsunuz? Çevre tarihi çalışan tarihçiler neleri konu edinir?

Ben çevre tarihini doğa ve doğaya bağlı toplumlar arasındaki ilişkinin tarihi olarak tanımlıyorum ve bunu üç ana kategoriye ayırıyorum. Bunlardan birincisini şöyle tanımlıyorum: Bio-jeo-kimyasal-fiziksel çevre tarihi. Mesela ormanların tarihi ya da su kirliliğinin tarihi. İkinci ana kategori insan topluluklarının çevreyi tanzim etmeye çalışmalarının tarihi. Bu kategori çoğunlukla devletlerin ya da siyasi birimlerin çevre üzerindeki politik ve hukuki eylemlerinin tarihine odaklanır. Bu kısımdaki tarihçiler daha çok ulusal ya da yerel ölçeklere odaklanırlar. Benim

anladığım şekliyle çevre tarihinin üçüncü kategorisi ise insanların toplum ve doğa ilişkisine dair ne düşündüklerinin ve ne yazdıklarının tarihi. Bunun hem kültürel ve entelektüel tarihin hem de çevre tarihinin bir çeşidi olduğunu söyleyebiliriz. Benim çalışmalarım daha çok birinci kategoriye dahil ve doğal dünyadaki değişimler, bu değişimlerin neden gerçekleştikleri ve insan toplulukları için ne anlam ifade ettikleri hakkında yazıyorum. Çevre tarihçilerinin büyük bir kısmı ise çoğunlukla ya ikinci ya da üçüncü kategoride yer alıyorlar, yani çevre politikası ve çevrenin regüle edilmesi hakkında ya da kültür ve fikirler üzerine çalışıyorlar.

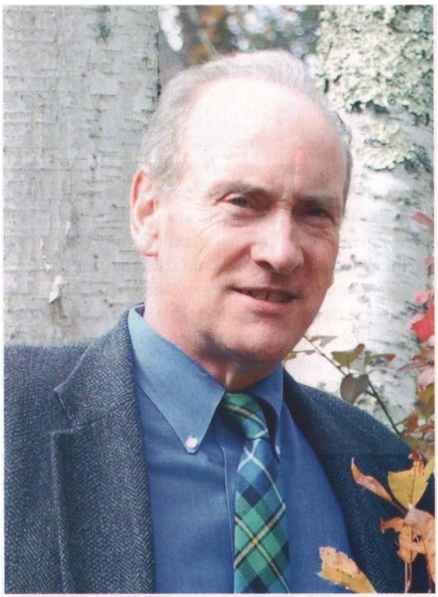
Çevre tarihi alanı nasıl gelişti, sizce kökenlerini nerede aramak gerekir?

Çevre tarihi akademik bir teşebbüs ve başlı başına bir alt-disiplin olarak elli yıla yakın zamandır mevcut. Kökenleri ABD ve başka bazı ülkelerde 1960'lar ve 70'li yıllarda popüler çevreci hareketlerin gelişmesinde yatıyor. Hatırlatmak isterim ki akademisyenler her zaman toplum ve doğa arasındaki ilişki ile ilgilenmişlerdir. Örneğin coğrafyacılar, arkeologlar, antropologlar hatta bazı tarihçiler; ama tarih alanı içinde kendi gündemi olan bir alt-disiplin olarak çevre tarihi yaklaşık 50 yaşında. Ve tıpkı toplumsal cinsiyet tarihi ya da emek tarihi gibi çevre tarihi de 1960'larda ve 70'lerde toplumun daha geniş kesimlerinin ilgi ve endişelerinden kaynaklanarak doğdu ve gelişti.

Eğer Fernand Braudel'in ya da Annales Okulu tarihçilerinin çalışmalarına bakarsak, ki 1960 öncesine denk gelir bu çalışmaların önemli bir kısmı, bu çalışmaların kayda değer bir kısmının insan-doğa ve insan-coğrafya ilişkisine dair sorunsalları olduğunu göreceğiz. Bu anlamda bir alt-disiplin olarak çevre tarihi bu çalışmalardan nasıl farklılaşıyor?

Bence mühim bir fark var. Tabii bazıları bana katılmayacaktır ve Fernand Braudel'in, Emmanuel Le Loy Ladurie'nin ve diğer Annales School tarihçilerinin de, onlar kendilerini öyle tanımlamamış olsalar da, çevre tarihçileri olduklarını söyleyeceklerdir. Bu görüşe katılmıyorum. Çünkü onların çalışmaları önemli ölçüde Fransız beşeri coğrafyacılarından oluşan Coğrafi Olanakçılık (*Geographical Possibilism*) okulundan etkilenmiştir. Bu da şu anlama geliyor: doğal çevreyi ya da onların deyimiyle coğrafyayı sadece insanlık tarihi üzerinde tesiri olan bir şey olarak algılamak. Coğrafya neyin olabileceğini belirliyor ya da neyin mümkün olduğunun sınırlarını çiziyordu. Yani mantıklı tabii bir anlamda. İzlanda'da muz yetiştiremezsiniz, mümkün değil. İzlanda'nın iklimi insanların ne yapabileceklerini sınırlar. Tamam, güzel! Fakat yapmadıkları, en azından kayda değer bir derecede yapmadıkları ise şuydu: çevresel değişim gerçekliğini kabul etmek. Yani, Braudel'in örneğin Akdeniz üzerine olan kitabında değişen çevreye dair neredeyse söyleyecek hiçbir şeyi yok. Çevreyi, kendisinin sıklıkla söylediği biçimde, devinimde olmayan tarihin (*L'historie immobile*) bir parçası olarak sunar. Coğrafyanın ve insanlık tarihinin zamansız bir çehresi. Benim söylediğimi yanlışlayacak ve saygıdan ötürü iki şeyi belirtmek gerekir tabii: Braudel, Venedik gemi sanayisinden kaynaklı ormansızlaşmaya değiniyor,

ayrıca en azından kitabının gözden geçirilmiş diğer bir baskısında iklimin değişiyor olabileceği olasılığının akılda bulundurulması gerektiğini söylüyor. Ama bu konuda bunun ötesinde hiçbir şey yapmadı. Benzer olarak Le Loy Ladurie, Avrupa tarihinde iklim üzerine çığır açan kitabını yazdığında çıkardığı temel sonuç iklim değişiminin, etkisi babında İskandinavya gibi marjinal peyzajlar dışında cüzi ya da önemsiz olduğu olacaktı. İlerleyen yıllarda fikrini değiştirdi. Söylemek istediğim coğrafyayı dikkate almalarına rağmen bunu Possibilist geleneğin sınırları dahilinde yaptılar. Çevrenin değişebileceği, insan eylemlerinin çevrelerini ve dolayısıyla çevrenin insan toplulukları üzerindeki sınırlarını değiştirebilecekleri fikrini dikkate almadılar. Çevre tarihçileri insan-doğa ilişkisini daha çok mütekabil olarak birbirini etkileyen bir ilişki olarak görmeye yatkındırlar. Çevre, toplumların ne yapabileceğini; toplumlar da çevrenin ne yapabileceğini etkiler. İkisi de birbiri ile etkileşim içinde mütemadiyen dönüşürler. Bu Annales tarihçilerinin benimsediği yaklaşım değildi.

Yani çevre tarihçileri çevreyi ve coğrafyayı sadece bir arka plan olarak görmediklerini ve daha ziyade değişim mefhumu ile meşgul olduklarını söylüyorsunuz.

Aynen öyle. Sadece Annales tarihçilerinin değil, birçok tarihçinin çevreyi ve coğrafyayı arka plan olarak ya da sahnenin bir dekoru olarak ele aldığını söylemek lazım. Çevre tarihçileri ise çevrenin ve toplumların etkileşim içinde nasıl değiştiğini göstermeye çalışırlar.

Bir alt-disiplin olarak çevre tarihinin kökenlerinin 50 yıl önceye kadar gittiğini belirttiniz. Ama özellikle son 15-20 yıl diyebileceğimiz zaman dilimi içerisinde genç tarihçiler nezdinde çevre tarihçiliğine yönelik önemli bir ilgi artışı olduğunu görüyoruz. Ve bu ilgi Amerikan çevre tarihini aşıp dünyanın başka bölgelerinin çevre tarihine de yöneliyor. Bu yükselen ilgiyi nasıl yorumluyorsunuz?

Bence çevre tarihinin ve ona olan ilginin yükselişinin en başta gelen nedeni iklim değişikliği. İnsanlar iklim değişikliği gerçeğinin farkına daha fazla vardıkça, geçmişte de değişen çevrenin insan topluluklarının yaşayışlarını etkilediği fikrini daha fazla dikkate alıyor. Benzer bir şekilde insan topluluklarının sadece bugün değil geçmişte de çevreyi değiştirmiş olabileceklerini ve değiştiregeldiklerini daha fazla kabul etmeye yatkın oluyorlar. Bence bu çevre tarihi alanının gelişmesinin ana sebebi. Ama sadece iklim değişikliğinin değil, çevresel meselelerin genel olarak öneminin kabul edilmesi büyük ihtimalle çevre tarihçiliğinin gelişmesinde benzer etkiye neden oldu. Yani, yine benim hipotezime göre, toplumun daha geniş kesimlerinin kaygıları tarihçilerin davranışlarını belirlemede önemli bir rol oynuyor. Gözlemlediğim ilginç şeylerden birisini de söylemek isterim. Sadece çok sayıda öğrenci ya da genç tarihçiler çevre tarihine ilgi duymuyor; geçmişte çevre tarihine çok dikkat kesilmeyen önemli sayıda daha eski kuşaktan tarihçi de çevre tarihine ilgi göstermeye başladı ve çevre tarihi hakkında yazmaya başladılar.

Tarihyazıcılığının halihazırdaki dalgalarına baktığımız takdirde sadece çevre tarihine değil, iktisadi ve sosyal tarihe ve özellikle de kapitalizmin tarihine yükselen bir ilgi olduğunu gözlemleyebiliriz. Bu eğilimin kısmen kültürel dönemeç (*cultural turn*) sonrası üretilen tarihçilikten duyulan memnuniyetsizlikten, tatminsizlikten ve dolayısıyla geçmişteki değişimlere dair daha sosyal, maddi açıklamalar getirmek yönünde yeni bir arayıştan kaynaklandığını söylersem bana katılır mısınız?

Evet. Kapitalizmin yeni tarihi (*new history of capitalism*) meselesine gelince, bence 2008 finansal krizini ve krizin dünyanın birçok bölgesinde yarattığı iktisadi altüst oluşu dikkate almak gerekir. Bu da yine toplumun daha geniş kesimlerinin kaygılarının tarihçilerin davranışlarını sevk ettiğinin başka bir örneği. Buna ek olarak, sizin hipotezinize katılıyorum. Kültürel dönemeçten tatminsizlik ve hoşnutsuzluk ve tarih disiplininin materyal ve iktisadi çeşitlerine olan bu yeniden ilgi hem kapitalizmin yeni tarihinin hem de önemli ölçüde çevre tarihinin gelişmesinde önemli faktörler. Açıkçası bu durumdan gayet memnun olduğumu da söylemek isterim. "Kültürel dönemeç"i hiçbir zaman tatmin edici bulmadım ve kendim hiçbir zaman bu dönemeçten etkilenmedim.

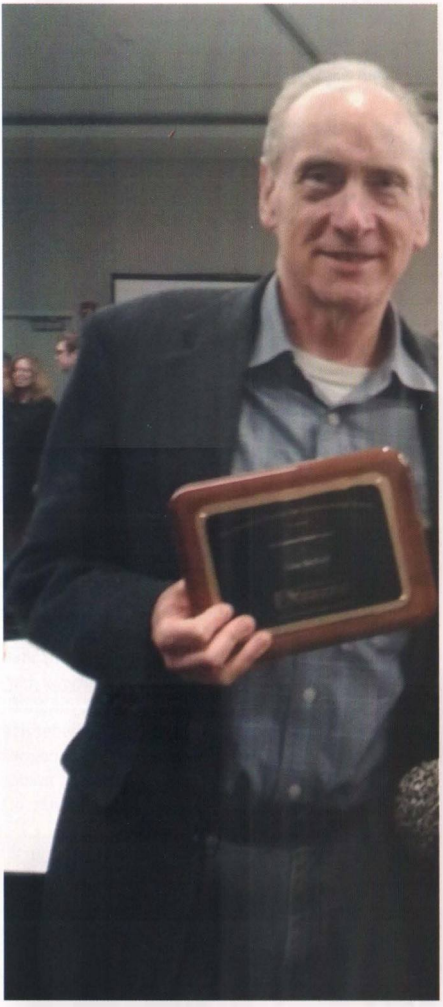
Küresel çevre tarihi çalışan ve çevre tarihine dair yapılan çalışmaları çok yakından takip eden biri olarak son yıllarda Osmanlı çevre tarihine yönelik ilgiye ve Osmanlı çevre tarihçiliğinin küresel çevre tarihçiliği içindeki yerine dair ne söylersiniz?

Öncelikle şunu söylemek isterim ki ben sadece İngilizce yazılmış çalışmalara kolayca erişebiliyo-

rum. Okuyabildiğim diğer dillerde Osmanlı çevre tarihine dair bir çalışma görmedim henüz. Türkçe yazılmış olanlardan zaman zaman haberdar oluyorum ama Türkçem bu çalışmaları okumama müsaade etmiyor. Bu nedenle Türkçe yazılmış literatüre dair parçalı bir fikrim var. Bunu söylemekle beraber, 2003 yılında *History and Theory* dergisinde dünyanın farklı bölgelerinin çevre tarihi hakkında literatür taraması ya da historiografik diyebileceğimiz bir yazı yayımlamıştım. Bu yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nu da kapsayan Orta Doğu sahasının çevresel tarihçilik içinde iki büyük kara delikten biri olduğunu iddia etmiştim. Çevre tarihine dair neredeyse hiçbir şey olmadığını belirtmiştim. Diğer bölge ise Rusya idi. Bu yazıyı yayımlamamdan birkaç yıl sonrasına kadar da Orta Doğu-Osmanlı sahası kara bir delik olarak kalmaya devam etti ama çok mutlu olarak söylüyorum ki son 10 yılda bu saha çarpıcı bir biçimde değişti. Osmanlı çevre tarihine dair en az yarım düzine kitap yayımlandı. İngilizcede Alan Mikhail'in ve Sam White'ın kitaplarının bu konunun ilkleri olduğunu söyleyebiliriz. Onlar kitaplarını yayımladıktan sonra başka çalışmalar da basıldı. Şimdi Türkiyeli tarihçiler İngilizce ve Türkçe olarak Osmanlı çevre tarihine dair yayımlar yapıyorlar. Georgetown Tarih bölümünde Osmanlı çevre tarihi çalışan öğrencilerimiz oldu, özellikle Faisal Husain, Elizabeth Williams, Chris Gratien, şimdi sen. Georgetown Tarih bölümünün Osmanlı çevre tarihine dair çalışmaların yapılageldiği ve halihazırda yapıldığı öncü okullardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Ve bunun beni çok mutlu ettiğini de belirtmek isterim. Kısacası son on yılda özellikle de son beş yılda Osmanlı çevre tarihinin peyzajı önemli ölçüde değişmeye başladı.

Küresel çevre tarihinin gelişimini göz önüne aldığınızda Osmanlı çevre tarihini neler, ne gibi konular, ne tür olanaklar bekliyor?

Çok şey var. Bunlardan biri, ki birçok kişi çok başarılı şekilde yapıyor halihazırda, salgın hastalıkların çevre tarihi. Nükhet Varlık ve bazı başka tarihçiler veba ve bulaşıcı hastalıkların tarihi üzerine çalışıyorlar. Hastalığa bağlı olarak salgınların tarihi de çevre tarihi olarak anlaşılabilir. Örneğin eğer veba ya da sıtma üzerine ise bu çevre tarihidir. Çünkü bu hastalıklar insandan insana bulaşmıyordu, veba bulaşabilir tabii ama bunlar hayvanlardan insanlara bulaşan tipik hastalıklardır ve dolayısıyla bir anlamda çevre tarihidir. Bu anlamda salgınların çevre tarihine dair büyük olanaklar var Osmanlı çevre tarihi için. Bugüne kadar yapılan çalışmalar gayet iyi ama çok daha fazla çalışma yapılabilir ve yapılmalı. Ayrıca söylemek isterim ki dünyanın birçok coğrafyasına dair yapılan çevre tarihi çalışmalarının büyük bir kentsel ayağı var. Örneğin ABD'nin en azından on şehrine dair çevre tarihi çalışmaları yazıldı. Ayrıca Latin Amerika'daki bazı şehirlerin, çok olmamakla beraber Avrupa'daki birkaç şehrin çevre tarihine dair çalışmalar var. Demem o ki İstanbul'a su iaşesi dışında Osmanlı şehirlerinin çevre tarihine dair hiçbir çalışmaya rastlamadım. Bence bu konu da yazılmak için Osmanlı çevre tarihçilerini bekliyor. Ayrıca, kültürel ve entelektüel alan da önemli olanaklar sunuyor. En azından geç Osmanlı döneminde doğanın anlamına, önemine dair ve doğanın insan ilişkilerini nasıl etkilediği hakkında tartışmalar yapan metinler eminim vardır. Erken dönemler için de eminim bu tür metinler vardır ama tahmin ederim ki daha azdır. Bildiğimden değil. Yani, bu alan hakkında çalışan kimseyi bilmiyorum. Büyük ihtimal vardır birileri ama ben bilmiyorum. Benim durduğum yerden bakınca çevre tarihçilerinin ilgilendiği konuların yüzde 90'ı Osmanlı bağlamı içinde çalışılabilir ve bu yüzde 90'ın yüzde 95'i henüz yapılmadı. Yani, ilgilenenler ve elbette gerekli maharetlere sahip olanlar için yapılacak çok şey var.

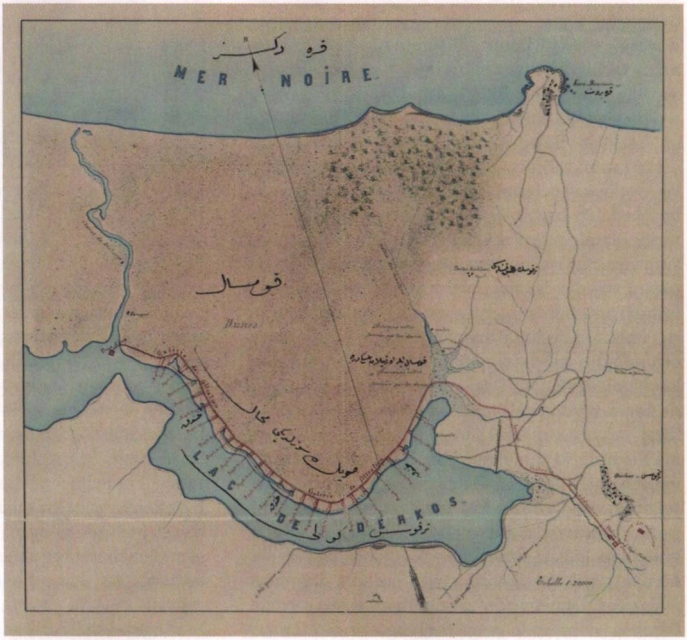
ÖNDER EREN AKGÜL - GEORGETOWN ÜNİVERSİTESİ

Doğanın "Kozmopolis"i: Terkos Suyolu Boyunca Kentliler, Köylüler ve Hayvanlar

K. MEHMET KENTEL

İSTANBUL KENT MERKEZİNİN 40 KM KUZEYBATISINDA YER ALAN TERKOS GÖLÜ, KARADENİZ'LE 40-50 METRELİK KUM TEPELERİYLE AYRILIR. ÇOĞU KAYNAĞINI ISTRANCA DAĞLARI'NDAN ALAN BİRÇOK NEHİRDEN BESLENEN GÖL, GEÇ 19. YÜZYILDA ÖNCE PERA, SONRA DA İSTANBUL'UN KENT TARİHİNİN ÇOK TEMEL BİR PARÇASI HALİNE GELDİ.

Bu makale, Pera'nın "kozmopolit" geçmişi üzerine olan tartışmaya çevre meselesini eklemlemeyi amaçlıyor. İstanbul'un Bizans'tan bu yana tarihsel oluşumu merkez ve çeper, kent ve doğa arasındaki altyapı bağlantılarıyla şekillenmiş;[1] 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan altyapı yatırımlarının birincil hedefi ise Pera olmuştur. Altyapı inşası yoğunlaşmış, coğrafi olarak yayılmış, materyal olarak çeşitlenmiş, maddi yatırım ve uzmanlık ise ulus aşırı hale gelmiştir. Bu bağlantıları çoğunlukla görmezden gelen tarihyazımı, modern mekânların ve "kozmopolit" sosyalliğin ortaya çıkışını, kentin diğer mekânlarından izole, lineer bir biçimde anlatır. Tarihçiler Pera'nın çevresel ve materyal inşası konusunda çoğunlukla sessiz kalmış, Pera çalışmaları modernleşme teorisi ve "kozmopolitizm" nostaljisinin sınırlarının dışına çıkamamıştır.[2] Pera ve diğer "kozmopolit" kentlerin tarihyazımında bu kısır döngüden çıkılmasının, eşitsiz coğrafyaların nasıl inşa edildiğine, insan ve insan olmayan aktörle-

"Terkos ve Civarı."
BOA, Hrt. 1123 (15 Ekim 1883)

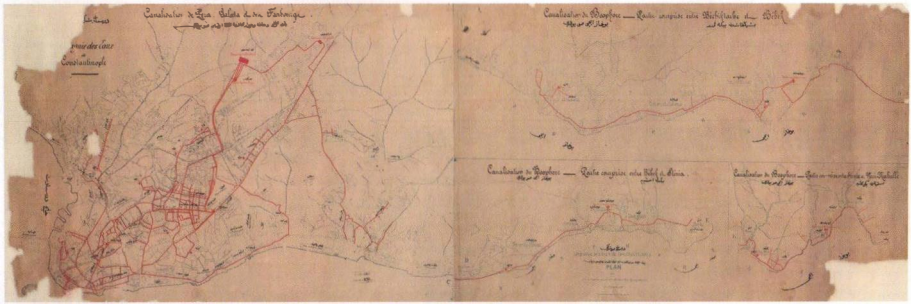

***Çatalca Paftası.* Tarihi bilinmiyor**
Atatürk Kitaplığı, Hrt_943.

rin birbirlerine nasıl bağlandığına özel bir önem atfeden çevre tarihi ve eleştirel coğrafya yaklaşımlarıyla mümkün olabileceğini düşünüyorum.[3]

Denebilir ki, geç Osmanlı İstanbul'unda su, atık, yeşil alanlar gibi çevre meselelerine odaklanan çalışmalar bile kent ve kır, kentli ve köylü, modern teknoloji ve hayvanlar, insanlar ve insan olmayanlar arasındaki çetrefilli ilişkileri eleştirel biçimde ele almamıştır. Devletin ve şirketlerin iddia ve gerekçelendirmeleri olduğu gibi kabul edilegelmiş, modernleşme söylemi sorunsallaştırılmamıştır.[4] Oysa su tarihi bize modern kent mekânlarının nasıl da çok sayıda insan ve insan olmayan aktörün, sadece kent merkezlerinde değil, çok daha geniş ve "eşitsiz coğrafyalardaki" etkileşimiyle üretildiğini gösterme potansiyeli taşıyor.[5]

Suyun, Balkan Yarımadası'nın en doğusunda yaşayan insanların ihtiyaç ve isteklerine boyun eğdirme —onu temizleme, aşma ya da onun yönünü değiştirme— çabası binlerce yıl boyunca bölge tarihinin kurucu unsurlarından biri olmuştur. İstanbul'un tarihinde su her yerdedir ama en çok da yokluğu üzerinden konuşulur zira içme suyu kentin tarihinde her zaman büyük bir sorundu.[6] Pierre de Tchihatcheff 1864'te şöyle yazmıştı: "En kadim zamanlardan beri Konstantinopolis'teki en büyük eksiklik suydu, bu yüzden [kuraklık] tehlikesine karşı bir tek burada bu kadar çok anıtsal eser inşa edilmiştir."[7] Bizans başkentine su getirmek için kurulan ve kaynağını Istranca Dağları'ndan alan Trakya su sistemi antik ve geç antik dönemdeki en uzun sistemdi.[8] Osmanlılar şehri ele geçirdiklerinde bu su altyapısının bir kısmını tamir edip kullanmaya devam ettiler ancak en büyük yatırımı Belgrad Ormanı ve civarındaki kaynaklara yaptılar.[9] Her halükârda kentin kuzey hinterlandı şehrin gelişimi, sürdürülebilirliği ama aynı zamanda kent sakinlerinin gündelik hayatına Osmanlı elitlerinin yaptığı sembolik ve ticari yatırımların devamlılığı için hayati önem taşımaya devam etti.[10]

Compagnie des Eaux de Constantinople. *Plan de la Canalisation générale de la rive Européenne du Bosphore.* Tarihi bilinmiyor
Atatürk Kitaplığı, Hrt_5783

Galata ve Pera bölgeleri ise içilebilir su kaynakları açısından daha da şanssızdı. Şehrin bu kısmı için ilk ayrı su sistemi 1730'larda, Sultan I. Mahmud'un (1730-1754) yaptırdığı ve kaynağını yine Belgrad Ormanı'ndan alan Topuzlu Bendi'yle kuruldu.[11] Bu yeni su kaynağının da faydasıyla 18. yüzyıldan itibaren hızla büyüyen bölgenin artan su ihtiyacını karşılamak için Valide Bendi'nin taşıdığı sular da 1838'de bu bölgeye aktarılmıştı. Ancak tüm bunlar hızla kentleşen, yapı stoğu büyüyen ve nüfusu artan bölge için yeterli olmamıştı. Pera'da yayımlanan gazeteler 1840'lardan itibaren devamlı olarak buradaki susuzluk probleminden bahsediyordu. 1857 yılında kurulan Altıncı Daire-i Belediye'nin önündeki en büyük sorunlardan biri, kentin aşırı sıcak ve kuru yazlarında ortaya çıkan periyodik kuraklığın önüne geçmekti.[12] Değişmekte olan kamusal temizlik kaygıları, yangına teşne ahşap mimari[13] ve yeni ortaya çıkmakta olan apartmanlardaki yeni özel mekânlar suya erişimin önemini artırıyordu. Öyle ki 19. yüzyılda Boğaz boyunca uzanan köylerin Pera'nın büyümesine rastlayan gelişimi, özellikle de Tarabya'da Avrupalı elçiliklerin ve Pera'daki popüler işletmelerin yazlık binalarının yükselmesi, Pera'nın sıcak ve kurak yazlarının mimari peyzajdaki izlerinin bir örneği olarak okunabilir.[14] Pera'nın su meselesi gazetelerde büyük ölçüde "uzmanlar" tarafından dillendiriliyor; mühendis, doktor ve kimyagerler sorunun tarihsel kökenlerine dair fikirlerini ve kendi çözüm önerilerini sıralıyorlardı.[15] Bu çözüm önerileri, Pera cemiyetinin kentsel tahayyüllerine Bahçeköy, Istranca, Boğazköy, Burgaz, Feriköy, Paşadere, Alibeyköy, Şeytandere, Maslak ve Kurudere gibi yakın ve uzak çeperleri sokuyordu.

İşte Terkos ismi, bu tartışmalar sırasında Pera coğrafyasıyla ilişkilenmeye başladı.[16] 1874 yılında mühendis Ternau Bey ve Teşrifatçıbaşı Kamil Bey Terkos'tan Pera'ya su getiren bir sistem kurmak için imtiyaz almış,[17] fakat ekonomik kriz ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla tanımlanan 1870'lerde bu projeyi hayata geçirmek mümkün olmamıştı.[18] Savaşın ardından Ternau uluslararası bir konsorsiyum oluşturmuş, birçok yerli ve Avrupalı yatırımcıyı bir araya getirmiş, Compagnie des Eaux de Constantinople ya da Dersaadet Su Şirketi adı altında yeniden imtiyaz alarak projeyi başlatmıştı.[19]

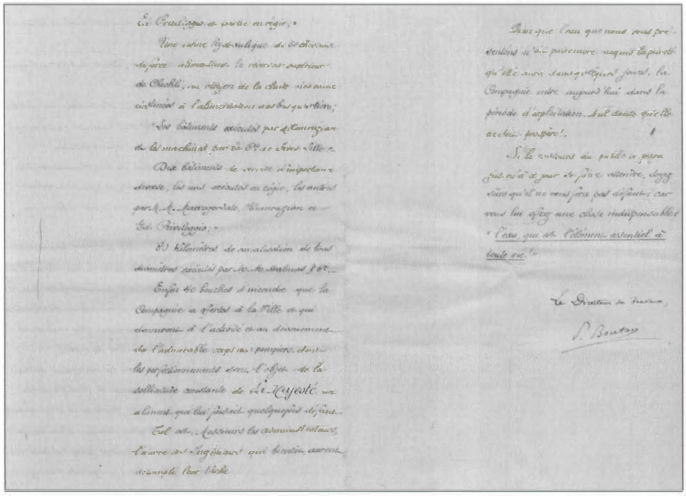
"L'ÉLÉMENT ESSENTIEL À TOUTE VIE": "KOZMOPOLİT" BAHÇELERE SU GETİRMEK

2 Ocak 1885'te, Tepebaşı Bahçesi'nde düzenlenen seçkin bir tören, hem bahçe içinde yeni bir çeşmenin açılışını hem de bu çeşmeden akacak olan Terkos Suyu'nun Pera'ya gelişini kutluyordu. Dersaadet Su Şirketi'nin başmühendisi Paul Boutan yaptığı konuşmayı şu sözlerle tamamlıyordu: "Halkın çalışmalarımıza vereceği desteğin süreceğini kolaylıkla öngörebiliriz, ne de olsa onlara hayattaki en temel maddeyi (*l'élément essentiel à toute vie*) sağlıyoruz."[20] Tören için sınırlı sayıda davetli çağrılmıştı, zira "yeni tanzim edilmiş bahçenin bozulması" istenmiyordu.[21] 1880'de açılmasının ardından hızla Pera'nın çok dilli elit sosyalliğinin sembol mekânlarından biri olan Tepebaşı Bahçesi için bu durum çok da anormal değildi.[22] Nitekim Terkos su projesinin öncelikli hedefi de zaten bahçedeki açılış törenine davet edilenlerin temsil ettiği sınırlı zümreydi. Şirketin bir diğer mühendisi olan Frederic Briffault'nun söylediği gibi, "yerli halka çok fazla bel bağlanmamalıydı" zira önemli bir kısmı yoksulluk içindeydi. Bu yüzden mühendis "şirketin kentin Avrupalı semtlerinde (Galata ve Pera) yerli kısıma göre çok daha fazla satış yapacağına" inanıyordu.[23]

Demek ki yeni kurulan bu altyapı, şehirde var olan eşitsizliklerin hem izini sürüyor hem de onları kuvvetlendiriyordu. Altyapıya ulaşım konusundaki bu eşitsizlik sadece Haliç'in, yanlış biçimde "Avrupalı" ve "yerli" olarak ayrıştırılmış iki yakasıyla da sınırlı değildi. Projenin ilk etabını, yani Haliç'in kuzey tarafına kurulan dağıtım ağını gösteren bir plan, bu modern su sisteminin altını çizdiği eşitsizliğin coğrafi dağılımını da gösteriyordu.[24]

Bu plana göre Terkos suyu önce Feriköy Su Deposu'na geliyor, buradan bir koldan Galata ve Pera'ya giderken, diğer bir kol Şişli'deki ayrı bir su deposu üzerinden Boğaz kıyısındaki yerleşimlere servis ediliyordu. Su ağının çeperlerindeki kanallar Nişantaşı gibi yeni kurulan orta-üst sınıf mahallelere hizmet verirken, ana kollar Taksim'deki "anıtsal çeşme"de birleşiyordu.

Taksim'den Galata'ya doğru inilirken su ağı daha da yoğunlaşıyordu zira buradaki amaç sadece ana akslara ve kamu binalarına değil, Terkos suyuna abone olmuş apartman dairelerine de su getirmek-

"Terkos suyunun celb ve icrası için yapılan ameliyeye dair su şirketi Baş Mühendisi Mösyö Boutan tarafından açılış merasiminde irad olunan nutkun sureti."
BOA, Y.MTV. 17/2 (25 Ocak 1885)

ti. Buna karşılık, Altıncı Daire sınırlarında yer alan Kasımpaşa mahalleleri bu ağın neredeyse tamamen dışında bırakılmıştı. Her ne kadar Dersaadet Su Şirketi ve Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma şirketi kamusal çeşmeler yapmaya mecbur kılmışsa da, Kasımpaşa'dakilerin sayısı buradaki yoğun yerleşimle kıyaslandığında çok sınırlıydı. Aynı şey Tophane için de söylenebilir. Dolayısıyla bu belge bir altyapı projesinin basit bir planı olmanın ötesindeydi. Pera'nın sosyo-iktisadi sınırlarını, bu sınırlara içsel olan eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklerin, bölgede daha geniş bir kamusal hizmeti hedeflemek yerine elit ağlarını takip eden bir fiziki altyapı ağı tarafından nasıl kuvvetlendirildiğini gösteriyordu. Noyan Dinçkal'ın da belirttiği gibi, daha fazla Pera seçkini bu ve diğer altyapı projelerinin açtıkları ve hizmet ettikleri alanların peşinden gitmiş, altyapı mekânsal ayrışmanın aracı haline gelmişti.[25]

Netice itibarıyla yeraltına döşenmiş 90 kilometrelik çelik ve beton borular, Zonguldak'taki madenlerden çıkarılmış kömürün çalıştırdığı pompalar, Tünel Meydanı, Tepebaşı ve Taksim bahçelerinde bulunan anıtsal çeşmeler, Grand Rue de Pèra 392 numarada bulunan şirket ofisi—ki burası hâlâ Terkos Çıkmazı olarak anılıyor—Terkos'un çevresi ve tüm terkibiyle Terkos suyolları Pera'nın maddi dokusuna—eşitsiz biçimde— katılmıştı.

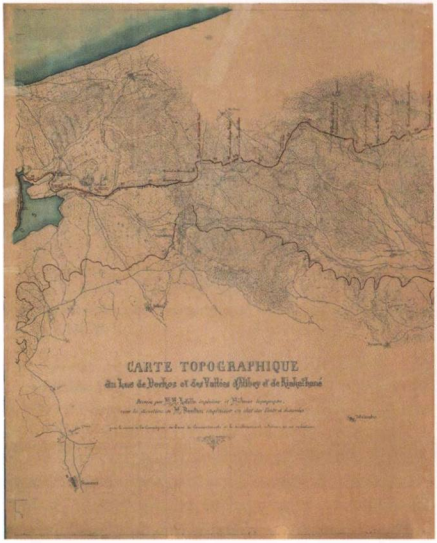
Yazının geri kalan bölümü işte bu maddi dokuya katılan Terkos'un çevresine odaklanıyor. Terkos ve Pera arasındaki suyollarının yarattığı bağlantılarda başka neler taşınmıştı? Eğer Terkos Pera'ya suyunu verdiyse, Pera bunun karşılığında ne vermişti? Bu soruların ışığında, suyollarının inşasının insanlar, hayvanlar ve su kaynakları arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini inceliyorum.

TERKOS FAUNASINDA ESKİ VE YENİ AKTÖRLER

1893 yılının Ekim ayında Zaptiye Nezareti'ne Hariciye'den gelen bir yazıya göre, meşhur Avusturyalı zoolog ve Viyana Doğa Tarihi Müzesi'nin (*Naturhistorisches Museum*) zooloji koleksiyonlarının direktörü Dr. Franz Steindachner'ın, oraya özgü balıkları incelemek için Terkos Gölü'nü ziyaret etmesine izin verilmesi isteniyordu.[26] Zaptiye Nezareti talebi gönülsüzce kabul etmiş, Steindachner'in yanına hem zoologun güvenliğinden hem de gölden taze balık tutmamasından sorumlu bir memur vermişti. Her ne kadar uluslararası bir şöhrete sahip bu balık bilimcinin Terkos'tan topladıkları hakkında daha detaylı bir bilgimiz yoksa da, İstanbul civarındaki keşiflerinden Viyana'ya 40 türe ait 68 numuneyle döndüğünü biliyoruz. Bu keşif gezisinin bölgenin doğal ya da toplumsal tarihi açısından büyük bir öneme haiz olmadığı aşikâr ancak yine de Steindachner'in gezisi bölgenin faunasına dönük, kısmen Terkos suyollarının tetiklediği, yeni tip bir ilginin ve insanlarla hayvanlar arasındaki mevcut ilişkilere dahil olmaya başlayan yeni aktörlerin varlığını bize ima eder.

Terkos civarında yaşayan köylüler çok uzun zamandır balıkçılıkla meşguldüler. Evliya Çelebi, 17. yüzyılda gölde bulunan dalyanlardan bahsetmişti.[27] 19. yüzyılda balıkçılık, göl civarındaki birçok arazinin sahibi Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakfı'nın himayesinde yapılıyordu.[28] Ve belki de Steindachner'in de ziyaretinin gösterdiği gibi, göl balık çeşidi açısından oldukça zengindi. 1940'larda hazırlanan raporlar da gölün çok sayıda tatlısu balığı için elverişli bir habitat olduğunu yazıyordu.[29] Ancak Terkos suyolları, bu yüzlerce yıllık faaliyeti bir ihtilafın merkezine taşımıştı. Zira 1887'de Evkaf Nezareti, Dersaadet Su Şirketi'ni Bezm-i Âlem Vakfı'nın gelirlerini azaltmakla suçlamıştı. Nezarete göre gölün Karadeniz çıkışının şirket tarafından kapatılması göldeki balık sayısını azaltmıştı.

Gerçekten de Osmanlı Devleti'yle yapılan mukavele, gölün ve civarındaki derelerin topografyasını değiştirme hakkını şirkete tanımıştı.[30] Bu topografik dönüşümün parçası olarak, şirket Istranca'dan akan suyun binlerce yıldır yapmaya çalıştığı şeyi ta-

Lefalle, Hübner, Boutan. *Carte topographique du Lac de derkos et des Vallées d'Alibey et de Kiahathané*. Tarihi bilinmiyor
Atatürk Kitaplığı, Hrt_Gec_1876/1877

mamlamış ve gölle Karadeniz arasındaki dar boğazı kapatmıştı. Suyun binlerce yıl ve yüzlerce kilometre boyunca, kasıtsızca taşıdığı materyallerin gölün ucunda yığılmasıyla ortaya çıkan siltasyonun aksine, şirketin operasyonu ani ve kasıtlıydı: Amaç gölü bir tatlısu rezervine çevirmek ve gölle deniz arasında yaşanan su kaybının önüne geçmekti.

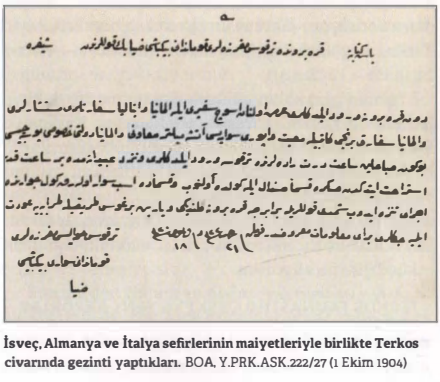
İhtilaf nihayetinde nezaretle Dersaadet Su Şirketi arasında yapılan yeni bir anlaşmayla çözüldü. Buna göre gölde balıkçılık imtiyazı tamamen şirkete bırakıldı, karşılığında şirket nezarete yıllık 200 lira ödeyecekti.[31] Osmanlı arşivlerinde, bu anlaşmadan memnun olmayan birçok köylünün yaptığı şikâyetler bulunabilir, zira bu yeni düzen köylülerin balıkçılık faaliyetini kısıtlıyor, şirketin talep ettiği aşırı ücretlere maruz bırakıyordu.[32]

Terkos'un çevresine, cansız doğa kaynaklarından kâr etmek üzere yatırım yapmış olan Dersaadet Su Şirketi, nüfuz alanını canlı kaynaklarını kapsayacak şekilde genişletmiş; beton, çelik ve suyla oluşturduğu terkibe gölde bulunan envaiçeşit balığı da eklemişti.

Terkos'taki balıkçılığın, merkezi Pera'da olan uluslararası bir şirketin kararlarına bağlı hale gelmesi ve bireysel balıkçılık faaliyetlerine karşı yaratılan engeller, Terkos faunasında aynı sıralarda karşımıza çıkan bir başka gelişmeyle beraber düşünüldüğünde daha da ilginç hale gelir: Avcılığın yaygınlaşması.

Terkos erken modern dönemden beri bir av sahası (*sayd-gāh*) olarak kullanılıyordu,[33] ancak Osmanlı seçkinleri için hiçbir zaman en popüler av istikametlerinden biri olmamıştı. Şehrin daha yakınında bulunan ve bir kısmında sadece imparatorluk ailesinin avlanabildiği korular, Osmanlı başkentinin önde gelen av sahalarını oluşturuyordu.[34] Ancak iddiam o ki, 19. yüzyılın sonuna doğru, Terkos'un kent seçkinlerinin hayali coğrafyalarında gittikçe daha fazla yer bulmaya başlaması bölgeyi bir av sahası olarak popülerleştirdi. Terkos ve Karaburun bıldırcınların göç güzergâhı üzerindeydi. Geleneksel Osmanlı avcılığında avlanmak için çok küçük bulunan bıldırcın, Avrupa av modalarının İstanbul'da yaygınlaşmaya başlamasıyla popüler olmuştu.[35] Kentleşmeyle koru alanlarının imara açılması ve aşırı avlanma, yerel av kuşlarının sayısını yüzyıl sonuna doğru azaltmış, bu da av meraklılarının ilgisini göçmen kuşların geçiş ve konaklama alanı olan şehrin kuzeyine kaydırmıştı.[36] Yabancı elçiliklerle yakın temas halinde olan mühendisler, kimyagerler, fizikçiler ve şirket yetkililerinin 1870'lerden itibaren Terkos'a akmaya başlamasıyla bölge yavaş yavaş İstanbul'un av ve rekreasyon haritasında yerini almıştı.

Gölün kuzey kıyısında iki mil kadar yürüdükten sonra suda bir açıklığa geldik, burası tam anlamıyla av kuşu kaynıyordu. Sayıları milyonlarca

İsveç, Almanya ve İtalya sefirlerinin maiyetleriyle birlikte Terkos civarında gezinti yaptıkları. BOA, Y.PRK.ASK.222/27 (1 Ekim 1904)

olmalıydı. Her kurşun daha fazla kuşu harekete geçiriyordu, hepsi de Karadeniz'e doğru kaçıyor fakat oraya ulaştıklarında havayı çok sert buluyor ve geri gelmek zorunda kalıyorlardı... Tam anlamıyla şeytan ve derin deniz arasında sıkışmışlardı.[37]

1879-1880 arasında İstanbul'da görevlendirilmiş bir İngiliz subayı olan Charles Fitzgerald'ın çok etkilendiği av güzergâhını kendisine Britanya Konsolosu önermişse de, bölge şehrin Avrupalı topluluğu tarafından henüz çok iyi bilinmiyor olmalıydı ki Fitzgerald'ın grubu 30 millik yolu kaybola kaybola üç günde alabilmişti. Terkos suyu etrafında artan faaliyetler, rekreasyon ihtiyacında olan ziyaretçiler nezdinde bölgeyi daha tanınır kılmış, inşaat başladıktan sonra piknikçiler buraya sadece doğanın güzellikleri için değil, inşaatı izlemek için de gelmeye başlamışlardı.[38]

Nitekim suyolu faaliyete geçtikten sonra Osmanlı yetkilileri artan sayıda yabancıdan Terkos civarında avlanmak için izin talebi almıştı. Arşivler Almanya, İsveç ve İtalya elçilerinin, İngiliz askeri ataşesi ve maiyetlerinin Terkos'u ziyaret ettikleri, orada avlandıkları ve balık tuttuklarını gösteriyor.[39] Terkos'ta bu türden avcılık dönemin elit kültürünün öyle yaygın bir parçası olmuştu ki mizah konusu haline gelmişti.[40] Osmanlı Devleti'nin proje mühendislerinin yanlarında, projedeki görevlerini kanıtlayan bir tezkire taşımasını isteyen Sadaret emri, aynı zamanda bu bölgede avlanmak isteyen yabancıların Hariciye'den bir tezkire almasını şart koşuyordu.[41]

Neticede suyolları, şehir merkeziyle kuzeybatı çeperi arasında yeni bir bağımlılık yaratırken, insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkileri etkilemişti. Daha yerel ve geleneksel bir ekonominin parçası olan hayvanlar, bölgesel ve hatta uluslararası bir serbest zaman ekonomisinin parçası haline gelmişti. Köylülerin kendi çevrelerine olan erişimleri daha fazla kısıta tabi kılınırken, Pera'nın "kozmopolit" cemiyeti, Terkos'taki kuş, balık ve domuzlara olan ilginin artmasıyla, bölgenin besin zincirinde çok daha görünür olmuştu.

Bunun, yüzyıl sonu Pera'nın namlı çeşitliliğinin ve elit kent yaşamının *jardin*'lerle sınırlı olmadığı, Pera'nın kendi sınırlarından çok daha geniş coğrafyaları etkilediği konusunda önemli bir hatırlatma olduğunu düşünüyorum. Nasıl ki Terkos suyu Pera'nın elit mekânlarının dayandığı hayati bir kaynak haline geldiyse, Terkos kırsalı da aynı elitlerin yeni gelişen zevk ve hobileri için gerekli mekân ve hayvanları sağlamıştı.

AKIŞI DEĞİŞTİRMEK

Pera'nın, suyollarının yarattığı maddi ve mekânsal dönüşüm üzerinden Terkos'taki mevcudiyetini gittikçe artırmasıyla, köylülerin yalnızca etraflarındaki hayvanata olan erişimleri azalmamış, aynı zamanda yerel su kaynaklarına erişimleri ve çevrelerini suyun zararından koruyabilme becerilerine de ket vurulmuştu. Gölün güney kıyılarına yakın Celep ve Pınarhisarı[42] köyleri, Terkos suyollarının etkisini en yakından deneyimlemişlerdi. Dahiliye Nezareti'ne 1887'de gönderilen bir yazı, gölün suyunun Pera'ya pompalanmaya başlamasından sadece iki yıl sonra bu köylerdeki birçok arazinin, tarla ve çayırların sel baskınlarına maruz kaldığını, bölgede büyük maddi kayıp olduğunu söylüyordu. Zarar gören köylüler sellerden su şirketini sorumlu tutuyordu.[43]

Terkos Gölü'nün Karadeniz çıkışının şirket tarafından kapatılmasından çok kısa bir süre sonra, fazla yağış ve baharda dağlardaki karın erimesi üzerine, gölün seviyesi çok yükselmiş ve denize çıkamayan fazla su Celep ve Pınarhisarı köyleri için baskına dönüşmüştü. Stéphane Castonguay'in belirttiği gibi, nehir ve göl kenarlarında yaşayanlar, su baskınlarını "çevrenin yapısal unsurları" olarak görüp onunla baş edecek mekanizmaları geliştirebilir ancak pek çok durumda bu tip aşırı doğa olayları, dışsal güçlerin fiziki coğrafyaya müdahalesiyle "inşa edilir", bu da yerli insan ve insan olmayan toplulukların kırılganlığını daha da artırır.[44] Osmanlı arşivleri, işte Pınarhisarı ve Celep'te yaşayan köylülerin bu yeni inşa edilmiş kırılganlıklarına dikkat çekmek ve kayıplarını telafi etmek için yıllar üren mücadelesine tanıklık etmemize izin veriyor.[45] Dâhiliye Nezareti ve Şehremaneti köylülerin taleplerine olumlu bakıyordu ancak şirket, bölgenin su topografyasını değiştirme hakkı kendisine 1882 tarihli imtiyazla verilmiş olduğu için suçlanamayacağını iddia ediyordu.[46] 1889'da Şehremaneti Başmühendisi Mösyö Leclerq'i bir rapor hazırlamak üzere bölgeye gönderdi. Leclerq'in raporu şirketin köylülerin kayıplarını tanzim etmesi gerektiğini belirtmişti.[47] Arşivler köylülerin izini 1890'da kaybediyor, bunun sebebi şirketin nihayet suyollarının sebep olduğu zararı tanzim etmiş olması olabilir. Ancak bu Terkos projesinin gölün civarına verdiği zararın bitmesi anlamına gelmiyordu. 1912 ve 1913'te hazırlanmış raporlar, yıllık baskınların gölün etrafındaki arazileri mahvetmeye devam ettiğini, yazın gölün sularının geri çekilmesiyle bataklığa döndüğünü, bu bataklığın da suyu kirlettiğini belirtiyordu.[48]

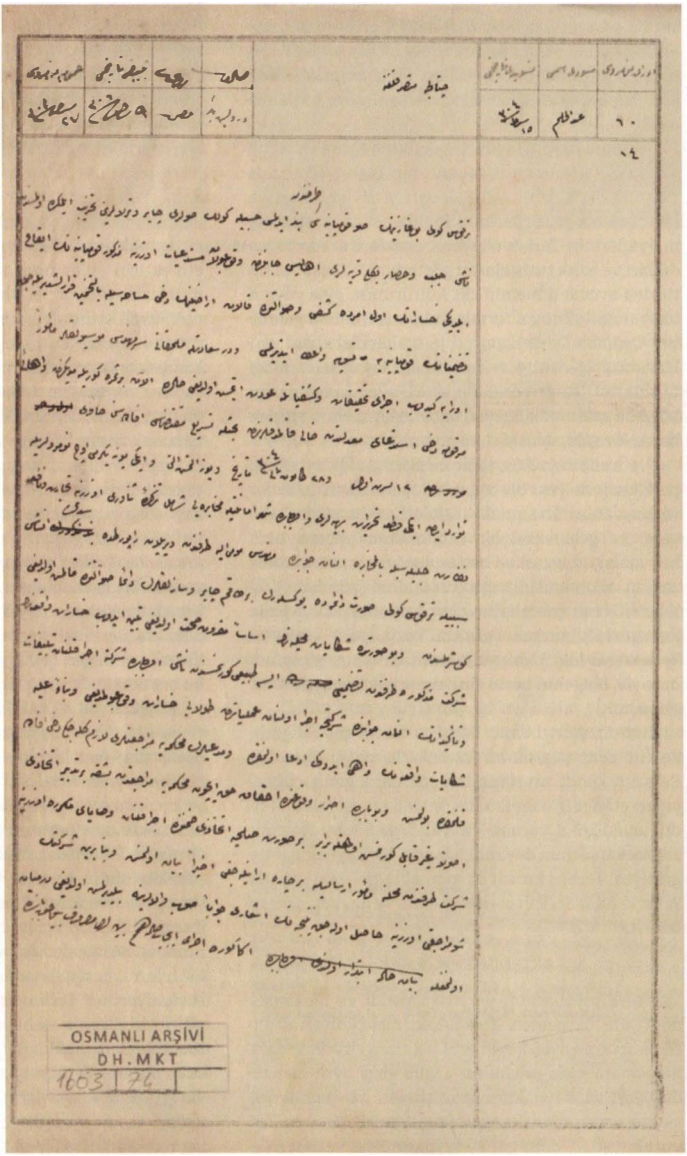
Köylüler ve habitatları bu karmaşık altyapı ve çevre ilişkilerine başka şekillerde de eklemlenmişti. Bunlardan en önemlisi, köylülerin Terkos Gölü'nü besleyen geleneksel su kaynaklarına erişimlerinin, şehre dağıtacak yeterli suyu toplayabilmek için şirket tarafından engellenmesiydi. 1888 yılında Karaca, Ormanlı, Pınarhisarı, Belgrad ve Çiftlikköy'de yaşayan köylülerin beraber yazdıkları bir dilekçede, su şirketinin Kuşkaya Deresi'nin sularını toplaması durumunda, bu köylerde bulunan dokuz su değirmeninin işlevsiz kalacağı, mısır tarlalarının ve bostanların kuruyacağı, hayvanlarının susuzluktan öleceği söyleniyordu.[49] Terkos köyünün sakinleri benzer bir şikayeti, bölgenin en büyük akarsularından biri olan Karamandere hakkında yapmışlardı: Karamandere suyu onların "*havāyic-i zarūriye*"sini, yani hayattaki vazgeçilmez ihtiyaçlarını sağlıyordu. Köylülerin aldıkları cevap aynıydı: Şirket Terkos civarındaki su kaynaklarını istediği gibi kullanma hakkına sahipti.

Neyse ki bu şikayet geldiğinde Karamandere üzerindeki faaliyetler henüz başlamamıştı, böylece devlet şirketi köylüler için gerekli suyun sağlanması konusunda sorumlu tutabilmişti.[50]

Her ne kadar köylüler suyollarının güzergahını değiştirmeyi başaramamış olsalar da, devlet ve şirket yetkilileri tarafından dikkate alınmak zorunda olduklarını göstermişlerdi. Maddi kayıplarının telafisini ve su kaynaklarına erişim haklarını, devamlı yazdıkları dilekçelerle talep etmeleriyle, şirketin politikaları üzerinde Pera ve civarının yoksul halklarına göre çok daha belirleyici olabilmişlerdi. Yine de Terkos'un su ve toprak peyzajının, köylülerin yakın çevrelerine olan erişimlerini ve yeni kurulmakta olan maddi terkiplerdeki paylarını kısıtlayan dönüşümü, burada yaşayan birçok köylünün başka yerlere göçmesine sebep olmuştu. Nazım Nirven'in 1946'da belirttiği gibi, Terkos projesinin başlamasını takip eden on yıllarda civar köylerin nüfusu ciddi biçimde düşmüştü.[51]

SONUÇ: DOĞANIN "KOZMOPOLİS"İ

Pera'nın "kozmopolit" cemiyetinin önemli mensupları olan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında kentin su

Terkos Gölü Boğazı'nın Su Kumpanyası tarafından bendedilmesi sebebiyle gölün suları çayır ve tarlalarını tahrib ettiğine dair Cebel ve Hisarbeyli köyleri ahalisinin şikayetleri üzerine, tahribatın keşfedilerek mezkur şirketten zararın tazmin ettirilmesi
BOA, DH.MKT. 1603/74
(11 Mart 1889)

sorununun çözümü için projeler geliştiren mühendisler, farklı yöntemlerle şehrin çeperlerinin Pera'ya daha sıkı biçimde ilişkilenmesini önermişlerdi. Nihayet, Terkos suyollarının inşasıyla Pera'nın kentsel mekânlarını inşa eden uzman bilgisi, modernleşme ve ilerleme hedefi, demiryollarının açtığı yolu takip ederek kırsal çeperlere akmış, "mekânsal bariyerleri"[52] aşmış, bu da Terkos'la Pera arasındaki birçok insan ve insan olmayan aktör arasında eşitsiz ilişkiler doğurmuştu.

Suyun akışından kaynaklanan güç önce Pera'nın sonra da İstanbul'un geri kalanının temel ihtiyaçlarını eşitsiz biçimde karşılamakla kalmamıştı. Bu güç aynı zamanda kent ve kır arasında yeni bağlantılar yaratmış; bu bağlantılar Terkos'a hem su kaynağı olarak bağlanan hem de orada üretilen maddi ağlarından faydalanan, orayı kentin ve doğanın parçası olarak, iş ya da keyif mekânı olarak tüketen bir seçkin sınıfın oluşumunu desteklemişti.

Pera tarihyazımı kent merkezinde üretilmiş belgelere fazlasıyla yaslanmış, semtin mimari cephesinden fazlasıyla büyülenmiştir. Oysa Pera'nın dışında üretilmiş kaynakları, buralarda kurulan ilişkileri göz önünde bulundurarak incelemek; semti, insan ve insan olmayanlardan oluşan çok daha geniş bir ağın parçası olarak görmemize izin veriyor. "Kozmopolit" Pera'nın, Terkos'un suyu, köylerin çamuru, gölün balığı ve civardaki arazilerin av hayvanlarının da iştirak ettiği bir süreçte inşa edilmiş olduğunu görmemizi sağlıyor ve kozmopolitizm çerçevesinin sadece dışlamadığı, aynı zamanda aktif biçimde örtbas ettiği çeşitlilikleri keşfetmek için bir yol gösteriyor.

İşte Pera tarihi bu çeşitliliğin içinde bulunan tüm aktörleri içermelidir; Tepebaşı Bahçesi'nde semtlerinin "hayattaki en temel maddeye" kavuşmasını kutlayanlar kadar, "en vazgeçilmeyecek ihtiyaçları" için mücadele eden Terkos köylülerini de—ne de olsa birinin *havāyic-i zarūriye*'si, bir başkasının *l'élément essential*'idir.

K. MEHMET KENTEL - İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

* 2018 yılında Washington Üniversitesi'nde tamamladığım Assembling 'Cosmopolitan' Pera: An Infrastructural History of Late Ottoman Istanbul başlıklı doktora tezimin üçüncü bölümüne dayanan bu makalenin bir versiyonu, daha önce İngilizce olarak yayımlanmıştı. The Seeds of Power: Explorations in the Environmental History of the Ottoman Empire, der. Onur Inal ve Yavuz Köse (Winwick: The White Horse Press, 2019) kitabında yayımlanmıştı. Kitabın editörlerine ve yayınevine makaleyi Türkçe yayımlama izni verdikleri için müteşekkirim.

1 Bizans döneminde bu tip bağlantıların erken bir keşfi için bkz. Cyril Mango et al. eds. *Constantinople and its hinterland: papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993* (Aldershot: Variorum, 1995). Son yıllarda araştırmacılar toplumsal olanı maddi olandan, insanı insan olmayandan, yaşayanı yaşamayandan, kentsel olanı doğadan, kenti kırdan ayırmanın yarattığı sorunları gösterdiler. Bkz. William Cronon, *Nature's Metropolis* (New York: W.W. Norton, 1991); Bruno Latour, *Reassembling the Social* (Oxford: OUP, 2005); Timothy Mitchell, *Rule of Experts* (Berkeley: UCP, 2002).

2 Afife Batur, "19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallaury & R. D'Aronco," *Osman Hamdi Bey ve* Dönemi, Zeynep Rona (İstanbul: Tarih Vakfı, 1993), 146-158; Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera* (İstanbul: Literatür, 1998). Çevre bağlantılarını incelemeseler bile, 19. yüzyılda Pera'nın mekânsal üretimine eleştirel biçimde yaklaşan iki çalışma için bkz. Lorans Baruh, "The Transformation of the "Modern" Axis of Nineteenth-Century Istanbul...," (Doktora tezi, Boğaziçi University, 2009); Ayhan Han, "İstanbul ve Galata Hendeklerinde Kentsel Toprak Kullanımı," *Tarih Dergisi* 64 (2016/2): 1-26.

3 Kozmopolitizm son on yıl içinde eleştirel bir şekilde ele alınmış olsa da, geç Osmanlı liman kentleri üzerine yapılan çalışmalarda etkili bir çerçeve olarak kullanılmaya devam ediyor. Geç Osmanlı İstanbul'unun kozmopolitliği üzerine nüanslı bir bakış için bkz. Edhem Eldem, "Istanbul as a cosmopolitan city: myths and realities," in *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, der. Ato Quayson & Girish Daswani (Oxford: Blackwell, 2013).

4 Bkz. Kazım Çeçen, *İstanbul-un Osmanlı Dönemi Suyolları* (İstanbul: İSKİ, 1999); Burhan Oğuz, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları* (İstanbul: Simurg, 1998); Haydar Kazgan ve Sami Önal, *İstanbul'da Suyun Tarihi* (İstanbul: İletişim, 1999). Özellikle Terkos suyollarıyla ilgili yararlandığım iki önemli çalışma bulunuyor. Noyan Dinçkal, *İstanbul und das Wasser* (Münih: Oldenbourg, 2004) ve İlhami Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su* (İstanbul: Kitabevi, 2010).Dersaadet Su Şirketi hakkında yazılmış bir monograf olan Yurdakul'un kitabı arşiv materyali anlamında çok zengin olsa da, Terkos suyunun çözmeyi amaçladığı ve/veya tetiklediği kentsel ve çevresel meseleleri yeteri kadar sorunsallaştırmıyor.

5 "Eşitsiz coğrafyalar" için bkz. David Harvey, *Justice, Nature, and the Geography of Difference* (Cambridge: Blackwell Publishers, 1996); Neil Smith, *Uneven Development* (Athens: University of Georgia Press, 2008). Osmanlı tarihyazımında su geleneksel olarak az çalışılmış bir konuydu, ama son yıllarda, özellikle de Arap bölgelerini çalışan çevre ve teknoloji tarihçileri arasında yükselen bir ilgi var. Bkz. Faisal Husain, "In the Bellies of the Marshes..." *Environmental History*, 19/4 (2014): 638–664; Michael Christopher Low, "Ottoman Infrastructures of the Saudi Hydro-State..." *Comparative Studies in Society and History*, 57/4 (2015): 942–974.

6 Cyril Mango, "Introduction," *Constantinople and its hinterland*, der. Mango et al (Aldershot: Variorum, 1995),5.

7 Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi* (İstanbul: Tarih Vakfı, 2000 [1864]), 20.

8 James Crow et al. *The Water Supply of Byzantine Constantinople* (Londra: Society for the Promotion of Roman Studies, 2008), 1-24.

9 Paul Magdalino, "Introduction," *Istanbul and Water*, der. Paul Magdalino ve Nina Ergin (Leuven: Peeters, 2015), 3-4.

10 Shirine Hamadeh, *The City's Pleasures* (Seattle: UWP, 2008), 76-109; Deniz Karakaş, "Clay Pipes, Marble Surfaces..." (Doktora tezi, SUNY, 2013).

11 *Çeçen*, Osmanlı *Dönemi Suyolları*. 252–253.

12 Altıncı Daire için bkz. Christoph K. Neumann, "Modernitelerin Çatışması..." *İstanbul: İmparatorluk Başkentinden Megakente*, der. Yavuz Köse (İ stanbul: Kitap, 2011), 426-453.

13 Özellikle 1870 Yangını bölgedeki kronik su sorununun aciliyetini yıkıcı biçimde göstermişti.

14 Paolo Girardelli, "Power or leisure?..." *New Perspectives on Turkey*, 50 (2014): 29–58; Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, 172.

15 Bkz. Eugène-Henri Gavand, *Projet de distribution d'eau de Galata, de Péra, des faubourgs et des villages de la côte d'Europe du Bosphore* (Constantinople, 1869).

16 Ibid.,23.

17 Edgar Pech, *Manuel des sociétés anonymes fonctionnant en Turquie* (Constantinople: Gérard, 1911), 203-206.

18 Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su*, 27.

19 Pech, *Manuel des sociétés*, 203–206.

20 BOA, Y.MTV. 17/2 (25 Ocak 1885).

21 BOA, İ.DH. 938/74292 (24 Aralık1884).

22 Tepebaşı Bahçesi'nin bir başka altyapı projesi olan Tünel'e bağlı olan inşaatının eleştirel bir incelemesi için bkz. Kentel, "Assembling 'Cosmopolitan' Pera."

23 Alıntı, Noyan Dinçkal, "Reluctant Modernization..." *Technology and Culture*, 49/3 (2008):686.

24 Atatürk Kitaplığı Hrt. 5783.

25 Noyan Dinçkal, "Water as a commodity?..." *Wasserinfrastrukturen und Macht von der Antike bis zur Gegenwart*, der. Birte Förster ve Martin Bauch (Münih: De Gruyter Oldenbourg, 2015), 218.

26 BOA, DH.MKT. 131/11 (11 Eylül 1893) ve BOA, BEO. 280/20955 (23 Eylül 1893). Ayrıca bkz. Paul Kähsbauer, "Intendant Dr. Franz Steindachner, sein Leben und Werk," *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* (1959): 1-30.

27 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 1*. (İstanbul: YKY, 2006), 285.

28 Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su*, 56.

29 Saadi Nazım Nirven, *I stanbul Suları* (İstanbul: Halk Basımevi, 1946), 196.

30 BOA, İ.DH.847/68050 (20 Mar. 1882).

31 Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su*, 117.

32 BOA, DH.MKT. 1764/128 (26 Eylül 1890); BOA, BEO 346/25932 (20 Ocak 1894).

33 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 220, 236, 316.

34 Tülay Artan, "Ahmed I's Hunting Parties..." *Starting with food: culinary approaches to Ottoman history*, Amy Singer (Princeton: Markus Wiener Publishers, 2011), 95; Güler Yarcı, "Osmanlıda Avcılık Yasaları," *Acta Turcica* 1, no. 1 (Ocak 2009): 125; Selim Somçağ, "Avcılık," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 427.

35 Somçağ, "Avcılık," 426–429; Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, 95–96.

36 Somçağ, "Avcılık," 427.

37 Charles Fitzgerald, *From Sail to Steam, Naval Recollections, 1878-1905* (Londra: E. Arnold, 1916), 65-66.

38 Kazgan ve Önal, *İstanbul'da Suyun Tarihi*, 37.

39 BOA, Y.PRK.ASK. 186/74 (9 Kasım 1902); BOA, Y.PRK. ASK.222/27 (1 Ekim 1904).

40 Kazgan ve Önal, *İstanbul'da Suyun Tarihi*, 94.

41 BOA, Y.A.HUS 284/67 (19 Kasım 1893).

42 Hisarbeyli olarak da geçiyor.

43 BOA, DH.MKT. 1448/55 (19 Eylül. 1887).

44 Stéphane Castonguay, "The Production of Flood as Natural Catastrophe..." *Environmental History* 12: 820-44.

45 BOA, DH.MKT. 1512/56 (14 Haziran 1888).

46 Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su*, 44.

47 BOA, DH.MKT. 1603/74 (11 Mart 1889).

48 Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su*, 44-35.

49 Ibid., 67.

50 BOA, DH.MKT. 1690/24 (16 Ocak 1890).

51 Nirven, *İstanbul Suları*, 194.

52 Harvey, *Justice, Nature, and the Geography*, 412.

KÜRESEL PERSPEKTİFLE BÖLGESEL OLANA BAKMAK:

Osmanlı Kürdistanı'nın Çevre Tarihi

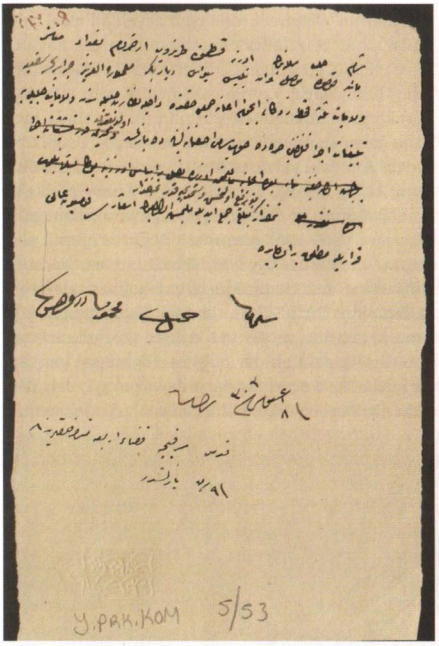
ZOZAN PEHLİVAN

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE HEM KURAKLIK OLAYLARININ SIKLIĞI HEM DE ETKİ GÜÇLERİ ARTMIŞTIR. 1880 EKSTREM SOĞUĞU İLE BİRLİKTE DÜŞÜNÜLDÜĞÜNDE OSMANLI KÜRDİSTANI ON BEŞ YIL GİBİ KISA BİR ZAMAN ZARFINDA DÖRT BÜYÜK İKLİMSEL KRİZİ DENEYİMLEMEK ZORUNDA KALMIŞTI. PEKİ, YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE NEREDEYSE HER DÖRT-BEŞ YILDA BİR YAŞANAN BU EKSTREM OLAYLAR NEDEN KAYNAKLANIYORDU? BUNLAR SADECE YEREL ÖLÇEKTE MEYDANA GELMİŞ TEKİL HAVA OLAYLARI MIYDI, YOKSA KÜRESEL ÖLÇEKTE YAŞANAN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN BİRER PARÇASI MIYDILAR?

Küresel çevre tarihi çalışmalarının yarım asırlık geçmişine karşılık Orta Doğu ve Osmanlı çevre tarihi çalışmalarının geçmişini oldukça yakın bir zaman dilimine tarihlendirebiliriz.[1] William Griswold'un 1993 yılında kaleme aldığı, "*Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia*" başlıklı makalesini, on altıncı yüzyıl boyunca imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde baş gösteren başıbozuk halk hareketlerinin veya bilinen adıyla Celali İsyanları'nın Küçük Buzul Çağı'nın (*Little Ice Age*) sıcaklık ve yağış düzeninde yarattığı dalgalanmanın tarım ve hayvancılıkta yol açtığı yıkımla ilişkilendirmesi, Osmanlı çevre tarihi çalışmalarının başlangıcına işaret eden önemli bir çalışmadır.[2] Faruk Tabak'ın 2008 yılında yayımlanan, *The Waning of the Mediterranean, 1550–1870: A Geohistorical Approach* (Solan Akdeniz, 1550-1870: Coğrafi-Tarihsel bir Yaklaşım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010) başlıklı çalışmasını, bütünsel anlamda disiplinler arası bir perspektifle kaleme alınmış erken-modern dönem Osmanlı çevre tarihinin mihenk taşı olarak görebiliriz. Adından da anlaşıldığı üzere *Solan Akdeniz*'de Tabak, "Küçük Buzul Çağı"nın Akdeniz dünyasının sıcaklık ve yağış düzeninde yarattığı dalgalanmaları ve bu dalgalanmaların Akdeniz'in bereketli alçak ovalarını nasıl verimsizleştirdiğini ve insansızlaştırdığını ustalıkla anlatıyor. Tarımsal üretim ve yerleşim düzeninde yaşanan bu değişim ve dönüşümün doğu ve batı Akdeniz dünyalarına olan uzun erimli etkilerini ve Küçük Buzul Çağı'nın bu iki bölgenin kaderini nasıl belirlediğini karşılaştırmalı bir perspektifle gözler önüne sermektedir.

Solan Akdeniz'i takip eden yıllarda Osmanlı çevre tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayısında ciddi oranda bir artış oldu. Alan Mikhail'in *Nature and Empire in Ottoman Egypt* (2011) ve Sam White'ın *Climate of Rebellion* (2011) başlıklı kitapları ile Selçuk Dursun'nun "*Forest and the State: History of Forestry Admninistartion in the Ottoman Empire*" (2007) başlıklı doktora tezi ve diğer ilgili eserler Tabak'ın *Solan Akdeniz*'ini tamamlar nitelikte olan çalışmalar oldu.[3] Erken modern ve modern dönem Osmanlı çevre tarihi üzerine olan bu çalışmaların yarattığı dinamik entelektüel alan, yeni nesil tarihçilerin disiplinler arası perspektiflerle Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyalarını farklı sorular ve yaklaşımlarla çalışmalarını olanaklı kıldı. Camille Cole, Chris Graiten, Faisal Husain, IIsacar A. Bolaños, Jennifer L. Derr, Michael Christopher Low, Sam Dolbee ve bu satırların yazarı; Hicaz'dan Irak'a, Mısır'dan Suriye'ye, oradan Çukurova ve Osmanlı Kürdistanı'na kadar olan coğrafyaların yaşadığı değişim ve dönüşümü bazen çevresel faktörleri dahil ederek, bazen de bu faktörleri merkeze alarak yazmaya devam ediyor.[4] Bu yazıda on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Kürdistan'ını çevresel faktörleri ve aktörleri baz alarak nasıl bir perspektifle çalıştığımı ve bu yaklaşımın bölgenin yüzyıl boyunca içinden geçtiği çok çetrefilli ve çok katmanlı olaylar zincirini anlamlandırmamıza nasıl yardımcı olduğunu anlatmaya çalışacağım. Bu anlamda okuyacağınız satırlar tarihsel bir anlatıdan ziyade metodolojik bir denemedir.

Öncelikli olarak "Osmanlı Kürdistanı" dediğimiz bölgenin coğrafik olarak neye tekabül ettiğini ve çevresel tarih perspektifinin bu çalışmanın coğrafi sınırlarını belirleme noktasında ne derece hayati olduğunu anlatmakla başlayacağım. Ben çalışmalarımda Osmanlı Kürdistanı'nı Anadolu, İran, Irak ve Güney

Şam Haleb Selanik Edirne Kastamonu Trabzon Erzurum Bağdad Manastır Yanya Kosova Musul Van Bitlis Sivas Diyarbekir Mamuretülaziz Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyât-ı Selase kaht-zedegânı için iane cem'i hakkında Fî 8 Ağustos sene 303/20 August 1887 tarihli bir belge

Kafkasya ile Toros ve Zagros Dağ silsileleri arasına uzanmış "sarih bir ekolojik alan" (*a specific ecological threshold*) olarak tanımlamaktayım.[5] Bu coğrafi alanın kendine has ekolojik kimliğinin parçalarına baktığımızda ise çok çeşitli bir tablo ile karşı karşıya kalıyoruz. Öncelikli olarak çoğunluğu doğu-batı eksenli uzanan küçük sıradağlar ve bunların arasında boylu boyunca uzanan yüksek yaylalar, tektonik dağlar ve eteklerindeki verimli ovalar ve diğer alçak ovalar ve bunları besleyen irili ufaklı yüzlerce akarsu ve bu nehirler sisteminin meydana getirdiği Fırat ve Dicle havzası ve nihayetinde kuzey Mezopotamya ovası. Bölgenin kuzey kesimleri ile güney kesinleri arasındaki muazzam yükselti farkı sıcaklık ve yağış düzenini etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda bölgenin bitki örtüsünü (*flora*) ve faunasını da belirliyor.

Bu "sarih ekolojik alanın" sınırlarını belirleyen ana aktörler ise yaylak ve kışlaklar arasında gidip gelen konar-göçer aşiretler ve onlarla birlikte hareket eden milyonlarca sürü hayvanıdır. Bir başka deyişle, bu çalışmadaki Osmanlı Kürdistan'ının sınırları ile on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yönetici sınıfının zahirî bir biçimde meydana getirdiği idari birimin (1847-1867) fiziksel sınırları örtüşmemektedir.[6] Dahası bu tanımlama literatürdeki mevcut okuma biçimlerinden (bunların büyük bir bölümü etnik, dini ve milliyetçi sâiklerle tahayyül edilmiş kurgulardı) ayrılmaktadır. Böylesine bir yeniden okumanın ve tanımlamanın geç dönem Osmanlı Kürdistan'ının sosyal, ekonomik, politik ve çevresel dinamiklerini anlamamız açısından hayati olduğu kanısındayım. Böylesine bir perspektif bize başka aktörlerin ve faktörlerin buradaki yaşamı nasıl etkilediğini ve belki de yeniden biçimlendirdiğini görmemize yardımcı olacaktır. Bu bağlamda bu çalışma tarihi şimdiye değin daha çok geleneksel devletçi-politik kronoloji ya da etnik milliyetçi perspektiflere hapsedilmiş tarihsel bir coğrafyanın geç Osmanlı dönemini alternatif bir yaklaşımla irdelemektedir.[7]

Yukarda betimlediğimiz ekolojik çeşitlilik farklı kültürleri ve yaşam biçimlerini de olanaklı kıldı. Araplar, Ermeniler, Ezidiler, Keldaniler, Kürtler, Nasturîler, Rumlar, Süryaniler, Türkler ve Yahudiler bu çok kültürlü, çok dinli ve dilli bölgenin demografik yapısını meydana getiren asli unsurlardı. Bu demografik çeşitliliğin el birliğiyle inşa ettiği ekonomik ve toplumsal sistemler bütünü de bir o kadar farklıydı. Şehir ve kasabalarda zanaat ve ticaretle iştigal olan ve şehirli olarak tanımlayabileceğimiz erkekler, kadınlar ve çocuklar, kırsalda tarımla uğraşan köylüler, yaylak ve kışlakları arasında gidip gelen yarı-göçebeler —ki bunların bir kısmı yılın belli dönemlerinde hane ve süknâlarında ikamet etmekteydi— ve bu gibi haneleri olmayıp tamamen göçebe olanlar. Bu üç ekonomik ve aynı zamanda toplumsal grubun meydana getirdiği birbirine bağımlı toplumsal ve ekonomik sistem tarihsel olarak Kürdistan'ı imparatorluğun doğu hududundaki ekmek teknesi (*bread busket*) pozisyonuna sokmuştu. Bu tekne, imparatorluğun doğudaki ordusunu beslemekle kalmıyor, aynı zamanda merkezi hazineye de önemli katkılar sağlıyordu. Bütün bunların yanı sıra bu bölge on dokuzuncu yüzyılın ortalarında faaliyete geçen Süveyş Kanalı'nın (1869) açılışına değin, Hint Okyanusu Dünyası (*Indian Ocean World*) üzerinden gelen ticaretin Doğu Akdeniz'e ve imparatorluğun batı kesimlerine ulaşmasındaki en önemli güzergâhlardan biriydi. Bu geçiş ve yeniden dağıtım sisteminin en mühim duraklarından biri Diyarbekir idi. Şehir bu anlamda Faruk Tabak'ın deyimiyle *depot* (antrepo) ya da karasal bir liman konumundaydı.[8] Bu karasal limanın gemileri ise Arap ve Kürt aşiretlerinin kontrolündeki yüzbinlerce deve, katır ve diğer binek hayvanları idi.

Yukarıda vurguladığımız üzere Osmanlı Kürdistanı coğrafik olarak Doğu Akdeniz dünyası ile Hint Okyanusu dünyası arasında yer alan bugünkü Türkiye, Suriye ve Irak'ın birleşme noktasında yer almaktadır. Bu geçişken coğrafi konumu, Kürdistan'ı sadece sosyo-ekonomik olarak değil, ekolojik olarak da birbiriyle bağlantılı olan bu iki coğrafyanın önemli bir parçası yapmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Kürdistanı'nın çevresel tarihini çalışırken bu bölgeyi çevreleyen Akdeniz ve Hint Okyanusu dünyalarının kendilerine has ekolojik karakterlerini ve bunların diğer coğrafyalar üzerindeki irili ufaklı bütün etkilerini hesaba katmak zorundayız. Bir başka deyişle, bölgesel olan olaylar silsilesini anlamak için küresel ölçekteki esas itici güçleri ve etki kapasitelerini anlamak ve bunlar arasındaki olası ilişkiler zincirini bilmek gerekir. Bu

durum bir yandan çevre tarihçisinin işini kolaylaştırırken, öte taraftan iş yükünü artırmakta ve tarihçiyi yeni sularda yüzmeye zorlamaktadır. Netice itibarıyla, çevresel tarihi yazarken tarihçinin bölgesel faktörleri ve aktörleri yadsımaması gerektiğini, bölgesel bazlı olayları tam olarak anlaması için küresel ölçekte yaşanan olaylar zincirini ve bunların yereldeki yansımalarını bilmek zorunda olduğunu belirtmek istiyorum. Bu anlamda Kürdistan'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan ve yüzyılın son çeyreğinde sıklaşan benzeri görülmemiş kuraklık ve soğukları inceleyerek bunların neden yerel bazda yaşanan tekil hava olaylarından ziyade küresel ölçekte yaşanan iklim kriziyle bağlantılı olduklarını ve bu iklimsel değişimin ana parametrelerini ve itici güçlerini gözler önüne sermeye çalışacağım.

halkalarına (*Dendrochronology*) dayalı bilimsel çalışmalar, arşiv belgelerindeki tablonun gerçek hayatta neye tekabül ettiğini net verilerle bize sunmaktadır.[11] İklim bilimcilerin yaptığı çalışmalara göre 1845-1846 kuraklığı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında meydana gelen en önemli kuraklık vakasıydı. Üstelik bu, sadece Anadolu yarımadasında yaşanan ekstrem bir kuraklık da değildi. Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya oradan Güney ve Güneydoğu Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada etkili olmuştu.[12] Boyutları farklı olsa da 1844-1846 kuraklığı İran, Hindistan ve Çin'de tarımsal üretimde ciddi düşüşlere ve hayvan telefatına neden oldu. Tarımsal üretimdeki düşüş gıda fiyatlarının artmasına ve yer yer kıtlığın görülmesine yol açtı. Üretimdeki bu dar boğazın toplumsal karşılığı ise kırdan kente ve bölgeler arası artan göç dalgaları oldu. Tarihsel ve iklim-bilim çalışmaları bu dönemde

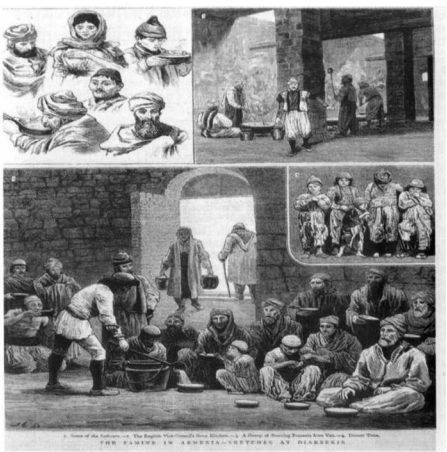
1880 kıtlığı sırasında Bitlis'teki durumu tasvir eden bir gravür
"The Late Miss Neilson." *Illustrated London News* [London, England] 28 Ağustos 1880: 212+.

Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları'nın arşiv belgelerine dayandırarak yaptığım tarihsel araştırma, çoğunluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında olmak üzere Osmanlı Kürdistan'ında aşırı kuraklık ve soğukluk olaylarının meydana geldiğini gösteriyor.[9] Elimizdeki verilere göre bu kuraklık olaylarının ilki 1844 ile 1846 yılları arasında gerçekleşti. Bu dönemde gerçekleşen kuraklık sadece imparatorluğun doğu vilayetlerinde değil aynı zamanda Konya ve Ankara gibi Orta Anadolu vilayetleri ile Bursa ve Aydın gibi batı bölgelerinde de görüldü. Kuraklık yalnızca imparatorluğun ziraat ve hayvancılığa dayalı ekonomisine zarar vermekle kalmadı, aynı zamanda binlerce köylünün topraklarını terk-i evtan etmelerine sebebiyet verdi. 1846 tarihli Osmanlı nüfus defterindeki verilere göre, Kürdistan'ın bazı bölgelerinde bilhassa Diyarbekir vilayetinin güney kesimlerindeki kazalara bağlı köylerde, terk edilmiş köylerin sayısı terkedilmemiş olanların sayısından fazlaydı.[10] Özellikle ağaç yaşanan ekstrem kuraklığın Küçük Buzul Çağı'nın son demlerinde meydana gelen iklimsel dalgalanmalarla ilişkili olduğunu ifade ediyor.

Osmanlı Kürdistanı'nı kasıp kavuran ikinci dalga ekstrem kuraklıklar, yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başladı. Öncelikli olarak bu dönem görülen olayların karakteristik olarak ilk dalga kuraklıktan üç noktada ayrılıyor olmasının altını çizmek gerekir: olayların yoğunluk oranları, cinsleri ve görülme sıklığı.[13] Dikkatli bakacak olursak, bu olayların ilkinin 1879 yılının normal koşullarda bol yağışlı olması beklenen kış aylarında yaşandığını görebiliriz. Yağmurlu bahar aylarına gelindiğinde kuraklığın şiddeti artmakla kalmamış, etkileri bölgenin özellikle orta kesiminde yer alan büyük Diyarbekir ovasındaki ekili arazide görülmeye başlamıştı. Bir önceki sonbaharda büyük umutlarla ekilen tohumu yeşertecek miktarda ne kar ne de yağmur yağmıştı. Bölgenin birçok yerinde yüzlerce irili ufaklı akarsu kurumuş, Dicle ve Fırat

nehirlerinin debilerinde inanılmaz miktarlarda düşüşler kaydedilmişti. Hasat mevsimine gelindiğinde bölgedeki kuraklığın boyutu daha da netleşmişti. Birçok üretici ektiği tohumun meblâğı kadar bile hasat elde edememişti. Sonbaharın gelmesiyle birlikte gıda fiyatları inanılmaz miktarlarda artmış, kıtlık bölgenin her yerinde hissedilir olmuştu. Artan gıda fiyatları beraberinde ekmek isyanlarını getirmiş ve buna benzer olaylar Diyarbekir ve Malatya gibi önemli şehir merkezlerinde boy göstermeye başlamıştı.[14] Bu kuraklığı yoğun başka bir kuraklık takip etmiş ve bu durum bölgedeki krizi daha da derinleştirmişti. 1880 yılında görülmeye başlanan benzeri görülmemiş soğuklar Kürdistan'daki hayatı felç etmiş, olağan koşullarda ve zamanlarda milyonlarca sürü hayvanını besleyen Kuzey Mezopotamya ovasının güney kesimleri günlerce karla kaplı kalmıştı. 1879 ile 1881 arasında yaşanan bu ekstrem olaylar kesafet, cins ve tesir açısından 1844-46 kuraklığından çok daha güçlüydü.

Coğrafi olarak her ne kadar 1879 kuraklığı kadar yayılmış olmasa da 1887-89 kuraklığı 1880'lerde ârız olan bir diğer önemli çevresel kriz idi. Osmanlı Kürdistan'ının özellikle güney bölgelerinde etkili olan bu kuraklık sadece tarımsal üretimin düşmesine neden olmamış, aynı zamanda hayvancılıktan elde edilen ürünlerin miktarında da ciddi düşüşlerin yaşanmasına sebebiyet vermişti.[15] Elimizdeki mevcut arşiv belgeleri bu sektörün çeşitli ihraç kalemlerinde özellikle de yün ve revgan-ı sadede (sade yağ) yüzde yirmi beşlik bir düşüşten bahsetmektedir. Ebetteki bu ciddi düşüş bölgenin kırılgan ekonomisinde dalgalanmalara yol açmış ve yaşanan toplumsal krizin boyutunu daha da görünür kılmıştı. Ancak bu olay, o dönemde meydana gelen krizlerin son halkası olmamış ve sadece iki yıl sonra, yani 1887-1889 kuraklığının izleri daha kanlı canlı iken, yeni bir kuraklık dalgası bütün bölgeyi kasıp kavurmaya başlamıştı. 1891 ile 1893 yılları arasında görülen bu olay yüzyılın son on yılında yaşanan üçüncü ekstrem kuraklık vakası olarak tarihe geçmişti. Bu kuraklığın yaşandığı senelerde içinde bulundukları meşakkatli şeraiti anlatan köylülerin sesine kulak verdiğimizde tablonun vahameti daha da belirginleşmektedir.

1880 kıtlığı sırasında Londra'da yayımlanan ve Diyarbekir'deki kıtlıkzedelere çorba dağıtımını betimleyen bir tasvir
The Graphic, (London, England), 10 Temmuz 1880

Palulu Hristiyan ve Müslüman köylülerin 10 Haziran 1309 (22 Haziran 1893) tarihinde kaleme aldıkları arzuhalde, sadece kuraklığın birkaç seneden beri sürdüğü dile getirilmiyor, aynı zamanda o yılki tarımsal duruma, artan tahıl fiyatlarına, o zaman zarfına değin kendilerini nasıl sübvanse ettiklerine dair birçok önemli detaylara yer veriliyordu.[16] Kanımca bu arzuhalin en dikkat çekici yanı, Palulların 1879-1880 buhranı sırasında Malatya'da yaşanan ekmek isyanına verdikleri referans ve içinde bulundukları koşulların hâlihazırda 1880'deki Malatya vakasına yol açan durumdan daha feci olduğuna dair vurgularıdır. Bu bağlamda arzuhalin kendisi Osmanlı sosyal tarihi çalışmaları için muazzam bir kaynak niteliğindedir.[17]

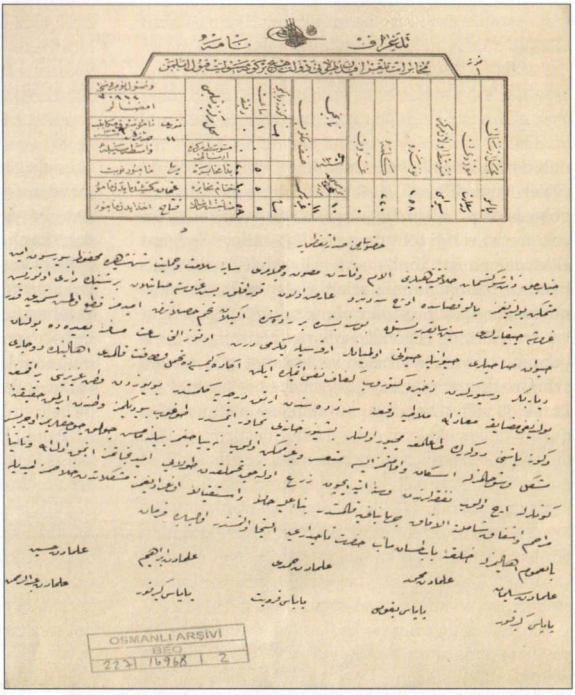
Görüldüğü üzere on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde hem kuraklık olaylarının sıklığı hem de etki güçleri artmıştır. 1880'deki yoğun soğuk dalgası ile birlikte düşünüldüğünde Osmanlı Kürdistan'ı on beş yıl gibi kısa bir zaman zarfında dört büyük iklimsel krizi deneyimlemek zorunda kalmıştı. Peki, yüzyılın son çeyreğinde neredeyse her dört-beş yılda bir yaşanan bu ekstrem olaylar neden kaynaklanıyordu? Yukarıda vurguladığımız gibi bunlar sadece yerel ölçekte meydana gelmiş tekil hava olayları mıydı, yoksa küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliğinin birer parçası mıydı? Makalenin son kısmı bu sorulara yönelik kısa bir değerlendirme olacaktır.

Osmanlı Kürdistanı —ki alansal olarak çok büyük bir bölümü bugünkü Türkiye sınırları dahilinde kalmakta— iklimini anlamak için öncelikli olarak Türkiye iklimini ve bunu etkileyen ana aktörleri ve bu geniş coğrafyanın hangi bölgelerini ne ölçüde etkilediğini bilmemiz gerekmektedir. İklim bilimcilerin çalışmalarına göre, Türkiye orta enlem ılıman iklim kuşağında yer almaktadır. Coğrafi konumunun beraberinde getirdiği bu karakteristik özellik, topografyadaki çeşitlilik, yükselti, denize yakınlık/uzaklık ve küresel ölçekli hava kütleleri gibi faktörlerin varlığı bu ılıman iklim koşullarını çok daha değişken bir hale getirmektedir. Burada genel bir Türkiye iklimini anlatmaktan ziyade, bu makalenin amacına uygunluk açısından sadece küresel ölçekli hava kütlerinin Türkiye'nin çeşitli bölgelerine olan etkilerine bakacağız. İklim bilimcilerin

10 Haziran [1]309/22 Haziran 1893

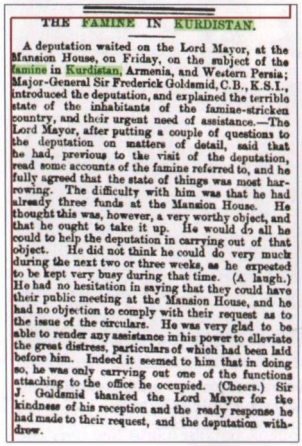
Saderet-i uzmaya

... Mütemekkin bulunduğumuz Palu kazâsında üç seneden beri ârız olan kuraklık beş guruşa satılan bir şinik darı otuz beş guruşa çıkarıldı. Sinîn-i sâbıkaya nisbetle bu sene beşde bir râddesinde ekilen tohum hâsılâtından ümidimiz kat' olmuş, şimdiye kadar hayvân sâhibleri hayvânıyla, hayvanı olmayanlar arkasıyla yirmi dört otuz altı sâ'at mesâfe-i ba'îdede bulunan Diyarbekir ve Siverek'den zahîre getirip kefâf-ı nefs etmekde iken ona da kimse de tahammül ve tâkat kalmadı. Ahâlinin düçârı bulunduğu muzâyaka ma'azallâh Malatya vak'a-i serzedesinden artık dereceye gelmişdir. Bu yüzden vatan-ı azîzini bırakmağa ve gözyaşını dökerek dağılmağa mecbûr olanlar beşyüz hâneyi tecâvüz etmişdir. Doğup büyüdüğümüz vatandan ayrılmak hakikaten müşkil ve şu halimizle iskan ve ikametimiz ise müteassir ve gayr-ı mümkün olub ne yapacağımız bilinememiş çoluk çocuklarımız üçer beşer günlerle aç olub nafakalarından ve sene-i atiye için zer olunacak tohumlukdan dolayı ümid-i necatımız ancak evvelallah şaniyen merahim ve işkak şamiletül-afan-ı cihanbanilerine kalmışdır. Binaenaleyh halen ve istikbalen uğradığımız müşkilatdan halasımız ümidile bilumum ahalimizle hulketen bab-ı ihsan-meab-ı hazret-i tacdarilerine iltica olunmuşdur. Ferman
Ulemâdan Hüseyin
Ulemâdan İbrahim
Ulemâdan Hamdi
Ulemâdan Mehmed
Ulemâdan Süleyman
Ulemâdan Abdurrahman
PapasKirkor
Papas K(g)arabet
PapasBoğos
PapasKirkor

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
2231 167968 2

çalışmalarına göre, Kuzey Atlantik Salınımı (NAO), El Niño Güney Salınımı (ENSO), Arktik Salınımı (AO), Kuzey Denizi – Hazar Denizi (NCP) ve Asya Musonları, Akdeniz dünyasının sıcaklık ve yağış düzeninin etkileyen küresel ölçekli önemli aktörlerdir. Bu çalışmalara göre özellikle ENSO ve Asya Musonları Osmanlı Asya'sı (*Ottoman Asia*) ile Akdeniz havzasındaki sıcaklık ve yağış değişkenliğinde önemli bir etkiye sahipler. Bu etki bahsi geçen bölgelerin özellikle "güney ve güneydoğu" kesimlerinde çok daha belirgindir.[18] Peki nedir bunlar ve Türkiye iklimini nasıl etkilemektedirler? Kısaca tanımlamak gerekirse ENSO "hava kütlesinin ve okyanus sıcaklığının Hint Okyanusu'na kadar uzanan devasa hareketlerine verilen genel" bir addır.[19] Ekvatoral Pasifik'in doğusunda meydana gelen ENSO, Asya Musonlarının zayıflamasına ve bazen de tamamen akamete uğramalarına sebep olmakta, bu durum ise özellikle Güney ve Güneydoğu Asya ile Kuzey ve Doğu Afrika ve Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde *eş* zamanlı kuraklıkların *görülmesine* yol açmaktadır.

Mike Davis'in *ünlü çalışması Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Nino Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın İnşası*'na göre on dokuzuncu yüzyıl boyunca ENSO kaynaklı birçok kuraklık vakası meydana geldi. Bu kuraklıkların en önemlileri ise 1844-46, 1876-1878, 1887-1889 ve 1891-1891 olayları idi. Mike Davis'e göre etki alanları ve sebep oldukları yıkımı göz önüne aldığımızda 1876-78 ve 1891-193 kuraklıkları yüzyıl boyunca yaşanan en sert kuraklıklardı. Bu kuraklıklar özellikle Hindistan'daki tarımsal üretimde muazzam düşüşlere yol açmıştı. Üretimdeki düşüş Büyük Britanya İmparatorluğu ve onun Hindistan'daki kolonyal yönetiminin yaşanan gıda krizini yönetme beceriksizliği, daha doğru bir ifadeyle söyleyecek olursak politikasızlığı, sebebiyle büyük *kıtlıkları* beraberinde getirdi. Davis'in bulgularına göre bu durum bir yandan otuz milyondan fazla Hintlinin açlık ve bununla ilintili sebeplerden ötürü hayatını kaybetmesine yol

THE FAMINE IN KURDISTAN.

A deputation waited on the Lord Mayor, at the Mansion House, on Friday, on the subject of the famine in Kurdistan, Armenia, and Western Persia; Major-General Sir Frederick Goldsmid, C.B., K.S.I., introduced the deputation, and explained the terrible state of the inhabitants of the famine-stricken country, and their urgent need of assistance.—The Lord Mayor, after putting a couple of questions to the deputation on matters of detail, said that he had, previous to the visit of the deputation, read some accounts of the famine referred to, and he fully agreed that the state of things was most harrowing. The difficulty with him was that he had already three fêtes at the Mansion House. He thought this was, however, a very worthy object, and that he ought to take it up. He would do all he could to help the deputation in carrying out of that object. He did not think he could do very much during the next two or three weeks, as he expected to be kept very busy during that time. (A laugh.) He had no hesitation in saying that they could have their public meeting at the Mansion House, and he had no objection to comply with their request as to the issue of the circulars. He was very glad to be able to render any assistance in his power to alleviate the great distress, particulars of which had been laid before him. Indeed it seemed to him that in doing so, he was only carrying out one of the functions attaching to the office he occupied. (Cheers.) Sir J. Goldsmid thanked the Lord Mayor for the kindness of his reception and the ready response he had made to their request, and the deputation withdrew.

1880 tarihli bir gazete haberi: THE FAMINE IN KURDISTAN . *The Lancaster Gazette and General Advertiser for Lancashire, Westmorland, and Yorkshire* (Lancaster, England), 17 Mart1880 Çarşamba; Sayı 5016. *British Library Newspapers*, Part II: 1800-1900

açarken diğer yandan Britanya İmparatorluğu'nun bölgedeki kolonyal gücünü konsolide etmesine yardımcı oldu.

Peki, Osmanlı Kürdistanı'nın iklim tarihi için ENSO üzerine yapılan çalışmalar ne anlam ifade ediyor? Bu sorunun yanıtı elbette başlı başına bir makale konusu olabilir. Buradaki odak noktamızı kaybetmeden ifade etmek gerekir ki, böyle çalışmalar sadece bölgesel ile küresel iklim değişikliğini karşılaştırmayı olanaklı kılmıyor, aynı zamanda yeredeki olayların cinsini ve bu olayda zamanla meydana gelen değişiklikleri anlamaya da yardımcı oluyor. Nitekim çoğunluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen ve Osmanlı Kürdistanı'nı kasıp kavuran kuraklık dalgalarını küresel ENSO olayları ile karşılaştırdığımızda oldukça ilginç bir tablo ile karşılaşmaktayız. Elimizdeki mevcut tarihsel veriler gösteriyor ki, Kürdistan'da meydana gelen aşırı kuraklıklar ile küresel ENSO olayları arasında tesadüf (coincidence) ötesi diyebileceğimiz ciddi paralellikler mevcuttur. Her ne kadar bu paralelliklerin yapısını bütünlüklü bir biçimde anlamak için daha fazla iklim-bilim (çalışmasına ihtiyaç duysak da önümüzdeki tablo hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Kürdistan'ın on dokuzuncu yüzyıl iklim tarihine dair oldukça önemli bir noktaya işaret etmektedir. Buna göre sıklıkla) gerçekleşen kuraklıklar bölgesel (çapta meydana gelen) ekstrem tekil hava olaylarından ziyade küresel ölçekte meydana gelen iklimsel olaylar silsilesinin birer parçasıydılar.[20] Dolayısıyla (küresel) iklim parametrelerini bilmek, bu olaylar zincirinin yapısını, sosyal, ekonomik, demografik ve çevresel etkilerini karşılaştırmalı bir perspektifle anlamamızı olanaklı kılacaktır. (Bölgesel ve küresel) iklim olayları arasındaki böylesine somut bir senkronin varlığı on dokuzuncu yüzyıl Orta Doğu iklim tarihini bütün yönleriyle anlamamız acısından hayati bir önemdedir. Sonuç olarak bölgesel çevre tarihi ile küresel çevre tarihi arasındaki sürekli bir köprünün varlığı, mikro ölçekli Osmanlı çevre tarihi çalışmalarının makro perspektiflerle irdelenmesini olanaklı kılmaya devam edecektir.

ZOZAN PEHLİVAN - MINNESOTA ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Richard W. Bulliet'ın 1975'de yayınlanan *The Camel and The Wheel*'ini kütüphanelerin bilim ve teknoloji tarihi raflarında yer alıyor olsa da Ortadoğu çevre tarihi çalışmalarının önemli mihenk taşlarından biri olarak kabul edebiliriz. Devenin evcilleştirilme sureci ile başlayan bu önemli eser Ortadoğu coğrafyasının çevresel ve sosyo-politik koşullarındaki değişim ve dönüşümün tekerleğini kullanımını zamanla nasıl azalttığını ve buna karşılık devenin karasal ve yâri-karasal iklim koşullarına karşı direngenliğinin bu binek hayvanını nasıl bölgenin temel ulaşım aracına dönüştürdüğü ve bunun etrafında şekillenen sosyal, ekonomik, politik, hukuksal ve kamusal hayatın hikayesini gözler önüne sermektedir. Richard W. Bulliet, *The Camel and The Wheel*, New York: Columbia University Press,1990.

2 William J. Griswold, "Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia," in *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze*, ed. Donald Quataert and Heath W. Lowry (Istanbul: Isis Press, 1993), 37–57.

3 Alan Mikhail, *Under Osman's Tree: The Ottoman Empire, Egypt, and Environmental History* (Chicago: University of Chicago Press, 2017); Alan Mikhail, *The Animal in Ottoman Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 2014); Alan Mikhail, ed., *Water on Sand: Environmental Histories of the Middle East and North Africa* (New York: Oxford University Press, 2013); Sam White, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*, Studies in Environment and History (New York: Cambridge University Press, 2011); Alan Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History* (New York: Cambridge University Press, 2011); Selçuk Dursun, "Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire" (Ph.D., Sabancı University, 2007).

4 Michael Christopher Low, *Imperial Mecca: Ottoman Arabia and the Indian Ocean Hajj* (New York: Columbia University Press, 2020); Jennifer L. Derr, *The Lived Nile: Environment, Disease, and Material Colonial Economy in Egypt* (Stanford: Stanford University Press, 2019); Faisal H. Husain, "Changes in the Euphrates River: Ecology and Politics in a Rural Ottoman Periphery, 1687–1702," *Journal of Interdisciplinary History* 47, no. 1 (2016): 1–25; Samuel Dolbee, "The Locust and the Starling: People, Insects, and Disease in the Late Ottoman Jazira and After, 1860-1940" (Ph.D., New York University, 2017); Camille Lyans Cole, "Precarious Empires: A Social and Environmental History of Steam Navigation on the Tigris," *Journal of Social History* 50, no. 1 (2016): 71–101; Zozan Pehlivan, "Beyond 'the Desert and the Sown': Peasants, Pastoralists, and Climate Crises in Ottoman Diyarbekir, 1840-1890" (Queen's University, 2016); Christopher Gratien, "The Mountains Are Ours Ecology and Settlement in Late Ottoman and Early Republican Cilicia, 1856-1956" (Ph.D., Georgetown University, 2015).

5 Zozan Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan," *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 63, 3 2020.

6 Agm.

7 Bu perspektiflerin dışında olan başlıca çalışmalar için; Yasar Tolga Cora, "Female Labor, Merchant Capital, and Resilient Manufacturing: Rethinking Ottoman Armenian Communities through Labor and Business," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 61, no. 3 (2018): 361–95; Zozan Pehlivan, "Abandoned Villages in Diyarbekir Province at the End of the 'Little Ice Age', 1800-1850," in *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities and Politics*, ed. Ali Sipahi, Yasar Tolga Cora, and Dzovinar Derderian (London: I.B.Tauris, 2016), 223–45; Yaşar Tolga Cora, Dzovinar Derderian, and Ali Sipahi, eds., *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities and Politics* (New York: I. B. Tauris, 2016); Sabri Ateş, *The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013); Ariel Salzmann, *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State* (Leiden: Brill, 2004).

8 Faruk Tabak, "Local Merchants in Peripheral Areas of the Empire: The Fertile Crescent during the Long Nineteenth Century," *Review (Fernand Braudel Center)* 11, no. 2 (1988): 201.

9 Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan"; Pehlivan, "Beyond 'the Desert and the Sown.'"

10 Pehlivan, "Abandoned Villages in Diyarbekir Province at the End of the 'Little Ice Age', 1800-1850."

11 Mohsen Arsalani et al., "Tree-Ring Based December–February Precipitation Reconstruction in the Southern Zagros Mountains, Iran," *Dendrochronologia* 49 (2018): 45–56; Mohsen Arsalani, Ghasem Azizi, and Achim Bräuning, "Dendroclimatic Reconstruction of May–June Maximum Temperatures in the Central Zagros Mountains, Western Iran," *International Journal of Climatology* 35, no. 3 (2015): 408–16; Ghasem Azizi et al., "Precipitation Variations in the Central Zagros Mountains (Iran) since A.D. 1840 Based on Oak Tree Rings," *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, no. 386 (2013): 96–103; Ünal Akkemik et al., "Tree-Ring Reconstructions of Precipitation and Streamflow for North-Western Turkey," *International Journal of Climatology* 28, no. 2 (2008): 173–83; Ramzi Touchan et al., "May–June Precipitation Reconstruction of Southwestern Anatolia, Turkey during the Last 900 Years from Tree Rings," *Quaternary Research* 68, no. 2 (2007): 196–202; Ünal Akkemik, Nesibe Dağdeviren, and Aliye Aras, "A Preliminary Reconstruction (A.D. 1635–2000) of Spring Precipitation Using Oak Tree Rings in the Western Black Sea Region of Turkey," *International Journal of Biometeorol*, no. 49 (2005): 297–302; Ramzi Touchan et al., "Reconstructions of Spring/Summer Precipitation for the Eastern Mediterranean from Tree-Ring Widths and Its Connection to Large-Scale Atmospheric Circulation," *Climate Dynamics* 25, no. 1 (2005): 75–98; Ramzi Touchan et al., "Preliminary Reconstructions of Spring Precipitation in Southwestern Turkey from Tree-Ring Width," *International Journal of Climatology* 23, no. 2 (2003): 157–71.\\uc0\\u8221{} {\\i{} International Journal of Biometeorol}, no. 49 (2005

12 Lillian M. Li, *Fighting Famine in North China: State, Market, and Environmental Decline, 1690s-1990s* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2007); Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* (London: Verso, 2002); Pehlivan, "Abandoned Villages in Diyarbekir Province at the End of the 'Little Ice Age', 1800-1850."

13 Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan."

14 Özge Ertem, "Eating the Last Seed: Famine, Empire, Survival and Order in Ottoman Anatolia in the Late 19th Century" (Ph.D., European University Institute, 2012); Özge Ertem, "Önce Ekmekler Bozuldu: 1880 Diyarbakır Ekmek İsyanı," *Toplumsal Tarih*, no. 194 (February 2010): 74–79."genre": "Ph.D.", "source": "cadmus.eui.eu", "event-place": "Florence", "abstract": "This dissertation explores the social and cultural history of two Anatolian famines in the late-Ottoman Empire, situating them in the economic and political environment of the 1870s. It focuses on the central Anatolian famine of 1873/75 and the eastern Anatolian famine of 1879/81. It investigates how and why these disasters emerged, and how the local, imperial and foreign actors in Ottoman lands experienced and perceived them. It argues that particular socio-economic and political environments transformed droughts and natural events into severe disasters. It is at the crossroads of social, cultural and environmental history, but focuses more on relationships between people than relations between people and nature. Thus, despite the fact that it draws on environmental historical sources and findings in several instances, it mainly contributes to the social and cultural history and narratives of Ottoman Anatolia. It asks the following questions: 1

15 Pehlivan, "Beyond 'the Desert and the Sown.'"

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO. 227/16968, 10 Haziran 1309/22 Haziran 1893.

17 Pehlivan, "Beyond 'the Desert and the Sown.'"

18 Sinan Şahin et al., "Large Scale Moisture Flux Characteristics of the Mediterranean Basin and Their Relationships with Drier and Wetter Climate Conditions," *Climate Dynamics* 45, no. 11–12 (2015): 3382.\\uc0\\u8221{} {\\i{}Climate Dynamics} 45, no. 11\\uc0\\u8211{}12 (2015

19 Mike Davis, *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Niño Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanının İnşası*, trans. Umut Haskan (Istanbul: Yordam Kitap, 2012), 27.

20 Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan."

ÇEVRE TARİHİ, İKTİSAT TARİHİ VE COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ:

Kıbrıs'ın 1572 Yılı Mufassal Defterinin Analizi

ANTONIS HADJIKYRIACOU

BU ÇALIŞMA, COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ'NİN (CBS) ÇEVRE TARİHİ İÇİN NE TÜR İMKANLAR ÖNEREBİLECEĞİNİ GÖSTERİYOR. BUNU KIBRIS'IN 1572 YILI MUFASSAL DEFTERİNİ İNCELEYEREK YAPIYOR. CBS YÖNTEMLERİNİ KULLANARAK BU MALİ KAYNAĞIN İKTİSADİ VERİLERİNİ ANALİZ EDİYOR VE BU METODOLOJİNİN ÇEVRE TARİHİNİN SORULARINA NASIL CEVAPLAR SAĞLAYABİLECEĞİNİ SORGULUYOR.

GİRİŞ

Bu yazı, çevre tarihinin akademik tarihçilik içinde bir alt-disiplin olarak gelişimine dair kısa bir historiografik değerlendirme ile başlayarak, "çevre olgusunun kültürel boyutlarının mı, yoksa maddi boyutlarının mı tarihçilerin dikkatini celb etmesi gerekir?" minvalindeki temel tartışmaya odaklanıyor. Buna ek olarak, "somut maddi veri ile kültürel açıklamalar arasında nasıl bir diyalektik kavrayışa ulaşılabilir?" sorusu üzerinde duruyor. Ardından yapılan analizler, analitik ve bulgusal bir yaklaşımın sunabileceği imkanları göstermek amacıyla 1572 kaydının CBS analizi için kullanılan araçlar ile tarihsel kaynakların kültürel eleştirisini harmanlamaya çalışıyor. Böylece, eldeki malzemenin maddesel ve kültürel okuması arasındaki ilişkiye ve CBS analizi için kullanılan araçların analitik ve bulgusal kullanımına dair diyalektik bir kavrayış sunuyor. Son olarak Kıbrıs'ın kurak ve yarı-kurak çevre koşullarında yoğun sulama gerektiren tarım nasıl devam edebildi sorusunu irdeliyor.

ÇEVRE TARİHİ

Bir çalışma alanı olarak çevre tarihi, 1970 ve 1980'lerde tarihsel araştırmayı o dönemlerde yükselen çevreci hareketin soru ve sorunsallarına eklemlemek için ortaya çıkmıştır. Diğer bütün akademik araştırma alanları gibi çevre tarihi de zamanının kaygılarını, sorunlarını ve kamusal tartışmalarını yansıtıyordu. Bu yüzden bugünün çevre tarihi tartışmalarının iklim değişikliği krizi ve bu krizin toplumsal, iktisadi ve siyasi etkileri tarafından belirleniyor olması şaşırtıcı değildir. Başka bir deyişle, insanın çevreyle olan ilişkisinin gezegenin iklimine etkisi tarihçileri iklim değişimi olgusunun tarihsel öncüllerini, hatta bugünün çevresel meselelerinin kökenlerini araştırmaya teşvik etti.[1]

Antroposen'in bir bilimsel olgu olup olmadığı tartışması kamusal kaygıların çevre tarihçilerinin sorularını belirliyor olabildiğinin son göstergesidir. Bu görüşe göre Antroposen, insanın dünya üzerinde –geri dönüşsüz olmasa bile- derin izler bıraktığı, etkisi milyonlarca yıl süren diğer jeolojik dönemlere benzer yeni bir jeolojik devir. Elbette Antroposen'in dönemselleştirilmesine dair çeşitli görüşler var, ama genel kanı iklimsel ve çevresel etkileri babında temel rolü olan endüstri devriminin ve modernitenin Antroposen devrinin başlangıcı olduğudur. Bu nedenle yakın dönemde, Antroposen'e yönelik eleştirilerden biri politik yelpazenin solundan geldi. Bu görüşe göre, jeolojik yapıya bu kadar büyük etki eden topyekûn insanlık değil; Endüstri Devrimi ile ilişkilendirilen iktisadi sistem, yani kapitalizmdir. Bu yazıda detaylarına giremesem dahi bu tartışmalar[2] zamanın siyasal ve toplumsal kaygılarının, akademisyenlerin araştırma soru ve sorunsallarını ne kadar derinden şekillendirdiğini göstermek için yeterlidir.

1970 ve 1980'lere dönersek, çevre tarihinin ortaya çıkışına tanık olan bu dönemde etkisi daha büyük olacak entelektüel bir akım daha gelişiyordu: Kültürel Dönemeç (*Cultural Turn*). Bu dönem "sosyal tarihten kültürel tarihe doğru devasa bir tektonik kaymaya" tanıklık ediyordu.[3] Böylelikle, ölçülebilir (niceliksel), niteliksel ya da 'bilimsel' veri, herhangi bir konunun maddi özelliklerinden ziyade kültürel özelliklerine olan ilgi dalgası tarafından kenarda bırakıldı. Çevre tarihinde ise bu akımın karşılığı sadece büyük anlatılara değil, somut veriyle üretilen bireysel anlatılara karşı da oluşan şüphecilik idi. İnsanın doğayla ilişkisindeki tarihsel aktörlere (kolektif ya da bireysel) kayan ilgi aynı zamanda tarihsel ve çevresel/iklimsel olgular arasındaki aşırı yapısal/deterministik nedensel açıklamaların tehlikesinden

de uzak durdu. Sonuç olarak, yeni tarihyazımı çevrenin kültürel boyutlarına daha fazla vurgu yaptı[4] ve çevrenin ya da iklimin insan unsuru ve failliği karşısındaki rolü hakkındaki alan içi tartışma, diğer alanlarda ve hatta disiplinlerde karşılaşılan alametleri yeniden üretti.

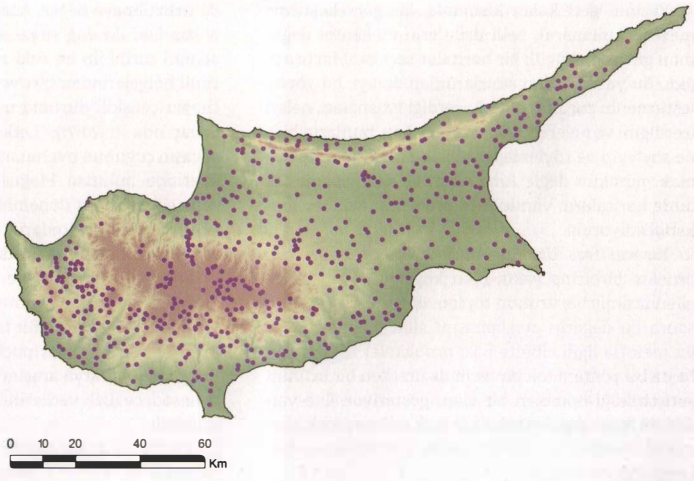
Daha yakın zamanda, tarihyazımına dair tartışma yine değişmeye başladı. Ulus-ötesi ve küresel tarihe büyüyen ilgi kapitalizme, özellikle de onun küresel boyutlarına dair yeni sorular yöneltti.[5] Bu çizgide yeniden canlanan iktisat tarihi sosyal tarihteki benzer gelişmelerle eşleştirildi ve "yeni maddecilik" olarak adlandırılan yeni bir yaklaşımın gelişmesine yol açtı.[6] CBS, geniş veri kümelerine gereksinim duyar. Bu, veri kümelerinin sadece toplanmasını değil, veriye dair eleştirel bir yaklaşımı da gerekli kılıyor. Bu metotların pozitivist kullanımının derecesi elbette değişiyor. Varılan sonuç ise tarihi görselleştirmek ve yeniden kurgulamak için şimdiye kadar kullanılmayan teknolojik yöntemleri kullanarak veriyi analiz ederek filizlenen yeni bakış açılarının ortaya çıkması ya da gelişkin veri tabanı ve uygulama gerektiren çok fazla bilginin işlenmesidir. Belirtmek gerekir ki; bu tür uygulamalar herhangi bir veri kümesi ile coğrafi, topoğrafik, hidrografik, iklimsel veri arasında ilişki kurmaya elverdiği için, çevre tarihi CBS'nin kullanıldığı önde gelen alanlardan birisidir.

KAYNAK

Kıbrıs'ın 1572 Mufassal Defteri, adanın işgalinin hemen sonrasında Kıbrıs'ın kırsal peyzajı üzerine bilgi veriyor. Bu nedenle de, içinde Osmanlı'ya özgü çok az şey var. Bu deftere benzeyen tahrir kayıtları ve bunların kullanımları, yorumlanmaları ve güvenilirlikleri bugüne kadar uzun ve yararlı tartışmalara konu oldu.[7] Bütün (erken modern ve modern) mali kayıtlar gibi, Osmanlı devlet kayıtlarının da ekonomiyi tam olarak yansıtmada belli sınırları var. Devlet görevlilerinin değerlendirmelerinden o dönemin iktisadi ya da çevresel yönelimlerini yeniden kurgulamak verinin niteliğinin ortaya koyduğu zorlukları ciddi bir biçimde göz önünde bulundurmayı gerektiriyor.

1572 Mufassal Defteri'nde Osmanlı memurları, her köyün bir önceki üç yıla ait ortalama üretimini kaydetmişlerdir. Bu yüzden, bu Osmanlı kaydı tam olarak 1572 yılının ürününe dair bilgi vermese de, içerdiği veri uzun dönemli yaklaşık bir tahmine imkân veriyor. Çünkü belirli bir yıl istisna olarak iyi ya da kötü olabilir. Bu açıdan bakıldığında, "kesin olmama" durumunun yararlı bile olduğunu söyleyebiliriz.[8] Defterin içerdiği bilgi Osmanlı mali bürokrasisinin sorularını ve kaygılarını yansıtıyor. Bu yüzden, Osmanlı tarihçilerinin bu belgelerin farklı kullanımlarını tartışması ve bu kayıtlardan farklı şekillerde yararlanılabileceğini iddia etmeleri şaşırtıcı değil. Bu kayıtlar üzerine yapılan daha erken dönemdeki çalışmaların ve katkıların pozitivizmini, sonraki dönemlerin çeşitli derecelerdeki şüpheciliği izledi.[9] Şimdiki ortak kanı ise, sınırlarına rağmen bu kayıtların o dönemdeki kırsal hayata dair bilgimize iyi bir temel sağlayabilir olduğudur.[10] Zor olan, bu zengin verinin nasıl uygulanacağı ve bu veriden nasıl yararlanılacağıdır. İşte tam da bu noktada, dijital beşeri bilimlerin yöntemleri çeşitli avantajlar sağlıyor. Klasik istatistik, iktisadi verinin mekânsal boyutlarını yeterli derecede yansıtamıyor. CBS araçları ise olanakları genişletiyor ve bu araçlar olmaksızın tanımlanması ya da tahayyülü mümkün olmayan eğilimleri ortaya çıkartarak gözler önüne seriyor.

Yazının bu kısmına kadar tartıştığım gözlemleri akılda tutarak, şimdi elimizdeki bu kaynak ne tür bilgiler üretebilir ve bu bilgiyi çalıştığımız bölgenin çevre tarihini araştırmak için nasıl kullanabiliriz sorularını cevaplamaya çalışacağım. Bu kayıt, toplam 1158 vergi mükellefi köyü ve diğer yerleşimleri listeliyor. Bunlardan, 969 köyde vergilendirilen ürünlerin vergi değeri ve miktarı hakkında bize detaylı bir biçimde bilgi sağlıyor.

Şekil 1. Dijital Yükselti Modeli ve 1572 defterinde mevcut köylerin dağılımı Kıbrıs Jeolojik Tetkik Departmanı tarafından sağlanan coğrafi veri

PİKSELLER ARASI OKUMA

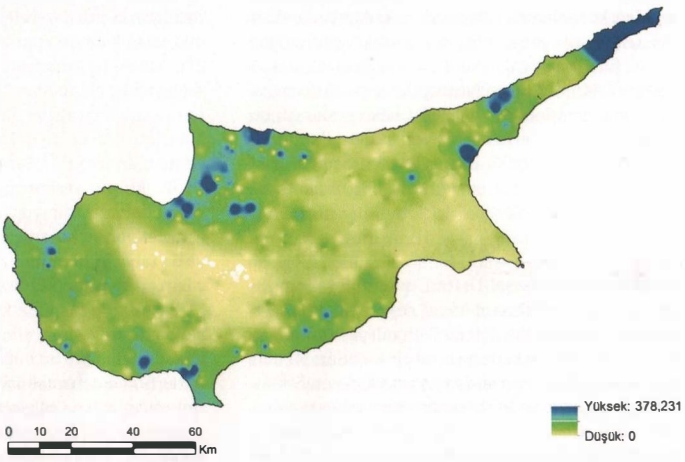
Bütün haritalar az veya çok yanıltıcıdır.[11] Dünyanın küre şeklinin düzleştirilmesi için projeksiyonlama gerekir. Değişik projeksiyon metotları var ve her birinin diğerleri üzerinde çeşitli avantajları bulunuyor. Ama yine de, herhangi bir projeksiyon bazı şeyleri bozma pahasına bazı başka şeyleri tam resmedebiliyor. Teknik meselenin ötesinde, herhangi birinin ayrıca yaptığı kartografik seçimler kişinin politik çıkarımlarından (ya da motivasyonlarından) bağımsız değildir. Tarihçi kartografi araçlarını kullanırken, verilerin benzer bağlamlardaki kartografik sunumunu düşünmesi yararlı olacaktır. Dijital haritanın pikselleri arasında bir okuma nasıl yapılır? Bu soru ve sorunlar, CBS'nin büyük veri kümelerini analiz edebilme özelliğini - bunların dünyanın ne kadar gerçek izdüşümü olduğunu göz önünde bulundurarak - tarihsel kaynakların kültürel eleştirisi ile birleştiriyor.

Yazının geri kalan kısmında, bir görselleştirme metodu kullanarak belli ürünlerin mekânsal dağılımını gösteren küçük bir haritalar seçkisini tartışacağım. Bu yazının alan sınırlarından dolayı, bu görselleştirmenin zorunlu olarak içerdiği istisnaları, neleri içerdiğini ve neleri dışarıda bıraktığını, bunların bize ne söyleyip ne söylemediğini daha fazla detaylandırmak mümkün değil. Ama eleştirel okunmadığı takdirde haritaların yanıltıcı ve problemli olabileceğini kabul ediyorum.

Kısaca, *Ters Uzaklık Ağırlıklı Interpolasyon*, bu örnekte birbirine yakın olan köy kümelerinde vergilendirilmiş bir ürünün toplam değerini hesaplayıp sonra bu değerin ortalamasını alan bir yöntemdir. Bu metotla ilgili elbette bazı problemler mevcut, en başta bu yöntem tek bir biçimde üretilen bir ürünün yetiştirildiği homojen bir alanı gösteriyor. Öte yandan bu egzersiz, aksi takdirde fark edilmeyecek olan model ve eğilimleri gözler önüne sermesi açısından karşılığını da veriyor.

Şekil 2 buğdayın dağılımını göstermektedir. Bu harita eğer görünürdeki değer baz alınırsa yanıltıcı olabilir ve bu aslında bir veriyi görselleştirmenin zorluğunu gösteren çok uygun bir örnek. Burada üç meseleyi belirtmek gerekiyor: a) ada genelinde düşük üretimin görece tekdüze dağılımı; b) yüksek yoğunluktaki yerler için de tersi geçerli, özellikle adanın kuzey-doğu ucunda; c) buğday üretimi, Trodos sınırındaki sıfır değeri gösteren bazı boş alanlar dışında her yere yayılmış durumda. Zira tüm köylerin %86'sı buğday üreticisi. Bu makalenin konusu dışında kalan bazı teknik meseleler dolayısıyla bu bozulmalar, bu görselleştirmenin dayandığı ve veri kümesindeki ekstremleri şişiren algoritmadan kaynaklanmaktadır. Ama yine de söz konusu yöntem, bu çalışmanın analitik ve bulgusal amaçları için şu ana değin bulunan en uygun programdır.

Şekil 2. Buğday Üretiminin Mekansal Dağılımını Gösteren Sıcaklık Haritası Kıbrıs Jeolojik Tetkik Departmanı tarafından sağlanan coğrafi veri
Kıbrıs Tahrir Defterleri, ss. 36-390

Mesarya ovasında buğday üretiminde (ve diğer ürünlerde) şaşırtıcı biçimdeki düşük yoğunluk burada belirtilmeye değer. Adanın doğu ve batı sahilleri arasındaki iki dağ sırası arasında uzanan Mesarya, adanın tarihinin en eski zamanlarından beri en verimli bölgelerinden biri ve ekmek deposu olagelmiştir. Bu çelişkili duruma uygun bir açıklama, Kıbrıs Savaşı'nda (1570-71), Lefkoşa kuşatması sırasında, savaşın çoğunun ovanın merkezinde ve ovanın doğu sınırında bulunan Mağusa'da geçmesi olabilir. İki sene süren savaş dönemi boyunca bu bölge, savaşı, şiddetli zayiatları, tedariği sağlamak için el koymaları, yağma ve talanı doğrudan deneyimlemeyen diğer bölgelerin aksine özellikle sarsılmıştı.

Bu gözlemler söz konusu görselleştirme ile görünür hale gelmektedir. Bir tablodaki sütun ve kolonlara göz gezdirmek bazı ipuçları verebilir ama tarımsal üretim ve coğrafya arasındaki ilişkinin mekânsal anlamı sadece ilgili verilerin haritalandırılmasıyla elde edilebilir.

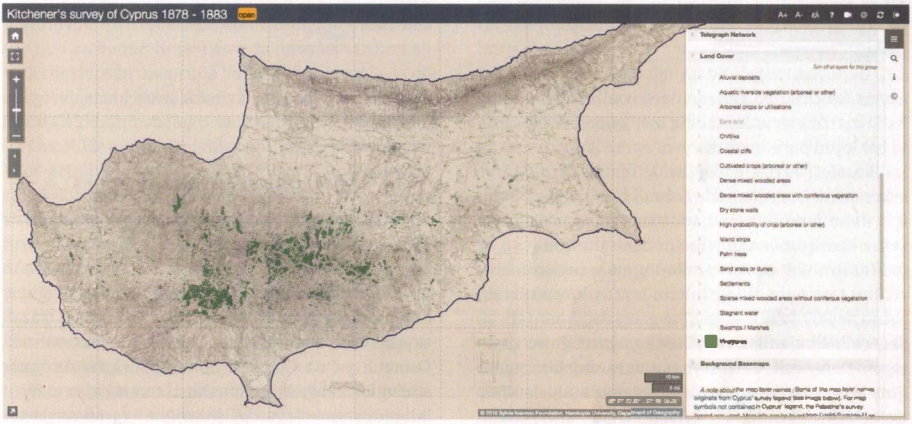
Kıbrıs'ın dar sahillerini bir tarafa bırakırsak, bu gözlemlerin Akdeniz tarihi açısından daha geniş

tartışmalarla ilgili çıkarımları nelerdir? Bu açıdan Braudel'in buğday, zeytin ağacı ve üzüm bağı üçgenine dönmek önem arz ediyor. 1572 kaydı buğdayın her yerde bulunduğunu gösterirken ve böylece Braudel'i onaylarken, diğer iki ürünün durumu daha karışık. Buradaki niceliksel veri Kıbrıs'ta üzüm bağlarının kısıtlı varlığını gösteriyor. Şekil 3 Trodos'un güneyinde ve güneybatısındaki üzüm bağlarının yüksek yoğunluğa dair daha fazla kanıt sağlıyor. 300 yıl sonra İngilizlerin adaya gelişinin hemen akabindeki trigonometrik araştırma da üzüm bağlarından oluşan arazi örtüsünün aynı alandaki yoğunlaşmasını gösteriyor (bkz. Şekil 4).

Şekil 5'in gösterdiği üzere zeytin üretiminin dağılımı da ilginç bir resim sunuyor. Zeytin ağaçları

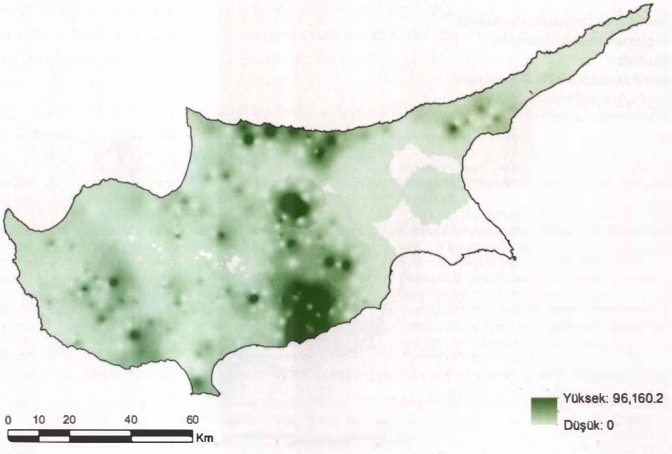

Şekil 3. Bağ Üretiminin Mekansal Dağılımını Gösteren Sıcaklık Haritası (Şira olarak kaydedilmiştir)
Kıbrıs Jeolojik Tetkik Departmanı tarafından sağlanan coğrafi veri
Kıbrıs Tahrir Defterleri

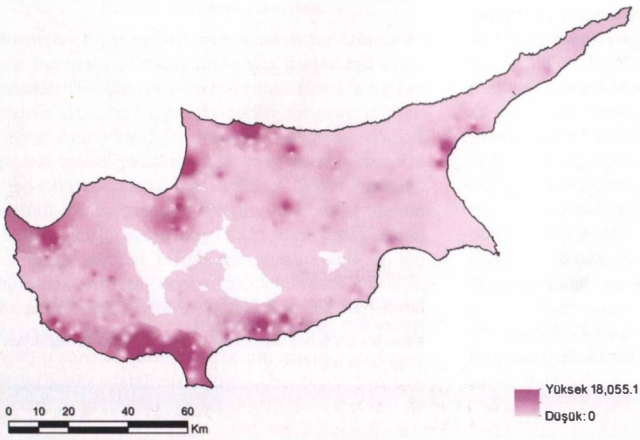

Şekil 4. Dijitalleştirilmiş 1881 Kitchener Kıbrıs haritasının üzüm bağlarından oluşan arazi örtüsünü gösteren ekran görüntüsü
https://geoprojects.hua.gr/kitchener/ erişim 12 Ekim 2019

epeyce yaygın görünmektedir. Fakat Kıbrıs'ın o dönemki kırsal tarihine dair kaynaklar zeytin ihracının çok kısıtlı olduğunu ve üretimin iç tüketime yönelik olduğunu gösteriyor. Şekil 5'e daha yakından bakıldığında, dağılımın düşük yoğunluk seviyelerinde eşit olduğunu ancak adanın merkez ekseninde önemli istisnalar olduğu görülüyor. Böyle olsa bile, zeytin üretiminin ölçeği ancak Girit ya da Filistin gibi ana

Şekil 5. Zeytin Üretiminin Mekansal Dağılımını Gösteren Sıcaklık Haritası
Kıbrıs Jeolojik Tetkik Departmanı tarafından sağlanan coğrafi veri
Kıbrıs Tahrir Defterleri, sayfa 36-390

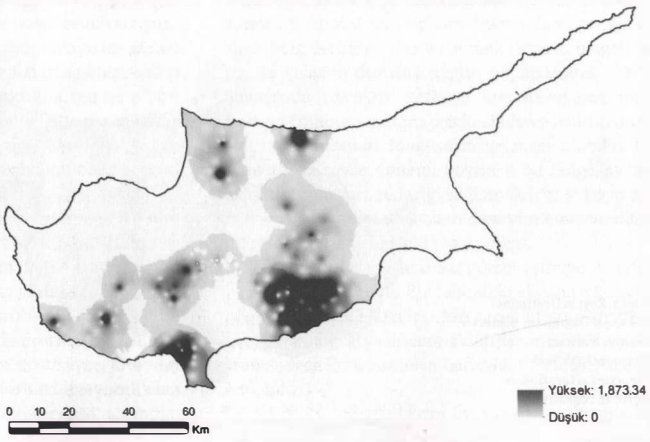
Şekil 6. Pamuk Üretiminin Mekansal Dağılımını Gösteren Sıcaklık Haritası
Kıbrıs Jeolojik Tetkik Departmanı tarafından sağlanan coğrafi veri
Kıbrıs Tahrir Defterleri

zeytin üreticisi bölgelerden gelen niceliksel veri ile karşılaştırılarak anlaşılabilir; bu da üzerine çalışılmayı bekleyen bir konudur.

Braudel'i revize eden Faruk Tabak, Orta Çağ ve erken modern Akdeniz'de önemli hale gelen ürünler için daha farklı bir sınıflandırma öneriyor. Pamuğu, şeker kamışını ve dut ağacını (ipek üretimi için) oryantal ürünler olarak sınıflandırarak, bu ürünlerin rolünü tartışıyor. Bu ürünlerin 1572'de Kıbrıs'taki durumu neydi? Şekil 6, pamuğun geniş dağılımını ancak sadece belli alanlardaki yüksek yoğunluğunu gösteriyor. Daha eşit düşük yoğunluklu dağılım, pamuğun Kıbrıs kırsalını ancak 17. yüzyılda uluslararası ticaretteki değişimleri izleyen dönemde işgal ettiğini doğruluyor. Bahsettiğimiz dönemde, pamuk adada bir yer edinmekteydi ama bu kesinlikle 17. ya da 18. yüzyıldaki seviyesinde değildi. Pamuk için geçerli olan ipek için daha da geçerliydi. İpekçiliğin bölgesel olarak kısıtlı olsa da (Şekil 6) adada önemli bir yeri vardı ama adanın birçok kısmında yoktu ve bu kısımlarda ipekçilik bir yüzyıl boyunca da güçlenmedi. Şeker kamışı hakkında bu kaynağa dayanarak yorum yapmak mümkün değil çünkü şeker kamışı vergilendirilmeyen bir üründü ve o yüzden de bu kaynağa kaydedilmemiştir.

ÇEVRE, EKONOMİ, MEKAN VE CBS

Bu analize dayanarak, Kıbrıs'ın çevresi hakkında ne öğrenebiliriz? Buğday, pamuk ve ipek sulama açısından özellikle külfetli ürünlerdir. Bu durum, Kıbrıs'ın kurak ve yarı-kurak peyzajını göz önüne aldığımızda bir ikilem yaratıyor. Tarihçiler geleneksel olarak, seyyahların yazdıklarında, konsolos raporlarında, Osmanlı ya da Osmanlı olmayan belgelerde rapor edilen kuraklığı sorgulamamışlar ve adanın mevcut ikliminin geçmişte değişmediğini varsaymışlardır. Ancak, adanın iklimi hakkında daha detaylı bir çalışma farklı bir resim ortaya koyuyor. Çoğu sıra dışı ve ekstrem hava olgusu, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren ve dünyanın pek çok yerinde çeşitli iklimsel değişikliklere sahne olan Küçük Buzul Çağı ile ilişkili idi. Küçük Buzul Çağı'nın Akdeniz'deki göstergesi, dönemsel kuraklıklar ile birleşen yüksek yağmur ve kar yağışı idi. Kıbrıs'a dönersek, erken modern dö-

Şekil 7. İpek Üretiminin Mekansal Dağılımını Gösteren Sıcaklık Haritası
Kıbrıs Jeolojik Tetkik Departmanı tarafından sağlanan coğrafi veri
Kıbrıs Tahrir Defterleri

nemdeki kuraklıklar modern dönemde olduğundan daha az sıklıktaydı. Bu kuraklıklar düzenli yağışı aksatarak tarım üzerinde önemli bir etkide bulunuyordu, bu nedenledir ki dönemin kaynaklarında oldukça dramatik tanımlanmışlardır. Buna ek olarak, Küçük Buzul Çağı ile ilişkili sıra dışı hava olgularına dair adada çok daha fazla gösterge de var. Kısacası, iklim ve çevre de diğer tüm tarihsel değişkenler gibi zaman içinde değişime uğruyor.

Bu durum Küçük Buzul Çağı'nın adadaki yoğun sulama gerektiren tarımı mümkün kıldığı anlamına mı geliyor? Kısmen, evet. Çevre tarihindeki ana tartışmalardan biri, tarihsel sonuçlarda insanın failliğinin derecesini açıklamaktır. Doğrusu, Küçük Buzul Çağı gibi büyük ölçekli ve uzun dönemli bir olgunun nedenselliğini diğer tarihsel süreçlerle açıklamak zor görünüyor. Çevresel determinizm olarak eleştirilen şey tam da budur. Kolektif ya da bireysel tarihsel aktörlerdeki insan unsuruna bakmak erken modern dönemdeki ve bugünkü iklim ve sulama gereksinimleri arasındaki uyumsuzluğu açıklamaya yardımcı olabilir. Öncelikle günümüzdeki su ihtiyacı çok hızlı bir şekilde artmıştır. Bu kısmen, bir milyon sürekli sakine sahip adaya mevsimsel olarak gelen milyonlarca turistin de etkisinin olduğu yoğun nüfustan kaynaklanıyor. Bu durum yeraltı sularının tedrici biri şekilde azalmasına yol açmıştır. Adanın çoğu nehrine baraj yapılmasının yanı sıra büyük ölçekli modern tarımsal üretim göz önüne alındığında, şimdiki sarı renkli manzaranın son birkaç on yılın sonucu olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.

Kıbrıs bağlamında - Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer tarafları gibi – çeşitli su kaynaklarını yönetim sistemleri sulama gerektiren tarımın sürdürülebilirliğini açıklayabilir. Daha açık şekilde, çiftlikler adanın nehirleri boyunca konumlanmışlardı ve böylece suya gerekli erişime sahiplerdi. Diğer çözümler su hakkı rejimlerini, yer altı suyu çıkarma sistemlerini, su tankları ve rezervuarları, kuyular ya da girift kanallı kuyuları, kanallar ve kemerli su yollarını, ya da daha az sulama isteyen ürünler yetiştirmeyi içeriyordu. 1881 tarihli Kitchener haritasının dijitalleştirilmesi ve bunun çevrim içi uygulaması bu su yönetim sistemlerinin rolü ve işlevini detaylandırmaya imkan yaratıyor.[12]

SONUÇ

Bir Osmanlı mali kaynağına CBS analizi uygulamak çevre tarihine dair pek çok açılım sunuyor. Bu kaynakların üretim amacı, Osmanlı mali bürokrasisi bağlamında olduğu için çok daha kısıtlı olsa da, iktisat ve çevre tarihinin soru ve sorunlarını birleştiren dikkatli bir çalışma, ortaya son derece önemli sonuçlar çıkarabiliyor. 1572 yılı Kıbrıs Mufassal Defteri adanın vergilendirilen tarımsal ürünlerini kaydetmiş ve özellikle çevre tarihi için son derece değerli bir veri kümesi sunmuştur.

Belli ürünlerin mekânsal dağılımı, Braudel'in bazı önerilerini revize eden Faruk Tabak tarafından gösterilen bazı geniş ölçekli süreçlerle uyuşuyor. Elbette, bu gözlemler nihai olmaktan çok uzaklar. Bu, elimizdeki materyalin esas olarak ekonominin anlık ve statik bir fotoğrafı olması, bu yüzden de kısıtlı bir anlatısı olması dolayısıyladır. Öte taraftan, CBS analizi önemli analitik ve bulgusal bir değer taşıyor ve CBS araçlarının kullanımı sonucunda ne tür imkanlara erişilebileceğini gösteriyor. Burada teşebbüs edilen görselleştirme, Kıbrıs'ın erken modern dönem tarımsal ekonomisindeki eğilimleri ve belli başlı özellikleri ortaya sunuyor. Ayrıca bu yazı yeni sorular üreten ve araştırma gündemini daha ileriye taşıyan çevre tarihi ile ne tür ilişkiler ve bağlantılar kurulabileceğini keşfetmek için bu görselleştirmenin kullanılabileceğini öneriyor.

Bunun ötesinde, cevap gerektiren çok açık bir soru var: Erken modern Kıbrıs ekonomisinin sadece geçimlik olmayan aynı zamanda ihracata yönelik, yoğun sulama gerektiren tarıma dayanması nasıl mümkün olmuştur? Küçük Buzul Çağı gayet cazip bir cevap sunmakta ve iklim değişimine dair bugün vuku bulan tartışmalar yeni sorular sormak için ilham kaynağı olabilmektedir. Fakat, adadaki olguyu ve bunun tam olarak kendini nasıl gösterdiğini anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç var. Daha kesin olan ise, insanın adanın kaynakları ile etkileşime girdiği ve su kaynaklarının yönetiminin erişilebilir miktarı çoğalttığıdır.

ANTONIS HADJIKYRIACOU - PANTEION ÜNİVERSİTESİ VE STANFORD ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Bugünkü kamusal kaygıların çevre tarihi ve iklim tarihi tartışmalarını nasıl şekillendirdiğini görmek için şu internet yayınına bakabilirsiniz. <https://podcasts.apple.com/ca/podcast/climate-change-podcast/id1022409974?mt=2> <http://www.environmentandsociety.org/mml/collection/7841>

2 Bunlara gösterge olarak bkz: Adam Bobbette ve Amy Donovan (ed.), *Political Geology: Active Stratigraphies and the Making of Life* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019); ve Jason W. Moore, "Anthropocene or Capitalocene?," içinde *Nature, History, and the Crisis of Capitalism* (Oakland: PM Press, 2016).

3 Geoff Eley, *A Crooked Line: From Cultural History to the History of Society*, Ann Arbor, Mich.: The University of Michigan Press, 2005, s. xii.

4 Andrew C. Isenberg, 'Introduction: A New Environmental History,' in idem, ed., *The Oxford Handbook of Environmental History* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 1-20.

5 Buna dair bkz: Sven Beckert, *Empire of Cotton: A Global History* (New York: Random Hosue, 2014).

6 Julia Adeney Thomas, 'AHR Forum Comment: Not Yet Far Enough', içinde *American Historical Review* 117/3 (2012), ss. 794-803.

7 Buna gösterge olarak bkz; Amy Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth-century Jerusalem*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 17-19. En son görüşlerin özetleri için bkz; Nora Lafi, 'Organizing Coexistence in Early Ottoman Aleppo: an Interpretation of the 1518, 1526 and 1536 Tahrîr Defteris and the 1536 Qanunname', Hidemitsu Kuroki (ed.) *Human Mobility and Multiethnic Coexistence in Middle Eastern Urban Societies*. Vol. 2, Tokyo: ILCAA, 2018, ss. 103-120.

8 Metin M. Cosgel, 'Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri)', *Historical Methods* 37, 2, 2004, ss. 87-100, burada89.

9 Nora Lafi, 'Organizing Coexistence in Early Ottoman Aleppo: an Interpretation of the 1518, 1526 and 1536 Tahrîr Defteris and the 1536 Qanunname', Hidemitsu Kuroki (ed.) *Human Mobility and Multiethnic Coexistence in Middle Eastern Urban Societies*. Vol. 2, Tokyo: ILCAA, 2018, s. 104.

10 Amy Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth-century Jerusalem*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 17-19.

11 J. B. Harley, 'Deconstructing the Map', *Cartographica* 26/2 (1989), ss. 1-20.

12 Proje Harokopio Üniversitesi ve Sylvia Ioannou Vakfı tarafından üstenilmektedir. Bkz; <https://webms.hua.gr/geoprojects/kitchener/>, erişim 12 Ekim2019.

BATI ANADOLU'DA KERESTECİLER, KÖYLÜLER VE MÜŞTEREKLER:

"Koskoca Bir Ormanın Tahribi ve İmhası"

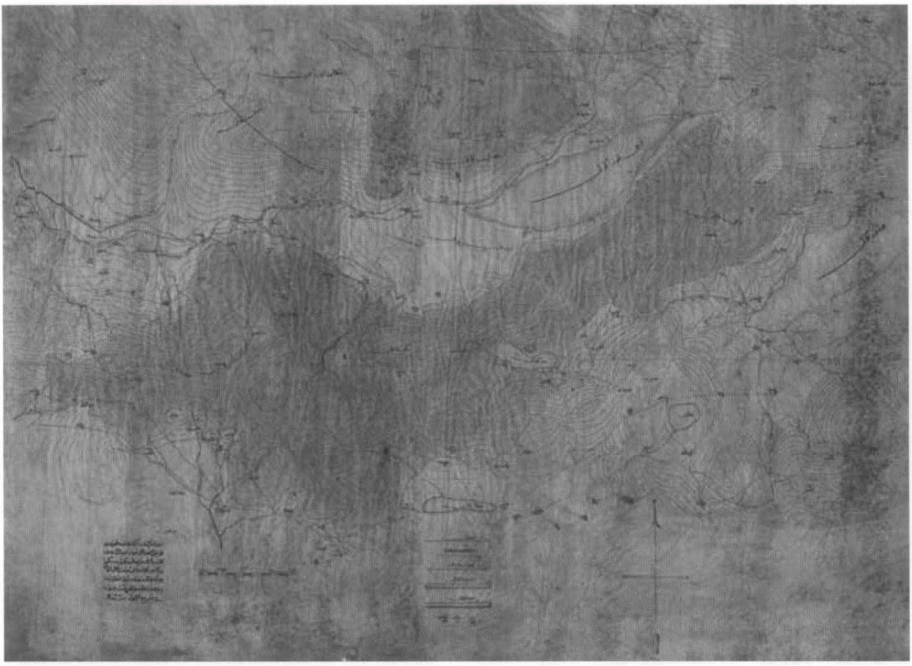
ÖNDER EREN AKGÜL

ATLANTİK DÜNYASININ KÖLE EMEĞİNE DAYANAN PLANTASYONLARINDA ŞEKİLLENMEYE BAŞLAYAN KAPİTALİZM DOĞAYI VE EMEĞİ NİCELLEŞTİREREK, METALAŞTIRARAK VE UCUZLATARAK, DOĞADAN DEĞER İSTİHRAÇ ETMEK İÇİN İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNİ RADİKAL BİR ŞEKİLDE YENİDEN ŞEKİLLENDİREREK YENİ BİR EKOLOJİ DAYATMIŞTI. DEMİRYOLLARI, BATI ANADOLU'NUN KÜRESEL MARKETLERE BAĞLANMASINI VE COĞRAFYANIN YENİ BİR EKOLOJİYİ DE BERABERİNDE TAŞIYAN KAPİTALİZME AÇILMASINI RADİKAL BİR BİÇİMDE HIZLANDIRACAKTI. HER TÜRLÜ DOĞAL UNSUR DEĞER İSTİHRAÇ ETMEK İÇİN FETHEDİLMEYE ÇALIŞILACAK, İNSAN VE HAYVAN EMEĞİ YENİDEN ÖRGÜTLENECEK VE "ÖTEDEN BERİ" DOĞA İLE KURULAN İLİŞKİ DE YENİDEN BİÇİMLENECEKTİ.

1 Haziran 1892'de aralarında Aydın Vilayeti Orman Ser-müfettişi (başmüfettiş) Ali Efendi'nin de bulunduğu bir teftiş heyeti; Denizli'den hareketle sancağın Burdur yönünde bulunan, günümüzde Çardak ilçesinin güneyinde, Beylerli ormanının civarındaki köylerde yaşayan ahalinin yarattığı iddia edilen olayları araştırmak üzere yola koyulur. Heyetin inceleyeceği münâzaa yani anlaşmazlık diye tabir edilen konunun bir boyutu, Hristo Foridis adlı İstanbullu kereste tüccarının 1891 yılında Beylerli ormanından sekiz yıllığına 40.200 metre mik'âb (metreküp) ağaç kesme ve ihraç etme imtiyazından kaynaklanıyordu. Hristo Foridis'in kestirdiği ağaçları Cumalı köyünde 1890 yılında faaliyete geçen kereste fabrikasına nakletmek için inşasına başladığı on iki kilometrelik dekovil usulündeki demiryolu hattının yapımı da sorunun diğer boyutunu teşkil ediyordu. Aydın Orman Müfettişliğine iletilen habere göre köylüler demiryolu için dikilen kazıkları sökmüş ve inşaat için hazırlanan keresteyi yakarak hattın yapımını ve o güne kadar kesilen tomrukların nakliyatını durdurmuşlardı. Gerek ağaç kesimi gerekse nakilleri için döşenecek hattın yapımına karşı çıkan Beylerli köylülerinin itirazları, heyetin teftişi sırasında küçük çaplı yerel bir ayaklanmaya dönüşecekti.

Köylülerin eylemleri ve sonuçlarını araştırmak için yola çıkan heyet, aynı günün akşamı bahsi geçen kereste fabrikasına varır. Burada kazanın vergi katibi, süvari ve piyadelerden oluşan orman koruculari ile bir bölük jandarma süvarisi de tahkikat sırasında eşlik etmek üzere heyete katılır. Geceyi fabrikada geçiren heyetin sonraki iki gün boyunca kendilerini neyin beklediğine dair bir tasavvurları veya olayların varacağı boyut hakkında kesin öngörüleri olduğunu söylemek mümkün görünmüyor ancak gerek orman koruculari gerekse jandarma ile güvenliklerini sağlamayı ihmal etmemeleri, nasıl karşılanacakları hakkında güçlü bir tahminleri olduğunu belirtmeye izin veriyor.[1]

Ertesi gün, yani 2 Haziran sabahı heyet, dekovil hattının geçeceği güzergahtaki arazinin ve tarlaların mesâhasını (arazi ölçümünü) yapmak ister. Bu nedenle hattın geçtiği mevkide tapulu arazisi olanlara ölçüm esnasında hazır bulunmaları tebliğ edilir. Ancak bu çağrıya icabet etmeyeceklerini belirten köylülerin itaatsizliği patlayacak olayların habercisi gibidir. Heyet o geceyi İnceler köyünde geçirir ve cuma sabahı demiryolu güzergahında keşif yapmak üzere yola çıkar. Cevizli Pınar mevkiine vardıklarında ulaşan haberlerden memnun olmadıklarına kuşku yoktur. Çünkü koruculardan Şakir Ağa'nın getirdiği habere göre, erkek ve kadınlardan (*zükûr ve inastan*) oluşan birkaç yüz köylü Konak Pınarı adlı yerde komisyonu taşa tutmak üzere toplanmıştı. Bu durumda komisyon tarlaların mesâhasından ve yapacakları keşiften vazgeçerek kereste fabrikasına dönmeye karar verir. Fabrikaya dönüş yolunda "zükûr ve inâsdan mürekkeb bir cemm-i gafir" (kalabalık) diye tanımlanan köylüler Pınarbaşı adlı mahalde, "buradadırlar koşun haydeyin sedalarıyla" heyete hücum eder. Elliye yakın erkek ve bağlar içinde toplanmış 150-200 kadın heyetin üzerine "yağmur gibi taş" yağdırmaya başlar. Bu "kıyamet" esnasında vilayet başmüfettişi-

Beylerli Ormanı'nı, orman etrafındaki köyleri ve dekovil hattının geçeceği güzergahı gösteren harita
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HRT.h. 505/1 ve HRT.h 505/2

nin eyeri devrildiğinden atından düşer ve diğerlerinin yardımıyla vergi memurunun atına bindirilerek fabrikaya ulaşması sağlanır. Heyete yapılan saldırıyı engellemek için öne atılan vergi katibi, jandarma süvarisi ve bazı korucular atılan taşların hedefi olur ve yaralanırlar. Olay mahallinden fabrikaya kadar yirmi dakikalık mesafe boyunca köylüler heyet üyelerini taşlamaya devam eder.[2]

Olaylar sonrasında heyet tarafından kaleme alınan rapordan aktardığım köylülerin taşlı saldırısının abartılıp abartılmadığını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, yapılmak istenen tahkikat ve keşfin belirtilen taşlı eylemden dolayı engellendiği açıktır. Osmanlı bürokrasinin bu tür aşağıdan gelişen eylemleri tasvir üslubundan aşina olunduğu üzere, heyet hem dekovil hattının inşaasının engellenmesini hem de taşlanmalarının sebebini, köylülerin başkaları tarafından tahrik ve teşvik edilmesi şeklinde açıklayacaktır. Rapora göre köylüleri bu eylem için teşvik edenler, "bir müddettir idare ve mahalli memurlar aleyhinde" faaliyetlerde bulunan Mehmet ve Hancı Ömer isimlerindeki şahıslar ile refikleridir.[3] Osmanlı bürokrasinin bu tür nizaları raporlarken köylüleri ancak başkalarının tahriki ve yarattığı "fesad" nedeniyle harekete geçen veya itiraz eden kalabalıklar olarak tanımlayan söylemini bir kenara bırakarak bu yaklaşımın manipülasyonuna kanmamak, köylülerin ortaya koyduğu tepkiyi anlamak ve açıklamak için kaçınılmazdır. Dolayısıyla Beylerli ormanıyla ilgili nizayı ve köylülerin tavrını çevre tarihi perspektifinin sunduğu imkanları kullanarak açıklamaya çalışmak, bu yazının dayandığı teorik çerçeveyi tanımlar. Böylece modern kapitalist dönemde değişen toplum-tabiat ilişkisini anlamanın yanı sıra doğa içine gömülü iktidar yapılarını, doğa üzerinde muktedir olabilmek için girişilen rekabeti ve bunun taraflarını açığa çıkartmayı denemek mümkün olabilecektir.[4]

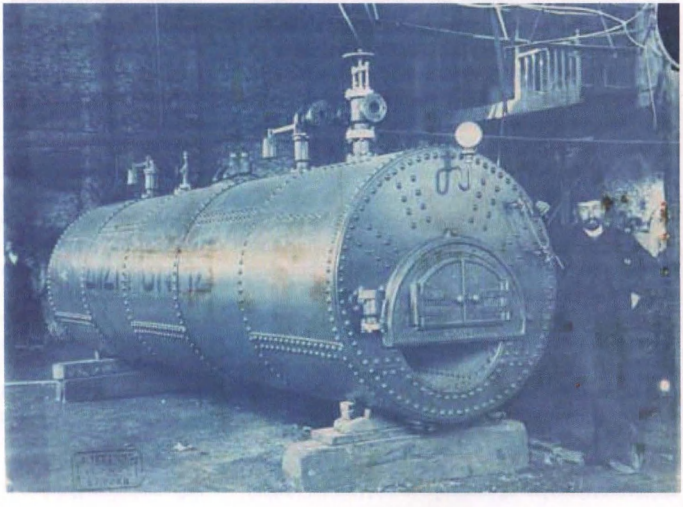
Bu amaçla, öncelikle köylülerin dekovil hattının inşasını engellemesinin sebebini anlamak gerekiyor. Çünkü Beylerli köylüleri kendilerine yaklaşık 20 km. uzaktan geçen Dinar temdidi demiryolu hattının yapımı sırasında ve hattın işletmeye alınmasından sonra hayatlarının nasıl radikal bir şekilde değiştiğini biliyorlardı. Dolayısıyla köylüler kesilecek kerestenin nakli için döşenecek dekovil hattının kendilerinin orman müştereklerine (*commons*) ilişkilerini tahrip edeceğinden eminlerdi. Yazdıkları bir arzuhalin onların bu kaygılarını yansıttığı anlaşılıyor. Aslına ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, Osmanlı bürokrasisinin yerel ve merkezi birimleri arasındaki yazışmalarda bu arzuhale sıkça gönderme yapılması nedeniyle içeriğine dair malumat derlenebilmektedir. Buna göre köylülerin temel şikayetleri iki ana başlıkta toplanabiliyor. Bunların birincisi "öteden beri kereste ve hatab (odun) kat' ettikleri (kestikleri)" miri ormanın inşa edilen kereste fabrikası nedeniyle tahribata uğradığıdır. Diğeri ise, dekovil hattının herkese açık olan (*amme*) Karakısık Boğazı'ndan hayvanlarının geçişini (*mürûr ve ubûr*) engelleyecek

olmasıdır. Bu ifadeler köylülerin orman müştereklerıyle kurdukları geleneksel ilişkinin bozulmasına razı olmadığını anlatıyor. Zaten ormandan "öteden beri kereste ve hatab kat' ettikleri" ifadesindeki "öteden beri" deyiminin sadece köylülerin yaşam sürelerini içeren bir zaman dilimine değil, Osmanlı belgelerinden aşina olunduğu üzere hatırlanamayacak kadar eski zamanlara gönderme yaptığı bellidir. Bu ifade "kadimden şimdiye kadar" anlamında kullanılmakta ve köylülerin ormandan faydalanma haklarının meşruiyetine vurgu yapmak üzere tercih ettikleri bir dayanak işlevi görmektedir. Kereste fabrikası ve dekovil hattı gibi yatırımlar Beylerli ormanının ticarî kesime açılmasının araçlarıydı ve bütün bunlar kendi kullanım geleneklerinin aksine tahribata sebep olacaktı. Bu onların çok eski zamanlardan beri yakacak ihtiyacını giderme, yerel ihtiyaçlar için ormanda büyük tahribata sebep olmayacak ölçüde kereste temini ve satışı yanında hayvanlarının otlatılması gibi yaşamsal ihtiyaçları üzerinden orman müştereklerı ile kurdukları ahenkli ilişkiyi bozacak veya yok edecek bir tehdit demekti. Tüm bunların "çoluğunun çocuğunun ayaklar altına alınması" anlamına geleceğini belirten köylüler bahsi geçen arzuhalle seslerini duyurmaya çalışmışlar fakat bunun etkisiz kaldığını gördüklerinde dekovil hattının inşası için getirilen malzemeyi yakarak ve tahkikat heyetini taşlayarak tepkilerini başka bir aşamaya yükseltmişlerdi.[5]

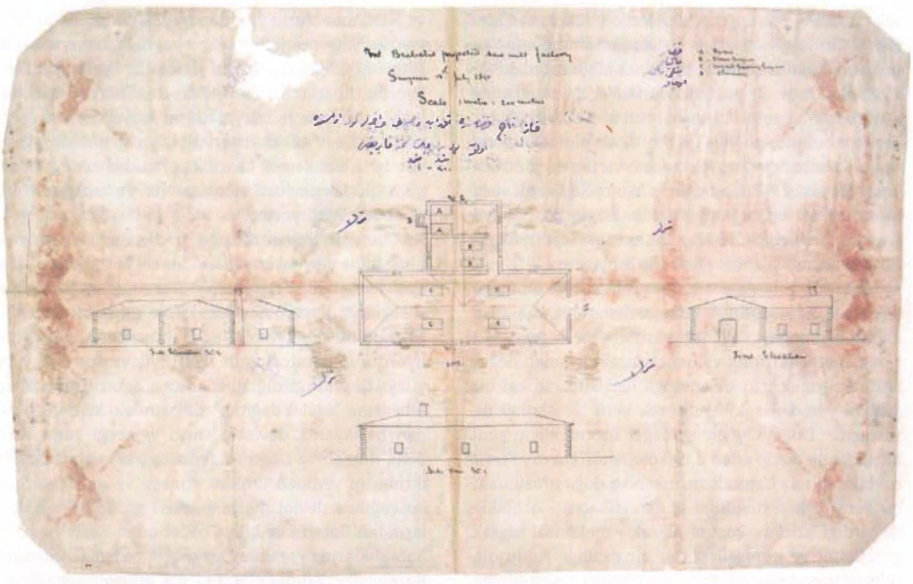
E.P. Thompson'dan yola çıkarak köylülerin bu eylemlerini "öteden beri" orman müştereklerı ile kurdukları örfî ilişkinin ve buna dayalı ahlak ekonomilerinin ormanın ticari kesime açılması sebebiyle tehdit altına girmesine karşı gösterdikleri tepki olarak nitelendirebiliriz.[6] Ancak, bu yaklaşım da sorunun aynı zamanda ekolojik olduğunu ve doğanın kullanımına dair iki farklı anlayış ve pratik arasındaki çatışmadan kaynaklandığını gösterebilme konusunda çok yardımcı olmayacaktır. Bu yetersizliği gidermek için yerel ahali, kereste tüccarı ve devlet arasında ormanların kullanımı sebebiyle Beylerli örneğinde ortaya çıkan sorunun ekolojik bir temeli olduğunu değerlendirmeye katarak, köylülerin eylemlerini "yoksulların çevreciliği" bağlamında tartışmanın daha açıklayıcı olacağını düşünüyorum.[7]

Köylüler tarafından sunulan arzuhalde orman tahribatının sadece dekovil hattının inşasıyla ilişkilendirilmeyip, ondan daha önce kurulmuş olan fabrika ile başlatmaları da üzerinde durulması gereken önemli ayrıntılardan bir diğeridir. Tahkikat Heyeti tarafından kaleme alınan raporların odaklandığı nokta, hattın güzergahı üzerinde tapulu arazi olup olmadığı meselesidir. Bunun anlamı, yeni oluşan mülkiyet biçimlerinin sınırlarına göre doğayı haritalandıran ve bu haritalar üzerinden tahayyül eden Osmanlı bürokrasisi ve mühendisliğinin, köylülerin çevresi ve ormanlar ile ilişkisinin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini görmekte aciz kaldığıdır. Mesâha işleminden sonra, inşa edilecek hattın güzergahında sadece 48,5 dönüm tapulu arazi bulunduğunu belirten heyet, bundan dolayı oluşacak zararın, yapılan mukavelename gereğince ormandan ağaç kesimi ve kereste ihracı için ruhsat verilen Hristo Foridis tarafından karşılanacağını, köylülerin mağduriyetinin giderileceğini ve dolayısıyla yolun inşa edilmesinde bir sorun görmediklerini bildirmişti.[8] Halbuki taşlanacakları günün öncesinde heyet İnceler köyünde bulunan köylülere dekovil hattının kendilerine ne tür mazarratı (zararlar) olacağını sorduğunda, yolun güzergahındaki arazi sahiplerinden İbrahim çavuş oğlu Halil adlı bir köylüden "mazarrat olsun olmasın malını satmayacağı" cevabını almıştır.[9] Köylüler nezdinde etraflarındaki çevresel değişim dekovil hattın inşası ile sınırlandırılamayacak kadar büyüktü ve sorun tapulu arazi meselesinin ötesinde bir nitelik taşıyordu.

Köylülerin bu kararlı ve iradi tutumları daha önce yaşadıkları bir dönüşümden edindikleri tecrübenin yarattığı bilinçten kaynaklanıyordu. Çünkü, Beylerli ormanının ticari kesime açılması dekovil

Paul Beradich'in Cumalı köyünde inşa ettiği kereste fabrikası için ithal ettiği buharlı kazan ile çekilmiş fotoğrafı
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, T.HFN. 656/34

Paul Beradich'in kereste fabrikasının planı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, T.HFN. 656/34)

hattının inşasından ve hatta fabrikanın kurulmasından önceye uzanıyordu. İzmir-Aydın demiryolu için Demiryolu Kumpanyası'na 1856 yılında verilen imtiyaza göre hattın iki tarafında 30 mil (48.2 km) mesafe dahilindeki ormanlardan demiryolu inşası için gereken traversleri temin maksadıyla ağaç kesim hakkı tanınmıştı. Aynı hak 1888 yılında imtiyazı verilen ve inşasına başlanan Sarayköy-Dinar temdidi hattı için de geçerli olmuş ve temdid güzergahına yakın olan Beylerli ormanından yüklü miktarda ağaç kesilmesi için şirkete müsaade verilmişti.[10] İzmir-Aydın demiryolunun Dinar'a kadar uzatılması ve dolayısıyla Beylerli ormanının demiryolu inşasına travers sağlayacak kaynak olarak tahsis edilmesi o civarda yaşayan köylülerin hayatlarında ve çevreleri ile kurdukları geleneksel ilişkide bir dönüm noktası olmuştu. Bahsi geçen hattın açılarak İç Ege'nin kaynaklarının liman şehri İzmir'e naklinin hızlanmasından dolayı Beylerli Ormanı da kereste tüccarları ve sermaye sahiplerinin ilgisiz kalmayacakları bir kaynak olarak görülüyordu. Adeta bu tespiti doğrularcasına, çok geçmeden kereste tüccarı ve sermayedarlarından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vatandaşı Paul Bratich, Beylerli ormanı yakınındaki Cumalı köyünde bir kereste fabrikası inşa etmişti. 1890 yılının Mart ayında inşaatı biten fabrikanın açılmasıyla birlikte İzmirli bazı kereste tüccarları ile birlikte Paul Bratich'in ormandan ruhsatlı ya da ruhsatsız olarak kestirdiği ağaçlar fabrikasında işlenmeye başlar. Köylülerin ormanın tahrip edildiğine dair yerel idareye ilettikleri ilk şikayetler de bu aşamada duyulmaya başlar.[11]

1880'li yılların sonunda Beylerli Ormanı'nın ticari kesime açılması köylülerin etraflarındaki peyzaj ile ilişkilerini hızlı ve radikal olarak değiştirecek bir işlev görecekti. O halde köylülerin şikayetlerini ve dekovil hattının yapımını durduran eylemlerini hem doğanın yeni kullanım biçimine hem de bunun yol açtığı hızlı ve radikal dönüşüme karşı müştereklerini savunma mücadelesi olarak okunabileceğini söyleyebiliriz. Köylülerin itirazları neticesinde inşaatın durmasından hemen sonra Aydın Vilayeti İdare Meclisi tarafından her ne kadar yolun yapımına devam edilmesi istenmişse de, köylülerin eyleminin İstanbul'da daha çok dikkate alındığı anlaşılıyor.[12] Konu 11 Mart 1893'te Şûrâ-yı Devlet'te görüşüldüğünde 7'ye karşı 5 nispetindeki çoğunluk dekovil hattının inşasının "az vakitte ormanın harabına" sebep olacağını ifade ederek yol inşasının iptal edilmesi yönünde görüş bildirmiştir.[13] Şûrâ-yı Devlet'te köylüler lehindeki çoğunluk görüşüne rağmen dönemin Maliye Nazırı yol inşasının ormanların gelişmesine, tüccarın rağbetine hizmet edeceği ve hazineye gelir sağlayacağı görüşünü bildirerek yolun yapılmasında bir beis olmadığını belirtir.[14] Şûrâ-yı Devlet'teki çoğunluk görüşüne cevap olarak kaleme aldığı metinlerde Orman ve Maâdin ve Ziraat Nazırı da Osmanlı ormanlarında Avrupa ormanlarındaki gibi yollar ve hızarhaneler inşa edilmesinin ağaç kesimine ve orman mamulleri ihracına sermayedarların rağbetini arttıracağını aksi halde Rusya ve Avusturya mamulleri ile rekabet edilemeyeceğini belirtir. Köylülerin eylemini "menâfi-i memleket hilâfına" (memleket menfaatlerine karşı) şeklinde tanımlayarak yolun inşasına izin verilmesi gerektiğini bildirir.[15] "Menafi-i memleket hilafına" denilerek sadece eylemin yerel niteliği kamusal bir mesele haline getirilmiyor, aynı zamanda doğa ile kurulacak ilişkiye dair iki ayrı anlayıştan kaynaklanan bu ekolojik sorun ticari ağaç kesimi lehine çözülmeye

çalışılıyordu. Bunun üzerine Meclis-i Vükela 29 Ekim 1893'te Orman Nezareti ile Hristo Foridis arasında yapılan mukavelenamenin on ikinci maddesindeki dekovil usulünde bir yol inşa olunabileceği maddesine dayanarak bu yolun inşasını iptal edecek hukuki bir gerekçe bulunmadığı ve iptalinin caiz olmayacağı dolayısıyla hattın yapımı için ruhsat verilmesi yönünde karar kılmıştır.[16] Bahsettiğimiz ekolojik kökenli sorununun ticari kesim lehine çözülmesinin XIX. yüzyılda yaşanan birbirinden farklı ölçekteki üç büyük dönüşüm ile anlaşılabileceğini düşünüyorum.

XVI. yüzyılda Atlantik dünyasının köle emeğine dayanan plantasyonlarında şekillenmeye başlayan kapitalizm doğayı ve emeği basitleştirerek, nicelleştirerek, metalaştırarak ve ucuzlatarak doğadan değer istihraç etmek için insan-doğa ilişkisini radikal bir şekilde yeniden şekillendirerek yeni bir ekoloji dayatmıştı.[17] Doğayı ve emeği değer üretmek için yeni bir biçimde tertip eden bir ekolojik sistem diye tarif edebileceğimiz kapitalizm, insan ve doğa arasındaki bu yeni ilişkiyi doğduğu andan itibaren - özellikle de girdiği krizlere çözüm olarak - mekânsal olarak genişleten ve küreselleştiren bir özelliğe sahip olacaktı. Küresel ölçekte sermaye birikimi ve el koyma biçimlerinin yeniden üretilmesine dayanan bu ekoloji, o güne kadar kapitalist ilişkilerin içine girmeyen coğrafyaları dahil etmeye çalışacak ve bu süreç o coğrafyalardaki emek, enerji, doğa kaynaklarının basitleştirilmesi, nicelleştirilmesi, metalaştırılması ve ucuzlaştırılmasıyla karakterize olacaktı.[18] Atlantik dünyası ile karşılaştırıldığında ticarî tarım faaliyetlerinin zayıf olduğu, yerleşik nüfustan çok yaz aylarında sivrisineklere, kış aylarında ise konar-göçer nüfusa, çobanlara ve hayvanlarına ev sahipliği yapan Akdeniz'in alçak ovaları da kapitalizmin XVIII. yüzyıl ortalarında başlayan ve XIX. yüzyılda hızlanan mekânsal yayılmasından nasibini alacaktı.[19] Bu süreçte küresel ticaret ağlarıyla bağlantılı İzmir limanının hinterlandındaki bereketli Gediz ve Menderes havzaları bu anlamda hem küresel, hem de Osmanlı yurttaşı sermaye sahipleri için doğasının yeniden tertip edilerek değer istihracına seferber edilebileceği mükemmel bir imkan sunuyordu.[20] 1856 yılında inşasına başlanacak demiryolları, Batı Anadolu'nun küresel marketlere bağlanmasını ve hattın etrafındaki ovaların, tepelerin ve ormanlık dağların yeni bir ekolojiyi de beraberinde taşıyan kapitalizme açılmasını radikal bir biçimde hızlandıracaktı. Toprak, nehir, bataklık ve her türlü doğal unsur değer istihraç etmek için fethedilmeye çalışılacak; insan ve hayvan emeği hem yeniden örgütlenecek hem de yeniden seferber edileceğinden "öteden beri" doğa ile kurulan ilişki de yeniden biçimlenecekti.

Beylerli Ormanı örneğinde gördüğümüz üzere demiryolu ağının yayılması hatların çeperindeki doğanın kullanımını dönüştüren bir etki yaratacaktı. Demiryolları sayesinde artık kolay ulaşılır hale gelen bu coğrafyanın ormanları kereste imalatı ve yatırımcıları açısından sadece İzmir limanından ihraç edilecek ürünlerin sağlanmasından değil, aynı zamanda İzmir ve Batı Anadolu'da yaşanan büyük dönüşümün ortaya çıkarttığı enerji ihtiyacına kaynak olması itibarıyla da fethedilmesi gereken yerler olarak tahayyül ediliyordu. Ağaçlar İzmir ve Batı Anadolu'da yükselen inşaat sektörü, demiryollarının traversleri ve lokomotifler ile fabrikaların enerji kaynağı olarak değere dönüştürülebilecek biricik kaynaklar olduğundan geçmişle karşılaştırılamayacak hız ve hacimde tüketilmeye başlanıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu merkezinde eşzamanlı bir şekilde ve yeni koşullarla ilişkili bir biçimde yaşanan dönüşüm ise hem İzmir-Batı Anadolu ölçeğinde süregiden dönüşüme hukukî bir dayanak sağlıyor hem de bu dönüşümün güçlenmesine imkan hazırlıyordu. İmparatorluğun XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında girdiği uluslararası, askeri, finansal ve tebaasına "adalet dağıtıcı" iddiasındaki krize 1830'lardan başlayarak devletlu elitin vereceği yanıt Anadolu, Rumeli ve Doğu Akdeniz coğrafyasında devlet iktidarını yeniden tahkim etmeye ve imparatorluklar çağında devletin siyasi-askeri gücünü San'a dağlarından Botan'a ve Libya çöllerinden Basra havzası bataklıklarına (yeniden) yaymaya çalışmak olacaktı. Bu emperyal proje elbette ilave iktisadi kaynak gerektiriyordu. Kırım Savaşı (1853-56) sonrası imparatorluğun yaşadığı hazine krizinin yarattığı baskıyla birlikte Osmanlı elitleri *Memalik-i Mahruse*'nin ekosistemini bu ekosistemin 'doğal' unsurlarından değer istihraç edilebilecek bir şekilde tasavvur etmeye ve bu değerin vergilendirilmesinden sağlanacak kaynakla bahsedilen emperyal projeyi gerçekleştirmeye çalışacaklardı.

Bu süreçte ormanlar da Osmanlı ekosisteminin diğer unsurları gibi 1840'lardan itibaren değer üretilmesi amacıyla mümkün olan en üst düzeyde kontrolleri sağlanarak yeniden seferber edilmesi gereken ve hazine gelirlerini arttıracak kaynaklar olarak tasavvur edilmeye başlandı.[21] Tam da bu nedenle, Kırım Savaşı'nın hemen ardından 1857 yılında, ormanların idaresinde yeni dönemin ihtiyaçları bakımından işlevli bilgi üretilmesi ve yeni bir usul ve düzenin inşası için Paris'ten uzmanların davet edilmesi tesadüf değildir.[22] Gelen uzmanlardan Louis Tassy ve Alexandre Sthème İstanbul'a varmalarından kısa bir süre sonra Ticaret ve Nafia Nazırı İsmail Paşa'ya yazacakları mektupta maksatlarının "memleket ormanlarını teşkil eden ağaç çeşitlerini ve bunların tercih ettikleri iklim ve arazi şartlarını tespit, tetkik etmek, ticaret ve sanayie tahsis olunan menâbiyi (kaynaklar) görüb takdir imkanını temin eylemek" olduğunu belirteceklerdi.[23] 1857'de Fransız uzmanların İstanbul'a gelmesiyle başlayan; Osmanlı nâfia, ziraat, ticaret ve maliye bürokrasisinin ve mühendislerinin de eşlik edeceği ormanlara dair bilginin üretilme süreci ormanların kullanım biçimlerini köklü bir şekilde değiştirmeyi hedeflediğinden 1870 Orman Nizamnamesi'nin kaleme alınış biçimini doğrudan etkileyecekti. Diana K. Davis'in kavramını kullanacak olursak, bilgi üretimi belli bir "çevresel tasavvura" (*environmental imaginary*) dayanacaktı.[24] Osmanlı ahalisinin özellikle de

cibâl-i mübâha ormanlarından "kadimden beri" yararlanma biçimleri inşa edilen bu çevresel tasavvurda hem tahripkar hem de bilinçsiz bir faaliyet olarak suçlanarak mahkum edilecekti.[25]

Cibâl-i mübâha, Tophane ve Tersane'nin ihtiyaçlarını karşılayan miri korular, kasaba ve köylere ait baltalıklar, vakıf ormanları ve gerçek kişilerin mülkiyetindeki korular dışında kalan kullanımı serbest dağların kaynaklarını kastediyordu. Bu Osmanlı ormanlarının ve dağlık alanların büyük çoğunluğuna tekabül eden, ahalinin kullanımına açık ve serbest olduğundan bir anlamda müşterek diye tanımlanabilecek ormanlar idi.[26] Sarkiz Orpilyan 1889 yılında neşrettiği Orman ve Maadin Mecmua'sında cibâl-i mübâha ormanlarının ahali tarafından geçmişteki kullanımını şöyle tarif edecekti: "cibâl-i mübâha ormanlarından istifade ve intifâ edilmesi (yararlanılması) hususu mine'l-kadim (eskiden beri) su ve ot ve ateş gibi mübah olub gerek hemcivar olan gerek mesafe-i baidde (uzakta) bulunan ahali o nevi' ormanlarda kereste ve odun içun icra-i kat'iyat (kesim) eder ve hayvanatını ray eyler (otlatmak) idi."[27] Belirtmek gerekir ki, Tersane ve Tophane'nin kereste ihtiyacını karşılayan dolayısıyla devlet kontrolünün daha yoğun olduğu ormanlar dışında kalan miri ormanlar da ahali tarafından cibâl-i mübâha ya da müşterek ormanlar olarak tasavvur edilmiş ve bu ormanlardan yaşamsal ihtiyaçlar için faydalanılmıştır. Devlet ile bu ormanların kullanımı dolayısıyla karşı karşıya gelindiğinde "miri ormandan değil cibâl-i mübâhadan kestim" diyerek ahalinin kendini savunduğuna çokça şahit olunmuştur.[28] XIX. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen çevresel tasavvura göre ormanların "fennen muhafazası" için ahalinin ormanlar ile kurduğu bu ilişki sınırlandırılmalı, kontrol altına alınmalı ve cibâl-i mübâha orman kategorisi de topyekün kaldırılmalıydı. 1870 Orman Nizamnamesi tam da açıklamaya çalıştığımız gibi "yeni" çevresel tasavvura dayanarak hazırlanmıştı. Birinci maddesi ormanları dört grupta tasnif etmişti. Bu gruplar; doğrudan doğruya devlete ait bulunan ormanlar, vakıflara merbut ormanlar, kasaba ve köylere ait baltalıklar ve gerçek kişilerin uhdesindeki ormanlar olarak belirlenmişti. Bu düzenlemeyle, 1858 Arazi Kanunnamesi'nde bile korunmuş olan cibâl-i mübâha kategorisindeki ormanlar artık doğrudan devlet mülkiyetine dahil edilmiş oluyordu.[29] Çok açıkça görüleceği üzere, nizamname ahalinin ormanlardan yararlanma hakkını, kereste teminini ve hayvan otlatmasını hem sınırlandıran hem de denetleyen yeni bir rejim tesis ediyordu (5-6, 13-15. Maddeler). Nizamnameye uyulmadığı takdirde ceza hukuku uygulanacağı belirtilerek (madde 44) "ahalinin bu kapsamdaki örfî pratiklerini yasadışı ilan ediyordu".[30] Erken Cumhuriyet orman uzmanları tarafından da kabul edilerek sürdürülen bahsettiğimiz çevresel tasavvur —Selçuk Dursun'un Osmanlı ormanları ve orman idaresi üzerine çalışmaları hariç olmak üzere— modern tarih yazıcılığında da eleştirisiz ve sorgulanmadan kabul edilerek tekrarlanmıştır. Bu çerçevede sunulan iddiaya göre 1870 tarihli Orman Nizamnamesi'nde cibâl-i mübâha ormanları devletin kontrol ve kullanımına terk edilip, güya yüzyıllardır köylülerin ve konar-göçerlerin bilinçsizce kullanmasının önüne geçecek bilimsel ormancılığın ilk adımı atılmıştı.[31]

KOLAYCA ANLAŞILACAĞI ÜZERE, 1870 NİZAMNAMESİ HUKUKÎ AÇIDAN MİRİ ORMANLARIN TİCARİ KESİME AÇILMASINA İMKAN TANIMAKLA KALMIYOR, ORMAN ALANLARINDAN KİMİN TASARRUF EDECEĞİNE DAİR DEVLETİ TEK KARAR VERİCİ MERCİ OLARAK YENİDEN TANIMLIYORDU.

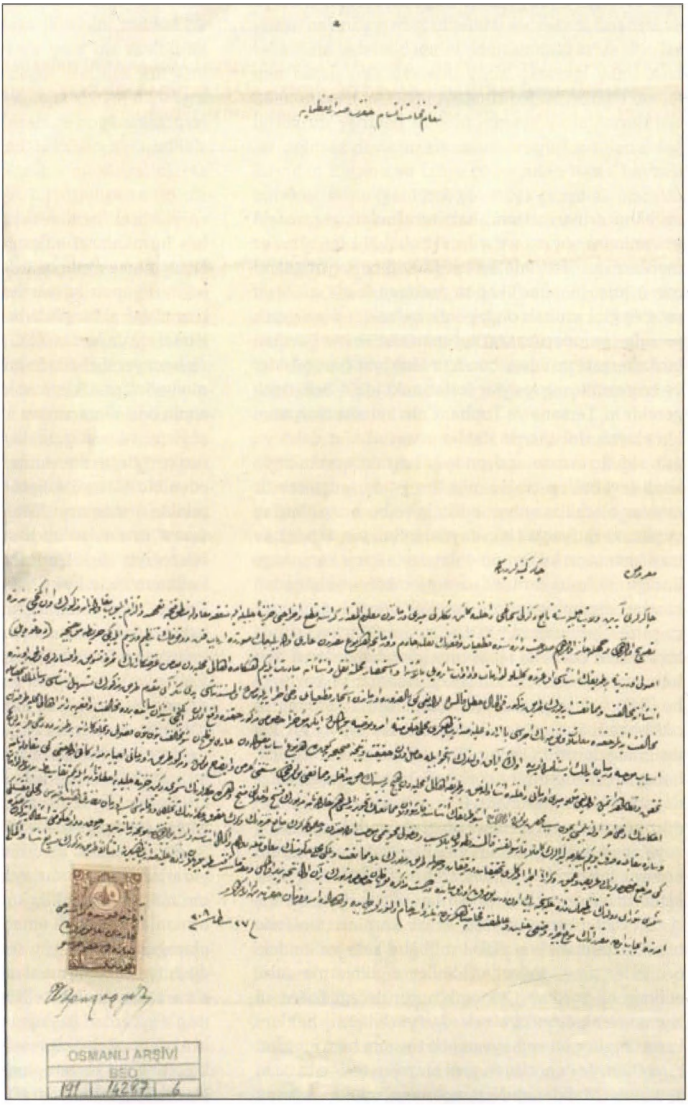
Bilimsel ormancılık ya da dönemin tabiriyle "ormanların fennî/fennen idaresi" Orman Nizanmamesi'nin hazırlanma sürecinin de kılavuzluğunu yapan kavram olmuştur. Dönemin metinlerine eleştirel bir gözle bakıldığında Alp Dağları'ndan Himalaya'ya kadar XIX. yüzyılda yaygın olduğu üzere, hem yerel ahalinin müşterekler ile serbest ilişkisinin ve örfi pratiklerinin kısıtlanması hem de ticari kesimin önünün açılması için ormanların fenni idaresi söylemi ve pratiğine dayanması, hiç kuşkusuz doğanın metalaştırılmasının meşrulaştırılmasına hizmet eden bir işlev görmüştür.[32] Bu nedenle istisnasız bir şekilde ormanların "fennî idaresi" ve "fennen muhafazası" ormanlardan nasıl daha fazla gelir elde edilebileceğiyle ilişkilendirilmiş olduğundan geleneksel kullanım biçimlerini dikkate almamıştır. Zaten 1870 Orman Nizamnamesi'nin esbab-ı mûcibesini açıklayan, yani nizamnamenin neden gerekli olduğunu belirten ve Şurâ-yı Devlet Nâfia Dairesi'nden Heyet-i Umûmiye'ye sunulan mütalâada ormanların kullanımını kontrol altına almanın iki esas sebebi olduğu belirtilir. Bunların birincisi tahribatın engellenerek —geleneksel kullanım pratikleri kastediliyor— memleketin doğal servetinin devamlılığını sağlamak; ikincisi ise, kesilip satılacak ağaçlardan ve orman ürünlerinden hazineye nakit sağlamaktır.[33]

Bu anlamda, ahalinin orman müştereklerinden yararlanmasını sınırlayan ve denetleyen Nizamname maddelerini, talip olanlara özel mukaveleler ile ormanlardan ticari amaçlı ağaç kestirilmesinin "caiz olacağını" düzenleyen 9-12. maddelerinden bağımsız düşünemeyiz. Ormanların artan derecede ticari kesime açılması elbette Nizamname ile başlamamıştır. 1840'lı yıllardan başlayarak kereste tüccarları özellikle Akdeniz, Ege ve Rumeli ormanlarından yoğun ağaç kesimine ve kereste ihracına başlarlar. Keza 1862'de Meclis-i Tanzimat tarafından hazırlanan bir layiha-

da Kuşadası'ndan İskenderun'a kadar ve Varna dahilindeki ormanlardan hazineye gelir aktarılması için tüccarlar ile mukaveleler yapılarak ticari kesime izin verilmesi önerilmişti. Bu öneri kabul görerek uygulamanın faydalı bulunması halinde imparatorluğun diğer coğrafyalarındaki ormanlara da yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir.[34] Sarkiz Orpilyan bu dönemi izinlerin artışı dolayısıyla "temellük sevdası ve ticaret hevesinin tezayid ettiği (arttığı)" bir süreç olarak tanımlar ve ormanlardan yüksek miktarda ticari kesim yapıldığını belirtir.[35]

Kolayca anlaşılacağı üzere, 1870 Nizamnamesi hukukî açıdan miri ormanların ticari kesime açılmasına imkan tanımakla kalmıyor, orman alanlarından kimin tasarruf edeceğine dair devleti tek karar verici merci olarak yeniden tanımlıyordu. Bunun kadar açık bir başka husus, Selçuk Dursun'un belirttiği gibi bu hukukî imkanın müşterek ormanlara imtiyaz yoluyla el koymanın (*dispossession by concession*) önünü açmasıydı.[36] Bu da ahalinin elini orman müştereklerini kullanırken veya savunurken hukukî açıdan yok denecek ölçüde zayıflatıyordu.

Bu yazıdaki meramımız Osmanlı köylülerinin ve konar-göçerlerinin ormanlara hiçbir zarar vermediği iddiası şeklinde algılanmamalıdır. Ancak, onların verdiği zarar ne pre-modern dönemde Akdeniz imparatorluklarının donanmaları ve diğer askeri ihtiyaçları için yaptıkları tahribat hacmindedir ne de mo-

Hristo Foridis'in köylüler tarafından durdurulan dekovil hattı inşasının devamı talebiyle kaleme aldığı arzuhal
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO. 191/14287/6, 27 Şubat 1308 – 11 Mart 1893

dern dönemde Beylerli Ormanı örneğinde görüldüğü üzere ticari ağaç kesiminin verdiği zarar ölçeğindedir. Fakat bu yazının amacı bakımından öncelikli olan niceliksel bir karşılaştırma değil, modern dönemde hızla artan tahribatın asıl sebebi olan dönüşümü ve sebeplerini tartışmaktır. 1870 Orman Nizamnamesi yukarıda açıkladığımız türden bir "çevresel tasavvurun" ürünü olduğundan, daha sonraki sürecin kazananları ve kaybedenlerini belirleyen ve sosyal-ekolojik dönüşümün hukuki zeminini sağlayan bir metin olarak kabul edilebilir. Örnekleyecek olursak, Nizamname Hristo Foridis'in Mart 1893'ta dekovil hattının inşasının devamını talep etmek için yazdığı arzuhalde Beylerli köylülerinin dekovil hattın inşasına muhalefetini "lüzumsuz ve tecavüzkârane" diye tanımlamasını, bu muhalefetin hukuki bir zemini olmadığını "miri orman dahilinde inşa olunacak bir tarike (yola) ahali-i mahalliyeden hiç birisinin hakk-ı müdahale ve muhalefeti bulunmadığı" şeklinde ifade etmesine olanak veriyordu.[37]

Bu yazıyı noktalamadan tekrar Beylerli Ormanı'na dönersek, ruhsat verilmesi ardından dekovil hattının inşası sadece ormanlardan ağaç kesimini ve ihracını hızlandırmayacak insan ve hayvan emeğini yeni biçimlerde seferber edecekti. Geçimlerini yüzyıllardır orman müştereklerine ulaşımları vesilesi ile sürdüren Tahtacılar, Ege ve Akdeniz'de yaygın olduğu şekli ile ağaç kesim ve nakliyat işleri için mukavele sahibi tüccarların işçilerine dönüşecek, dekovil hattın vagonlarını çekmek hayvan emeğinin seferber edilmesini gerektirecekti.[38] Bu ise bölgedeki birçok atın telef olmasına neden olacak, bunun üzerine hattın lokomotiflerle ve yakıt ile çalışacağı bir usüle geçilecekti.[39] Dekovil hattı ormandan ticari kesim için kereste tüccarlarının ilgisini daha da fazla cezbedecek, örneğin İzmirli Cebrail adındaki kereste tüccarına 1895 ve 1896 yıllarında Beylerli ormanından 31 bin kantar çam kabuğu ihale edilecekti.[40] Hristo Foridis, 1891 yılında aldığı ve sekiz yıl boyunca kesim imtiyazı veren mukavelenin süresi dolduktan sonra 1899 yılında açılan bir müzayede sonucunda gelecek sekiz yıl boyunca 40 bin metro mik'âb ak ve kızıl çam kerestesi kesimi ve ihracına imkan veren yeni bir imtiyaz elde edecekti. Bu imtiyazı almasında, önceki imtiyazı süresinde "orman yollarını raylarla ferş etmesi (döşemesi) ve gayet muntazam hale getirmesinin" de etkisi olacaktı.[41] 1903 yılında bu müzayede sürecinde usulsüzlük olduğuna ve tüccarların mukavelede belirtilenden fazla miktarda ağaç kestiğine dair şikayetler gelecek, bunun üzerine bir Heyet-i Teftişiye tarafından yeni bir tahkikat yapılacaktı. Köylülerin kereste fabrikası açılmasından sonra öteden beri kullandıkları müşterek ormanlarının ticari kesimden dolayı tahrip olduğuna dair pek kulak asılmayan ilk şikayetlerini seslendirmesinden on üç yıl sonra tahkikat sonucu yazılan raporda ise "koskoca ormanın tahrib ve imhasına meydan verilmesi cidden şayan-ı teessüf hallerdendir" denilecekti.[42]

ÖNDER EREN AKGÜL - GEORGETOWN ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Bu yazının son haline kavuşmasında değerli yorum ve önerilerinden yararlandığım Fikret Yılmaz ve Naz Yücel'e teşekkür ederim.

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO. 62/4613/6, 23 Mayıs 1308 (4 Haziran 1892).

2 Agb.

3 Agb.

4 Marco Armiero, "Seeing Like a Protestor: Nature, Power, and Environmental Struggles," *Left History* 13.1 (2008), 59-76.

5 BOA, BEO. 19/1393/1/2, 2 Haziran 1308 (14 Haziran 1892); BOA, BEO. 62/4613/7/1, 25 Mayıs 1308 (6 Haziran 1892).

6 E. P. Thompson, *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act* (Allen Lane, 1975).

7 Joan Martinez-Alier, *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*, (Edward Elgar Pub., 2003); Armiero, age. 61.

8 BOA, BEO. 62/4613/1, 18 Ağustos1308 (30 Ağustos 1892).

9 BOA, BEO. 62/4613/6, 23 Mayıs 1308 (4 Haziran 1892).

10 BOA, ŞD. 1200/6/15, 1 Teşrin-i Sani 304 (13 Kasım 1888).

11 BOA, T.HFN. 656/34/4, 3 Eylül 1306 (15 Eylül 1890). BOA, Y.PRK.MYD, 9/107/2, 7 Teşrin-i Sani 306. (19 Kasım 1890).

12 BOA, BEO. 62/4613/3.1, 7 Mayıs 1308 (19 Mayıs 1892).

13 BOA, ŞD. 346/28/4.1, tarihsiz; BOA, BEO, 191/14287/2, 27 Şubat 1308 (11 Mart 1893).

14 BOA, ŞD. 346/28/1, 10 Kanun-ı Evvel, 1308 (22Aralık1892).

15 BOA, BEO. 244/18285/2 9 Mayıs 1309 (21 Mayıs 1892); BOA, BEO/191/14287/3, 15 Eylül 1309 (27 Eylül 1893).

16 BOA, MV. 77/16, 17 Teşrin-i Evvel, 1893. (29 Ekim 1893)

17 Jason W. Moore ve Raj Patel, *A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. (University of California Press, 2018).

18 Jason W. Moore, *Capitalism in the Web of Life: Ecology, and the Accumulation of Capital*, (Verso, 2015).

19 Faruk Tabak, *The Waning of the Mediterranean: 1550-1870: A Geohistorical Approach*, (John Hopkins University Press, 2008).

20 Onur İnal, "The Making of an Eastern Mediterranean Gateway City: Izmir in the Nighteenth Century," *Journal of Urban History* 45/5 (2018), 891-907; Cihan Özgün, *Bereketli Topraklarda Üretmek ve Paylaşmak: İzmir ve Çevresi'nde Ticari Tarım 1844-1914*, (İzmir: İBB Kitaplığı, 2014).

21 Ormanlarda "nizam iktizası"na dair 1840 tarihli belgelerin tam metninleri için Halil Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar*, 1487-1923, (İstanbul, Osman Bey Matbaası: 1948), 154-157.

22 11 Ocak 1857, 16 Haziran 1857, ve 23 Haziran 1858 tarihli belgelerin tam metinleri için bkz. Kutluk, Vesikalar, p. 179-182.

23 1 Mart 1857'de yazılan mektubun tam metni için, Kutluk, *Vesikalar*, 405.

24 Diana K. Davis, "Imperialism, Orientalism, and the Environment in the Middle East," Diana K. Davis, Edmund Burke III, der., *Environmental Imagianaries of the Middle East and North Africa* (Athens: Ohio University Press, 2011).

25 A. Bricogne, *Türkiye'de Ormancılık Heyeti*, çev. Fahri Bük, (Ankara, Ziraat Vekaleti Orman Umum Müdürlüği Neşriyatı, 1940), Fransızca orijinal basım, *1877, Ziraat Vekaleti Mutahassıs Raporları Orman Kısmı*, (İstanbul: Milli Matbaa, 1927).

26 Selçuk Dursun, *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, (Doktora tezi, Sabancı Üniversitesi: 2007), 66-70.

27 Sarkiz Orpilyan, "Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne Ormanları Hakkında Mâlûmat-ı Tarihiye," *Orman ve Maâdin Mecmuası* içinde (Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası: 1305 (1889), 87.

28 Ali Rıza, *Orman ve Mer'a Kanununun Esbab-ı Mûcibe Layihası* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1328(1910),10.

29 1858 Arazi Kanunnamesinin cibâl-i mübâhaile ilgili 13, 30 ve 104. Kanunname-i Arazi, Düstur. 1. Cild, 165-199. Orman Nizamamesi için bkz. "Orman Nizamnamesi," Düstur 2. Cild, 404-420. Ayrıca, Bülent Köprülü, "Türk Hukuku'nda Orman Mülkiyeti", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası* 3-4 (1948), 700-754; Halil Cin, "Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Ormanların Hukuki Rejimi," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 35/1, (1978), 311-379.

30 Daniel Bensaid, *Mülksüzler: Marx, Odun Hırsızları ve Yoksulların Hukuku*, çev. Selim Sezer, (Ankara: Dipnot, 2017).

31 29 nolu dipnot ve Niyazı Acun, *Ormanlarımız ve Cumhuriyet Hükümeti'nin Orman Davası*, (Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1945); Mazhar Diker, *Türkiye'de Ormancılık: Dün Bugün Yarın* (Ankara, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1947); Bekir Koç, *1870 Orman Nizamnamesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar*, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi 37 (2005), 231-257.

32 Giacomo Bonan, *The State in the Forest: Contested Commons in the Nineteenth Century Venetian Alps* (Winwick: The White Horse Press, 2019); Ramachandra Guha, *The Unquiet Woods: Ecological Change and Peasant Resistance in the Himalaya*, (University of California Press, 1989), 55.

33 1 Ocak 1870'te yazılan layihanın tam metni için bkz. Kutluk, Vesikalar, 253-259.

34 13 Temmuz 1861 tarihli layihanın tam metni için, Kutluk, *Vesikalar*, 196-201.

35 Orpilyan, age, 88

36 Selçuk Dursun, "Dispossession by Concession: Forest Commons in the Ottoman Empire and Early Turkish Republic," der. Onur İnal, Yavuz Köse, *Seeds of Power: Exploration in Ottoman Environmental History* (Winwick: The White Horse Press, 2019).

37 BOA, BEO. 191/14287/6 , 27 Şubat 1310 (11 Mart 1893).

38 BOA, ŞD. 533/50/13 19 Teşrin-i Sani 1319 (2 Aralık 1903);

39 BOA, T.HFN. 671/90, 31 Temmuz 1311 (12 Ağustos 1895); T.HFN.673/2, 18 Teşrin-i Sani 311 (30 Kasım1895).

40 BOA. BEO. 2674/200538, 4 Eylül 1321 (17 Eylül 1905).

41 BOA, ŞD. 533/50/3, 21 Mart 317 (3 Nisan 1901).

42 BOA, ŞD. 533/50/14, 19 Kanun-u Evvel 1319 (1 Ocak 1904).

KAPATILIŞININ 65. YILINDA KÖY ENSTİTÜLERİ

Maarif Başmüfettişi Fethi İsfendiyaroğlu'nun Raporları (1946-1948)

MURAT TURAN

KÖY ENSTİTÜLERİ ÇOK YÖNLÜ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ GEREKEN BİR KONU İKEN, TERCİHLERİN TEK YÖNLÜ KAYNAKLARLA SINIRLI TUTULDUĞU GÖRÜLMEKTEDİR. BU MAKALEDE, ENSTİTÜLER ALEYHİNDEKİ ÇALIŞMALARDA SIKLIKLA KULLANILAN KAYNAKLARDAN BİRİ OLAN FETHİ İSFENDİYAROĞLU'NUN RAPORLARI İNCELENECEK VE BU KONUDA OLUŞAN ATIF ALIŞKANLIĞI DEĞERLENDİRİLECEKTİR.

Kapanışının üzerinden 65 yıl geçmesine rağmen, Köy Enstitüleriyle ilgili tartışmalar bugün de sürmektedir. Özellikle de 1960'lardan itibaren Enstitülerin algılanma biçiminde farklı yorumlar ortaya çıkmaya başladı. Sol-Kemalistler açısından Enstitüler, Kemalizmi en iyi temsil eden kuruluşlar iken, sosyalist düşünceye sahip kesimler açısından bu okullar, tek parti rejiminin ideolojisini yaymak için oluşturulmuş teşkilatlardı.[1] En ağır eleştiriler, muhafazakâr kanada ait yazarlar tarafından yapıldı. Enstitüler, "komünist ideolojinin propagandasının yapıldığı alanlar" olarak tanımlandı: Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ile İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un komünist ajan olduğu; okullarda komünist ve sosyalist yazarlara ait eserlerin okutulduğu; öğrencilerin şımarık, ahlaksız, saygısız, vatansız, milliyetsiz, dinsiz olduğu; köylülerin silahlandırıldığı ve köylü ayaklanmasının planlandığı gibi ithamlar kullanıldı. Köy Enstitüleri aleyhindeki suçlamalar genellikle komünizm kavramı üzerinden yapılmaktadır. Bu konuda oluşan tarihyazımının birtakım resmî kaynakları bulunmaktadır. Bunlar, 1946'dan 1954'e kadar görev yapmış Başvekillerin, Dahiliye ve Maarif Vekillerinin TBMM'de yapmış olduğu konuşmalara ait metinlerdir. Diğer bir resmî kaynak ise Maarif müfettişlerinin 1946'dan sonra hazırlamış olduğu teftiş raporlarıdır.[2]

Hasan Ali Yücel 1946'da Maarif Vekilliği görevini bırakınca, Reşat Şemsettin Sirer göreve başlamış ve Enstitüler aleyhindeki politikanın en önemli isimlerinden biri haline gelmişti. Bu dönemde görev yapan müfettişlerin hazırlamış olduğu raporlar, daha sonraki yıllarda Enstitüler konusunda oluşan muhafazakâr tarih algısının resmî dayanağını oluşturmuştur. Maarif Vekâleti'nde görev alan başmüfettişler arasında Reşat Nuri Güntekin,[3] Nurettin Polvan,[4] Kutsi Tecer,[5] Hikmet Türk,[6] Refik Günel,[7] Yusuf Ziya Etiman,[8] Tevfik Fikret Süer,[9] İrfan Alıcıoğlu[10] gibi isimler yer almaktadır. Bu isimler arasında en fazla öne çıkartılan isim Fethi İsfendiyaroğlu olmuştur.

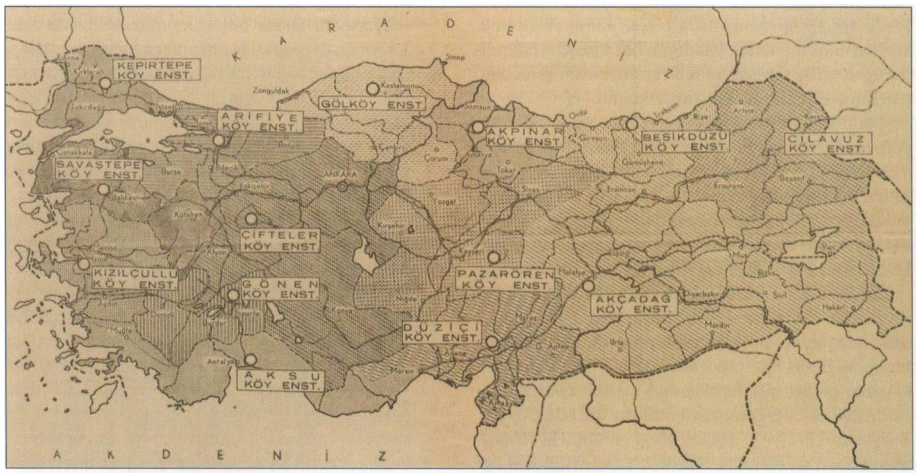
1895'te İstanbul'da doğan Fethi İsfendiyaroğlu, 1914'te Mekteb-i Sultani'den mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümünü bitiren İsfendiyaroğlu, Mektebi Sultani ve diğer okullarda öğretmenlik yaptı. 1922'de Galatasaray Mektebi'nde Fransızca ve Türkçe öğretmenliği, 1929 ile 1933 yılları arasında ise aynı okulda müdürlük yaptı. 1939'da Hasan Ali Yücel'in önerisi ve İsmet İnönü'nün onayıyla müfettişliğe, 1946'da ise başmüfettişliğe getirildi.[11] İsfendiyaroğlu 1946'dan itibaren Köy Enstitülerini denetleyip raporlar hazırladı. Bu raporların, muhafazakâr tarih algısının kökenlerinden biri haline geldiği dönem ise 1960'ın ortalarına rastlamaktadır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Köy Enstitülerinin yeniden açılacağı yönünde bir takım haberler dolaşmaya başlamıştı. Enstitülerin kurucularından biri olan İsmail Hakkı Tonguç'un bir eğitim programı hazırlaması ve bunu o günlerde yeni anayasayı hazırlamakta olan komisyona göndermesi tartışmalara neden olmuştu. İsfendiyaroğlu tam da bu günlerde *Havadis* gazetesindeki köşe yazılarında, Enstitüleri suçlayıcı ve son derece ağır ifadelere yer vermekte ve bir anlamda okulların yeniden açılmasına engel olmaya çalışmaktaydı. Eski Maarif Başmüfettişi'nin gazetelerde yazılar kaleme alması, kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamıştı. İsfendiyaroğlu bu yazılarında, 1946 ile 1948 yılları arasında Enstitüleri teftiş ettiğini ve bu konuda ra-

Hasan Ali Yücel (1897-1961). Köy Enstitüleri'nin ve Tercüme Bürosu'nun kurulması, ilk Maarif Şurası'nın toplanması, Batı ve Doğu Klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi gibi çalışmalar, Yücel'in Maarif Vekilliği (1938-1946) görevindeyken başardığı işlerdi

porlar hazırlayıp, dönemin Maarif Vekili olan Reşat Şemsettin Sirer'e sunduğunu ancak 1947'de Maarif Vekâleti'nde çıkan yangında bunların hepsinin yandığını ifade etmektedir. İsfendiyaroğlu'nun belirttiği raporların birer nüshasını kendine sakladığı anlaşılmaktadır. Bu nüshalar bugün İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki *Taha Toros Arşivi*'nde yer almaktadır. Maarif Vekâleti'ne ait birçok raporun ve yazışmaların yer aldığı bu arşiv önemli bulgular içermektedir.

Fethi İsfendiyaroğlu'nun Köy Enstitüleri hakkında hazırlamış olduğu raporlar 67 sayfadan oluşmaktadır. İçerisinde taslak metinlerin de yer aldığı bu raporlar beş bölümde tasnif edilmiştir. Raporlar incelendiğinde, İsfendiyaroğlu'nun 1960'lardaki köşe yazılarında kullandığı dil ile 1946 tarihli raporlarda kullandığı dilin hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Ancak İsfendiyaroğlu'nun 1960'daki gazete yazılarını inceleyen okuyucu, bahsi geçen orijinal teftiş raporlarını göremediği için 1946 tarihli raporların olumlu bulguları da içeren metinler olduğunu düşünebilir. Oysaki raporların orijinal metinleri incelendiğinde, bu özelliğe kesinlikle sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Enstitüler hakkında en ufak bir olumlu değerlendirmenin yapılmadığı ve tam manasıyla başından sonuna kadar ön yargıyla hazırlanmış metinler olduğu görülmektedir. İsfendiyaroğlu, Cumhuriyet döneminin en önemli eğitim davasını ağır biçimde yargılamakta ve mahkûm etmeye çalışmaktadır. Muhafazakâr kanat yazarları, 1960'lardan itibaren İsfendiyaroğlu'nun *Havadis* gazetesindeki bu açıklamalarını kullanarak söz konusu teftiş raporlarına dolaylı da olsa atıfta bulunma alışkanlığı geliştirmiştir. Raporları hazırlayan kişinin bakış açısının konuyu ele alma biçimini etkileyebileceği ve kendi konumunu ön plana çıkarmak isteyebileceği göz önünde tutulmamıştır. "Raporu hazırlayan kimdir, kendisi hakkında neler bilinmektedir; değer

Köy Enstitüsü Kanunu'nun en önemli gerekçesi, Cumhuriyet'e devreden nüfus içerisinde okur-yazarlık oranının oldukça düşük seviyede olmasıydı. 1927 nüfus sayımına göre 13.648.000 nüfuslu Türkiye'de, okur-yazar olanların sayısı 1.111.000 civarındaydı

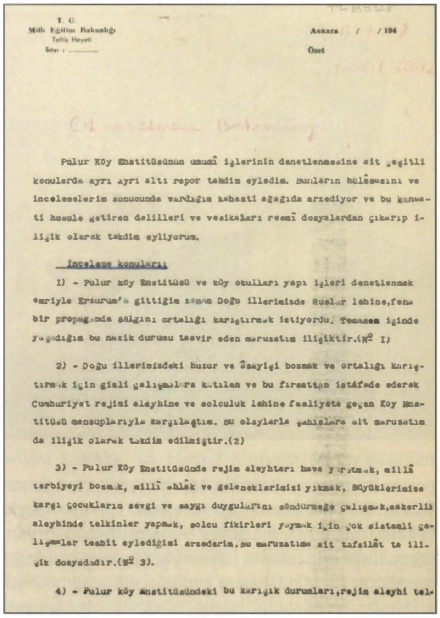
yargıları nelerdir; raporu hangi gerekçe ile yazmıştır, neyi anlatmaya çalışmaktadır, ne tür bir netice almayı beklemektedir; sunduğu bilgiler güvenilir midir, tespitlerinde tutarlı mıdır?" gibi soruların yanıtı alınmadan, dolaylı olarak atıf yapılan bu raporların tarihyazımında yer alması sorun teşkil etmektedir.

Köy Enstitüleri çok yönlü olarak değerlendirilmesi gereken bir konu iken, tercihlerin tek yönlü kaynaklarla sınırlı tutulduğu ve dolayısıyla da bağımsız bilimsel araştırmacı niteliğine bağlı kalınmadan ideolojik metinler üretilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu makalede, Enstitüler aleyhindeki çalışmalarda sıklıkla kullanılan kaynaklardan biri olan Fethi İsfendiyaroğlu'nun raporları incelenecek ve bu konuda oluşan atıf alışkanlığı değerlendirilecektir.

FETHİ İSFENDİYAROĞLU'NUN TEFTİŞ RAPORLARI

1960'larda, Köy Enstitüleri aleyhindeki tartışmalara katılan Peyami Safa, Necip Fazıl Kısakürek, Necdet Sançar, Mümtaz Turhan, İlhan E. Darendelioğlu, Osman Turan, Fethi Tevetoğlu, Kemal Tahir gibi isimlerden biri de eski Maarif Müfettişi Fethi İsfendiyaroğlu'ydu.[12] İsfendiyaroğlu'nun 23 Temmuz 1960 ile 16 Kasım 1960 tarihleri arasında *Havadis* gazetesinde yer alan on üç adet yazısına, 1966'da yayımlanan *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu, İçyüzleri* başlıklı kitapta yeniden yer verildi. İsfendiyaroğlu'nun hem gazetede hem de kitapta yer alan yazıları, muhafazakâr kesimin Enstitüler konusundaki yargılarının referans noktalarından birini oluşturdu. Türkiye'de Köy Enstitüleri aleyhindeki tarihyazımında kullanılan temel kaynakların başında bu metinler gelmektedir. Maarif Müfettişi, *Havadis* gazetesindeki ilk yazısında Köy Enstitüleri'ni 1946'dan itibaren denetlediğini ve bunları rapor haline getirip, Maarif Vekâleti'ne sunduğunu ancak 23 Aralık 1947 tarihinde "teftiş reisliği odasındaki esrarengiz yangında" bu raporların tamamen yok olduğunu ifade etmektedir.[13] Dönemin Maarif Vekili Reşat Şemsettin Sirer, Meclis'te yaptığı konuşmada, birçok daireye ait evrak ve dosyanın tamamen yandığını belirtmişti.[14] İsfendiyaroğlu, teftiş raporlarının birer nüshasını sakladığı için bunları inceleme imkânına sahibiz.

Fethi İsfendiyaroğlu, yönetmeliğe uygun olarak görevlendirilmiş Maarif Müfettişiydi.[15] Ancak Maarif Müfettişlerinin çalışmalarında hassasiyet göstermesi ve konuya ciddiyetle yaklaşıp kanaatlerini o şekilde sunması gerekmektedir. Nitekim, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in 1944'te Maarif Başmüfettişi Fethi İsfendiyaroğlu'na gönderdiği bir resmî yazıda, müfettişlerin sorumluluklarını tanımlamakta ve görevlerinde daha hassas davranmalarını istemektedir.[16] İsfendiyaroğlu'nun hazırlamış olduğu raporlar incelendiğinde, bu raporların kişisel ve dönemsel kaygılar gözetilerek hazırlanmış metinler olduğu görülmektedir. Söz konusu raporların birinde, Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi işgal edeceği yönündeki söylentilerin kaynağı olarak, Pulur Köy Enstitüsündeki öğretmenleri işaret etmekte ve bu öğretmenlerin "vatana değil Ruslara hizmet ettiklerini" iddia etmektedir:

T. C.
Milli Eğitim Bakanlığı
Teftiş Heyeti
Sayı : .....

Ankara / / 194
Özel

Pulur Köy Enstitüsünün umumî işlerinin denetlenmesine ait çeşitli konularda ayrı ayrı altı rapor takdim eyledim. Bunların hülâsasını ve incelemelerim sonucunda vardığım kanaati aşağıda arzediyor ve bu kanaati hasıle getiren delilleri ve vesikaları resmî dosyalardan çıkarıp ilişik olarak takdim eyliyorum.

İncelenen konuları:

1) - Pulur Köy Enstitüsü ve köy okulları yapı işleri denetlenmek emriyle Erzurum'a gittiğim zaman Doğu illerimizde Ruslar lehine,fena bir propaganda salgını ortalığı karıştırmak istiyordu. Temasım içinde yaşadığım bu emsâl durumu tasvir eden maruzatım ilişiktir.(№ 1)

2) - Doğu illerimizdeki huzur ve asayişi bozmak ve ortalığı karıştırmak için gizli çalışmalara katılan ve bu fırsattan istifâde ederek Cumhuriyet rejimi aleyhine ve solculuk lehine faaliyete geçen Köy Enstitüsü mensuplarıyle karşılaştım. Bu olaylarla şahıslara ait maruzatım da ilişik olarak takdim edilmiştir.(2)

3) - Pulur Köy Enstitüsünde rejim aleyhtarı hava yaratmak, millî terbiyeyi bozmak, millî ahlâk ve geleneklerimizi yıkmak, Büyüklerimize karşı çocukların sevgi ve saygı duygularını söndürmeğe çalışmak,askerlik aleyhinde telkinler yapmak, solcu fikirleri yaymak için çok sistemli çalışmalar tesbit eylediğimi arzederim,bu maruzatıma ait tafsilât ve ilişik dosyadadır.(№ 3).

4) - Pulur köy Enstitüsündeki bu karışık durumları,rejim aleyhi tel-

1946-1948 döneminin Maarif Vekili Reşat Şemsettin Sirer'e, Fethi İsfendiyaroğlu'nun gönderdiği teftiş raporlarından bir bölüm

Bütün bu tafsilâtlı bilhassa sıralamaktan maksadım, teftişlerle meşgul bulunduğum tarihlerde Doğu illerimizdeki huzur ve asayişi bozmak ve ortalığı karıştırmak isteyen gizli çalışmalar olduğunu ve bu gizli çalışan vatan hainlerinin yıkıcı faaliyetlerine maalesef bazı meslek arkadaşlarımızın da katılmış olduklarını arz etmektir.

53 yaşındayım, 33 senelik meslek hayatım var. On dört seneden beri de müfettişim. Bu vaziyetim göz önüne alınırsa şahıslar hakkındaki ağır hükümlerimin alelâde bir tevehhümden ibaret olamayacağını takdir buyurursunuz. Elimizde deliller, vesikalar, ispatlar olmadıkça hiçbir vatandaşı - hele bu vatandaş meslek arkadaşlarımızdan da olursa - bu kadar ağır bir hükümle suçlandıramayacağımız pek tabiidir. Bu itibarla maruzatımın ve incelemelerimin sonucunda vardığım kanaatin tamamıyla vesikalara ve ispatlara dayandığını ve bu vesikaları bir dosya halinde takdim eylediğimi arz ederim. Adeta bütün bir memleket davası halinde gördüğüm bu çok sinsi, tehlikeli ve devamlı solcu cereyanı o kadar çabuk teşkilatlanmış, bunların o kadar çeşitli çalışma ve işleme tarzlarıyla karşılaşılmış ki muhtelif vasıta ve elemanlarla ve bilhassa hükûmetimizin demokrasi alanında halkımıza hüsnü niyetle vermiş olduğu geniş hürriyeti fırsat bilerek Cumhuriyet rejimimizi yıpratmak ve yıkmak hususundaki maksatlarını açığa vurmuştur. Ruslara hizmet etmeyi vatana hizmet etmeye tercih eylemişlerdir. Aşağıda birer birer arz edeceğim veçhile, bu solcu ve yıkıcı cereyana biz maarifçilerden de çok geniş miktarda gençle-

"RAPORU HAZIRLAYAN KİMDİR, KENDİSİ HAKKINDA NELER BİLİNMEKTEDİR; DEĞER YARGILARI NELERDİR; RAPORU HANGİ GEREKÇE İLE YAZMIŞTIR, NEYİ ANLATMAYA ÇALIŞMAKTADIR, NE TÜR BİR NETİCE ALMAYI BEKLEMEKTEDİR; SUNDUĞU BİLGİLER GÜVENİLİR MİDİR, TESPİTLERİNDE TUTARLI MIDIR?" GİBİ SORULARIN YANITI ALINMADAN, DOLAYLI OLARAK ATIF YAPILAN BU RAPORLARIN TARİH YAZIMINDA YER ALMASI SORUN TEŞKİL ETMEKTEDİR.

rin katılmasına çalışılmıştır. Bu kadar şümullü bir konuyu kısa bir raporla arz etmek imkânını bulamadım. Yazacaklarımın hepsini okumaya da vaktinizin müsait olmadığını bildiğimden teftişlerimin ve tahkiklerimin özünü madde madde arz ediyor ve bunların tafsilâtını raporuma ilişik olarak sunduğum vesikalar dosyasında ve her bahsin vesikasıyla birlikte takdim ediyorum.[17]

Müfettişin raporunda kullandığı ifadelere bakıldığında, konuyu sadece Pulur Köy Enstitüsü ile sınırlı tutmadığı, bir bütün olarak Köy Enstitülerini yargılamaya çalıştığı görülmektedir:

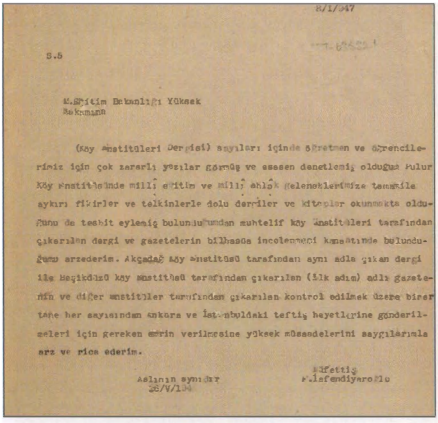
Bu çok muzır ve sistematik takiplerle okunan kitap ve mecmuaların ne kadar çocukları zehirleyici şeyler olduğu bu hususta ilişik dosya içinde arz ettiğim (Enstitüde okuma işleri) başlıklı tafsilat raporumda birer birer teşrif edilmiştir. Bu rapor (1) numaralı zarf içinde takdim olunmuştur. Yine bu zarf içinde öğrencilerin ve genç öğretmenlerin okudukları mecmualardan çıkarılmış manzum parçalar da vardır. Bütün bunlar hep bugünkü rejimi yıkmak isteyen çok kuvvetli telkinlerle dolu parçalardır. Yukarıdan beri arz ettiğim bütün bu hariçte basılmış olan kitap ve dergilerin muzır ve zehirleyici neşriyatı okutan, özetler çıkartarak fikri genç yavrularımıza aşılayan, yayan son derece yıkıcı çalışmalar da kâfi gelmemiş olacak ki doğrudan doğruya Hasanoğlan Köy Enstitüsü tarafından çıkartılan adeta resmî bir dergi ile de alenen bu yıkıcı ve zehirleyici telkinlerin bütün Enstitüler havasını sarması ve bulandırması gibi çok cü'etkârane bir teşebbüsle zaten bu maksatla yetişmiş ve yetiştirilmiş bazı Enstitü müdür ve öğretmenlerin cesaretleri körüklenmiş ve hatta Pulur Köy Enstitüsü'nde semtinin uzak ve sapa oluşu, Doğu bölgelerimizdeki son durumlar dolayısıyla büsbütün alevlenmiştir. Geçen sene ilk sayısı çıkmaya başlamış olan dergilerin içindeki yazıların, makale ve hikâyelerin hemen hemen hepsi diyebilirim, son derece muzır, solcu fikirler ve maksatlarla dolu kuvvetli telkin ve propaganda yazıları ve yayınlardır...

Bu teferruatı burada arz etmekten maksadım bu dergilerin bu kadar çabuk tükenmiş olması üzerinde durmak içindir. Bunlar acaba kaç nüsha basılmaktadır, nerelere, ne suretle yollanmaktadır, Enstitülere ne miktarda gönderilmektedir. Bütün bunlar üzerinde durulmasını icap ettirecek derecede kötü maksatlar güden bir dergi olduğuna kaniyim. Çünkü hepsini okudum ve özetlerini ve muhaverelerini aynen çıkartıp arz ettiğim (2) numaralı zarfa koydum. Ayrıca bu dergilerin içinde de rejim düşmanı ve yıkıcı telkinleri ve tahrikleri açıkça gösteren cümleleri de renkli kalemle işaretledim. Bu dergileri de aynı dosya içinde takdim ediyorum.[18]

Maarif Müfettişi, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü tarafından çıkarılan ve bütün Enstitülerde okutulan *Köy Enstitüleri Dergisi*'nin yayımlanmasına son verilmesi gerektiğini düşünmektedir:

Köy Enstitüleri Dergisi adını taşıyan ve Hasanoğlan Köy Enstitüsü tarafından çıkarıldığı iç kabında yazılı bulunan bu okul mecmualarının Bakanlığımızca çıkarılmasına artık müsaade buyurulmasını ve mevcudunun da behemehal Enstitülerden toplattırılmasına yüksek müsaadelerinizi bilhassa rica ederim. Çünkü muhteviyatı baştan sonuna kadar hükûmetin, Cumhuriyet rejiminin aleyhinde telkinler yapan birçok hikâyelerden başka aynı maksatları güden piyes ve şiirler vardır. Hemen hepsinde köylü zulüm görmekte, sefalet çekmekte, tahsildar, jandarma, toprak ofis, bucak müdürü, vergi, ruhsatiye... şikâyetleri, kıtlıklar, hastalıklar, açlıklar ve ölümler, akla gelmez türlü felaketler ve zaruretler, mahkemelerde adaletsizlikler...

Bütün bu menfi görüşlü yazıları, elem ve ıstırap veren hikâyeleri yazanların çoğu Hasanoğlan yüksek kısım öğrencileridir. Geri kalanları da diğer Köy Enstitüleri öğrencileri yazmaktadırlar. Bunlar yarın köylerimize yayılacak zehirlenmiş gençlerdir. Bu mesele üzerinde son derece hassas davranmamız gerektiğini arz ederim. Çünkü Köy Enstitüleri Dergisi'ndeki yazılar sade hikâyeler, masallar, solcu manzumeler de değildir, solcu

8/1/947

S.S

M.Eğitim Bakanlığı Yüksek
Bakanına

(Köy Enstitüleri Dergisi) sayıları içinde öğretmen ve öğrencilerimiz için çok zararlı yazılar görüldüğü ve esasen denetlenip olduğum Pulur Köy Enstitüsünde milli eğitim ve milli ahlâk felsefelerimize tamamile aykırı fikirler ve telkinlerle dolu dergiler ve kitaplar okunmakta olduğunu da tespit eylemiş bulunduğumdan muhtelif köy Enstitüleri tarafından çıkarılan dergi ve gazetelerin bilhassa incelenmesi kanaatinde bulunduğumu arzederim. Akçadağ köy Enstitüsü tarafından aynı adla çıkan dergi ile Beşikdüzü köy Enstitüsü tarafından çıkarılan (ilk adım) adlı gazetenin ve diğer enstitüler tarafından çıkarılan kontrol edilmek üzere birer tane her sayısından Ankara ve İstanbuldaki teftiş heyetlerine gönderilmeleri için gereken emrin verilmesine yüksek müsaadelerini saygılarımla arz ve rica ederim.

Aslının aynıdır
28/1/947

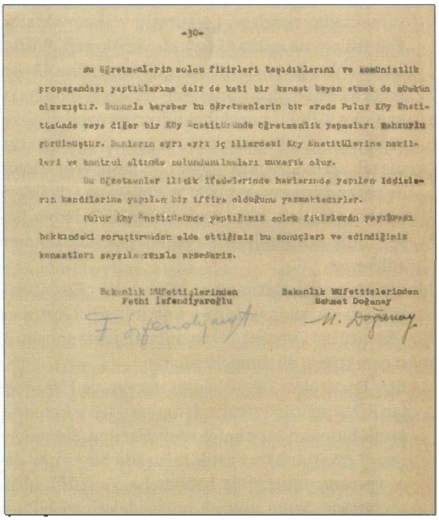
Müfettiş
F.İsfendiyaroğlu

Fethi İsfendiyaroğlu'nun, *Köy Enstitüleri Dergisi*'nin incelenmesini hatta içeriğine müdahale edilmesini talep eden yazısı

fikirleri aşılayan ve komünist cereyanlarını sistemlerini iltizam ve müdafaa eden makaleler de vardır...

Çok güzel niyetlerle dolu olan bu millî ana davamıza bu ihaneti yapmak suçunun çok büyük, çok nankörce ve çok küstahça yapılmış olduğuna kani bulunduğumuzu arz ederim. Çünkü yaptığım incelemelerle öğrendiğime göre bu dergileri ve bunlardaki gayri millî yazıları tertip eden ve bastıranlar bazı Talim ve Terbiye azasıyla İlköğretim Umum Müdürlüğü'dür...[19]

Müfettişin bu isteği bir süre sonra yerine getirilecek ve *Köy Enstitüleri Dergisi* ile Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatılacaktır. Müfettişin raporlarında üzerinde en fazla durduğu şey Köy Enstitülerindeki öğretmenlerin kitap okumayı teşvik etmesi ve öğrencilerin kitaplardan özet çıkarmak zorunda bırakılmasıdır. Müfettişe göre bu davranışın gerçek sebebi, öğrencilerin ideolojik yakınlıklarının öğretmenler tarafından öğrenilmek istenmesiydi:

-30-

Bu öğretmenlerin solcu fikirleri taşıdıklarına ve komünistlik propagandası yaptıklarına dair de kati bir kanaat beyan etmek de mümkün olmamıştır. Bununla beraber bu öğretmenlerin bir süre de Pulur Köy Enstitüsünde veya diğer bir Köy Enstitüsünde öğretmenlik yapmaları muvafık görülmüştür. Bunların ayrı ayrı iç illerdeki Köy Enstitülerine nakilleri ve kontrol altında bulundurulmaları muvafık olur.

Bu öğretmenler iltizam ifadelerinde haklarında yapılan iddiaların kendilerine yapılan bir iftira olduğunu zannetmektedirler.

Pulur Köy Enstitüsünde yaptığımız solcu fikirlerin yayılması hakkındaki soruşturmadan elde ettiğimiz bu sonuçları ve edindiğimiz kanaatleri sayılarımızla arzederiz.

Bakanlık Müfettişlerinden
Fethi İsfendiyaroğlu

Bakanlık Müfettişlerinden
Mehmet Doğanay

Fethi İsfendiyaroğlu, Köy Enstitüleri'nin mühim sorunlarını tespit edip, bunlara çözüm bulmaya çalışmak yerine, daha çok bu okullardaki eğitimcilerin dünya görüşleri üzerinde yoğunlaşmaktadır

Eski İlköğretim Umum Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un bu zehirleyici yazılarla dolu dergileri Millî Eğitim Bakanlığı adına ve hesabına bastırmak, her öğrenciye ve her öğretmene birer tane düşecek kadar bol sayıda Enstitülere dağıtmak, Enstitülerdeki öğretmenlerle öğrencilerin bu dergilerdeki bütün parçaları okumaları için çok katî emirler vermek, bu dergilerin birer ders kitabı gibi ders zamanlarında dahi okunmasını istemek, istidatlı öğrencilere ve bu dergilerdeki parçalara benzer yazılar yazdırtmak için de emirler vermek ve bu işleri sıkı sıkı, mükerrer tamimler ve tekitlerle takip etmek, öğretmenlerin hepsinden bu dergilerdeki yazılardan özetler çıkartmak ve okudukları, özetlerini çıkardıkları yazılar hakkında kanaatlerini de yazılı olarak istemek ve böylece onların solcu fikirlere temayülleri olup olmadığını öğrenerek Enstitülerde bir ayıklama yapmak, atılgan ve kızıl sosyalist fikirleri ve hareketleri olanları Enstitülerin başına geçirmek gibi hareketlerle koyu solcu fikirlerin genç öğretmen ve öğrencilere aşılanmasında ısrarlar gösterdiği bizzat kendi el yazılarıyla da sabit olduğundan bu hareketi millî terbiye esaslarımıza, Bakanlığımızın ve hükümetimizin eğitim ve öğretim alanındaki programa asla uymamaktadır. Kendisinin bu işlerinden dolayı mesul edilmesi hususlarına ait kanaatlerimizi yüksek tasviplerine arz ederim...[20]

Müfettiş yapmış olduğu teftişlerde, sistematik ve örgütlü bir yapıyla karşılaştığını "hayretler içerisinde" belirtmektedir. Bu örgütlü yapının merkezinde Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü bulunmaktadır. Ankara'dan idare edilen bu örgütün suç unsurları ise çeşitli hikâyeler, romanlar ve dergilerdir:

...Pulur Köy Enstitüsü'nün kayıtlarını, dersleri ve iç hayatını teftişe başladığım tarihlerde öğretim işinin eğitim işi gibi tamamıyla ihmal edilmiş bulunduğunu gördüm... Derslerde bu kadar geri bırakılan Enstitüde son derece dikkati çeken bir kitap okuma, kitap tanıtma, kitap satma, kitapların özetlerini çıkartma ve evvelce Enstitülerden mezun olup da öğretmenliklere başlamış olan gençlere de kitap yollama, dağıtma işleri ve kütüphane servisleri birinci planda yer almış bulunuyordu. Çocuklar harıl harıl kitap okuyorlardı. Kütüphane tıklım tıklım hikâye ve romanlarla ve bilhassa muzır dergilerle dolu idi. Bir kısmı gayri ahlakî eserlerdi ve çoğu solcu ve müfrit sosyalist müelliflerin eserleriydi... Kitap okutmak, kitap tanıtmak, kitapların özetlerini mutlaka çıkartmak hususlarında Enstitü Müdürü Osman Yalçın'la, Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğretmenlerinden Muallâ Eyüboğlu adeta birer misyoner gibi çalışıyorlardı...

Ders yılı içinde 23 hafta ders yapması Bakanlığımızın emirleri ve Köy Enstitülerimizin müfredat icapları iken bunu bir tarafa bırakıp çocuklara lâzım olan Türkçe, Yurtbilgisi, Tarih, Coğrafya ve diğer dersleri öğretecekleri ve onları her şeyden evvel iyi bilgili bir öğretmen olarak yetiştirecekleri yerde böyle son derece muzır dergileri ve solcu, komünist müelliflerin eserlerini okutmayı tercih eylemelerindeki maksat açıkça görülmektedir.

Sayın Vekil Beyefendi,

Bu muzır kitapları okutmak ve müfrit solcuların sosyalistlerin çıkardıkları Cumhuriyet rejimimiz aleyhine, bu vatana yaptıkları büyük iyilikleri gözlerimizle gördüğümüz büyüklerimizi halk ve köylünün gözünden ve gönlünden düşürmek için, en nazik zamanlar yaşadığımız, millî birliğe en çok muhtaç olduğumuz şu son aylar zarfında bütün yıkıcılarının ve azgın kalemlerinin hızı ve hıncı ile en menfur yazıları yeni yetişmiş öğretmenlerle zavallı öğrenciler olan köylü çocukları-

Afet İnan, İsviçreli antropolog Eugène Pittard ve Maarif Başmüfettişi Fethi İsfendiyaroğlu arkeolojik bir alanda inceleme yaparken (1938)

na bol bol okutmak için Pulur Köy Enstitüsünün resmî kayıtlarını dahi işhad ederim...[21]

Müfettişe göre kitap tanıtma saatlerinde daha çok "solcu yazarların eserleri" tanıtılmakta ve okutulmaktadır. Okutulan eserler arasında Panait İstrati'nin *Baraganın Dikenleri* (1943), *Sünger Avcısı* (1943) ve *Minka Abla* (1942) kitapları, Thomas Mann'ın *Gövde Değiştiren Kafalar* (1945) kitabı ile Aldoux Huxley'in *Yeni Dünya* (1945) adlı kitabı bulunmaktadır. Bunların dışında *Sarı Oğlan* olarak yer verdiği bir eser daha bulunmakta ancak bu eserin doğru şekli Voltaire'in Maarif Vekâleti tarafından 1943'te çevrilmiş olan *Safoğlan* adlı eseridir. *Aganta Borina Borinata* şeklinde yer verdiği eserin doğru şekli ise Halikarnas Balıkçısı'nın *Aganta Burina Burinata* adlı eseridir. Maarif Vekâleti'nin en yüksek kademesi olan başmüfettişlik görevini yapan İsfendiyaroğlu'nun bu eserleri tanımadığı ve içeriği hakkında bilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Müfettiş, kitaptan suç delili üretmek eyleminin en kötü örneğini sergilemektedir.

Köy Enstitüleri kütüphanelerinde yer alan dünya klasikleri sadece Müfettişin raporlarında değil aynı zamanda 1947'de başlayan Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası'na "suç unsuru" olarak sokulmaya çalışılmıştır. Yücel, komünist yazarlara ait kitapların Türkçeye çevrilip yayımlandığı yönündeki suçlamalara, "Hümanizma-Komünizma gibi kafiye oyunlarına kaptırıp tehzil etmeyi ve menfi propagandalar yapmayı iptidailik ve cahillik bulmamak imkânsızdır" biçiminde karşılık vermektedir.[22]

SONUÇ

Köy Enstitülerinde insanlık tarihinin önemli isimlerinin kitapları okutulmaktaydı: Homeros, Dickens, Goethe, Descartes, Montesquieu, Dante, Gorki, Flaubert, Daudet, Zola, Diderot, Aristo, Bacon, Puşkin, Platon, Dostoyevski, Gogol, Gonçarov, Turgenyev, Stendhal, Hugo, Tolstoy, Çehov, Aristofanes, Sophokles, Moliere, Voltaire, Balzac, Montaigne, Rebalais, Rousseau, Erasmus, Shakespeare...[23] Maarif Başmüfettişi'nin "ihtilal literatürü" olarak tanımladığı eserlerin yazarları, dünya çapında etkili olan isimlerdi. Eserlerin yayımlanması için kurulan Tercüme Bürosu'nda görev alan üyeler ise Türkiye'nin önde gelen düşünce insanlarıydı: Ragıp Hulusi Özdem, En-

Sabahattin Ali, Falih Rıfkı Atay ve Hasan Ali Yücel, Londra Halkevi'nde (1942-1946)

ver Ziya Karal, Cemal Köprülü, Nurettin Artam, Bedri Tahir Şaman, Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Halide Edip Adıvar, Adnan Adıvar, Sabahattin Ali, Abdülkadir İnan, Abdülbaki Gölpınarlı, Azra Erhat, Bedrettin Tuncel, Nusret Hızır, Orhan Burian.

Tercüme çalışmaları her ne kadar 1940'larda düzenli hale gelse de, devlet eliyle yapılan çeviriler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlamaktadır. 1924'te çevrilen eserlerden biri Emile Durkheim'a ait *De la division du travail social* adlı eserdi. Bu eser İctimaî *Taksimi-i Amel* [Toplumsal İş Bölümü] şekliyle çevrildi.[24] Çevrilen diğer bir eser, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin önemli iktisatçılarından Charles Gide ve Charles Rist ikilisinin beraber hazırladığı, 1920 tarihli *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates Jusqu'a nos jours* adlı çalışmaydı. Bu eserin birinci cildi 1924'te; ikinci cildi 1927'de çevrildi. Eser, *Fizyogratlardan* Günümüze İktisadî *Mezhebler Tarihi* şekliyle yayımlandı.[25] Emile Durkheim'ın çağdaşlarından olan felsefeci ve sosyal bilimci Fouillée, yönetici kadro tarafından iyi tanınan bir isimdi. Fouillée'nin eseri Cumhuriyet'in hemen başında *Avrupa Milletleri Ruhiyatı* şekliyle yayımlandı.[26] Diğer bir isim Alfred Rambaud'du. Yazarın Ernest Lavisse ile beraber hazırladığı ve daha kapsamlı olan bir başka eseri ise 1926 yılında *Tarih-i Umumi: Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar* biçimiyle çevrildi.[27] Montesquieu'ye ait *De l'esprit des lois* adlı eser, *Ruhü'l Kavanin* [Kanunların Ruhu] adıyla Cumhuriyet'in erken döneminde yayımlandı.[28] Eseri çevrilen diğer bir isim Léon Duguit'di. Duguit'nin *Traité de droit constitutionnel* adlı eseri, 1924 yılında *Hukuk-ı Esasiyye* şekliyle yayımlandı.[29] Bilim kurgu yapıtlarının yazarı Herbert George Wells'in *Equisse de l'histoire universelle* [Dünya Tarihi Özeti] adlı eseri, 1927-1928 yıllarında Maarif Vekâleti'nde kurulan özel bir heyet tarafından çevrilip, *Cihan Tarihinin Umûmî Hatları* biçimiyle yayımlandı.[30]

1940'larda kurulan Tercüme Bürosu, aslında 1920'lerden itibaren başlayan çeviri çalışmalarının üzerine inşa edilmiş bir kuruluştu. Maarif Başmüfettişi Fethi İsfendiyaroğlu'nun ithamlarına bakıldığında, aslında birçok unsuru birden karşısına aldığı görülmektedir: Cumhuriyet dönemi çeviri çalışmalarına, eserleri çevrilen dünya yazarlarına, çevirileri yapan bilim insanlarına ve tabii ki Köy Enstitüsünden mezun olmuş binlerce eğitimciye haksızlık eden bir tavır sergilemektedir. Asıl sorun, bu tür kişisel metinlerin yeterince sorgulanmadan tarihyazımında kullanılmasıdır.

Bu makalede, Köy Enstitüsü aleyhindeki algıların kaynağını oluşturan müfettiş raporlarının bir örneğini ele alıp tartıştık. Bu algıya sahip yazarların, Enstitüler konusundaki kalıplaşmış düşüncelerini aşması, tarih anlatılarını değiştirmesi hattâ yeniden inşa etmesi gereklidir. 1960'ların başında şekillenmeye başlayan tarih anlatılarının, muhafazakâr kamuoyunda yarattığı algının bugün bile devam ediyor olması büyük bir soruna işaret etmektedir. Sürekli tekrarlanan bu söylemlerin sonlandırılması, ideolojik eğilimlerin etkilediği bakış açısının ve yerleşik yargıların terk edilmesi gerekmektedir. Enstitüler hakkında o dönemi yaşayanların anıları ve o döneme yoğunlaşan çalışmalar geniş bir literatür oluşturmasına rağmen, Enstitüleri tek bir isim üzerinden tanımlamaya çalışmak hatalı bir yaklaşımdır.[31] Bu kanatta yer alan yazarlar, Enstitüler konusundaki algılarını gözden geçirmeli, tarihsel bilgi üretme kaynaklarını yeniden belirlemeli ve daha anlamlı sonuçlar üretmeye çalışmalıdır.

DİPNOTLAR

1 M. Asım Karaömerlioğlu, "Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, Sayı:76, İlkbahar 1998,56-85.

2 Raporların temin edilmesi konusunda yardımcı olan başta Samiye Erol Alkan'a ve İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi'nin değerli çalışanlarına teşekkür ederiz.

3 *BCA, BMGM (Devlet Arşivleri Başkanlığı Muamelât Genel Müdürlüğü) Kataloğu*, Fon:30..11.192 Yer:1916.1.0.

4 *BCA, BMGM Kataloğu*, Fon:30..11.190 Yer:1018.1.0.

5 *BCA, BMGM Kataloğu*, Fon:30..11.204 Yer:99..1.0.

6 *BCA, BMGM Kataloğu*, Fon:30..11.152 Yer:819.1.0.

7 *BCA, BMGM Kataloğu*, Fon:30..11.154 Yer:2010.1.0.

8 *BCA, BMGM Kataloğu*, Fon:30..11.155 Yer:2310.1.0.

9 *BCA, BMGM Kataloğu*, Fon:30..11.171 Yer:319.1.0.

10 *BCA, BMGM Kataloğu*, Fon:30..11.186 Yer:353.1.0.

11 *BCA, BMGM Kataloğu*, Fon:30..11.857 Yer:13..1.0.

12 Bu isimlerden biri olan Kemal Tahir, 1967'de yayımladığı *Bozkırdaki Çekirdek* adlı romanında, Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştirel yaklaşımını roman kurgusu eşliğinde ele almıştır. Romanda tek parti yönetimi ve modernleşme projeleri sorgulanırken, asıl olarak Türkiye'nin toplumsal yapısına yönelik eleştiriler ağırlık taşımaktadır. Bkz. Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.

13 *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu, İçyüzleri, Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını*, Fasikül:10, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966, s.11-12.

14 *TBMM Tutanak Dergisi*, 8. Dönem, 20. Bileşim, Cilt:8, s.209-210.

15 *Resmi Gazete*, Sayı:2434, 22 Haziran 1933.

16 İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi Kataloğu, Belge No: 00163962019.

17 İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi Kataloğu, Belge No: 00163518019.

18 İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi Kataloğu, Belge No: 00163518019.

19 İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi Kataloğu, Belge No: 00163518019.

20 İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi Kataloğu, Belge No: 00163528019.

21 İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi Kataloğu, Belge No: 00163518019.

22 Hasan Ali Yücel, *Dâvam*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947,s.121-123.

23 Enstitülerde okunan diğer kitaplar şunlardı: Booker Washington *Kölelikten Kurtuluş*, Sabahattin Ali *Değirmen ve Kağnı*, Ebubekir Hazım Tepeyran *Küçük Paşa*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Yaban*, Mihail Şolohov *Uyandırılmış Toprak*, Maksim Gorki *Ana*, Hüseyin Avni Şanda *Reaya ve Köylü*, Pearl S. Buck *Sarı Esirler*, Ignazio Silone *Fontamara*, Ahmet Hamdi Başar *Değişen Dünya*. Bkz. Mahmut Makal, *Deli Memedin* Türküsü, Başak Yayınları, Ankara, 1993, s.26-41.

24 İctimaî *Taksimi-i Amel*, TBMM Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, Aded:4, Telif ve Tercüme Heyetince Tetkik ve Kabul Edilmiştir, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

25 Charles Gide-Charles Rist, *Fizyogratlardan Günümüze İktisadî Mezhebler Tarihi*, Birinci Cilt, Tercüme Edenler: Ahmed Muammer ve Şükrü Kaya, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1340; İkinci Cilt, Tercüme Eden: Şükrü Kaya, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1927.

26 Alfred Fouillée, *Avrupa Milletleri Ruhiyatı*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Yayını, (Çeviren: Mustafa Rahmi), Telif ve Tercüme Heyetince Kabul Edilmiştir, İstanbul Matbaa-yı Âmire, 1339-1342.

27 Alfred Rambaud-Ernest Lavisse, *Tarih-i Umumi: Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar*, Birinci Cilt: Evveliyat 395-1095, (Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud'un editörlüğünde bir heyet tarafından yazılan ve Darülfunun Edebiyat Medresesi müdür ve muallimlerinden oluşan bir heyet tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.), Matbaa-i Amire, İstanbul,1926.

28 Montesquieu, *Ruhü'l Kavanin*, (Çeviren: Hüseyin Nazım), Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Yayını, Sayı:8, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1339.

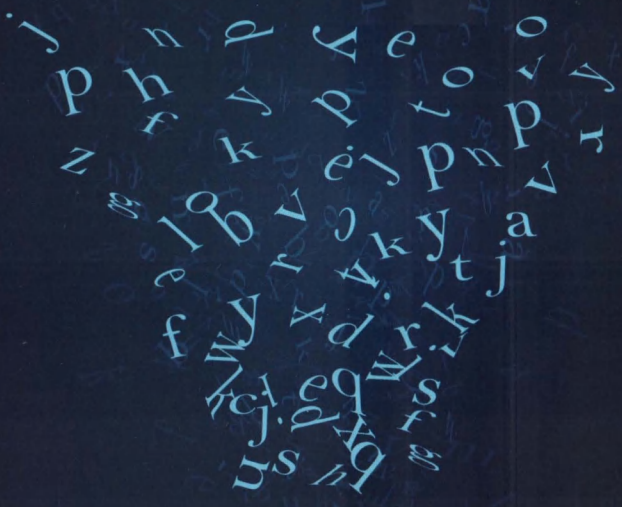
29 Léon Duguit, *Hukuk-ı Esasiyye*, Birinci Cilt: Kaide-i Hukukiye-Devlet Meselesi, Matbaa-i Amire, İstanbul,1339; İkinci Cilt: Devlet-Nazariye-i Umumiyye, (Mütercimi: Menemenlizade Edhem), Matbaa-i Amire, İstanbul,1340. Bkz. Zafer Toprak, "Hukuk-ı Esasiyye ve Hukuk-ı Nisvân: Léon Duguit'de Kadın Hukuku-1923", *Akademik Yaşamının 55. Yılı Onuruna Rona Aybay'a Armağan - Legal Hukuk Dergisi Özel Sayı*, Aralık 2014, ss.2209-2233.

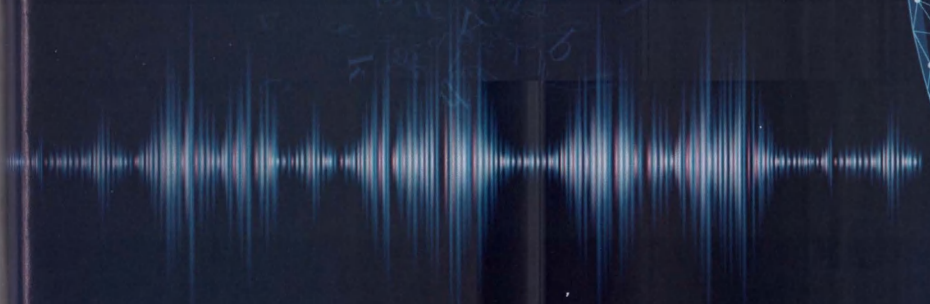
30 Herbert George Wells, *Cihan Tarihinin Umûmî Hatları*, 5 Cilt. Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927-1928.

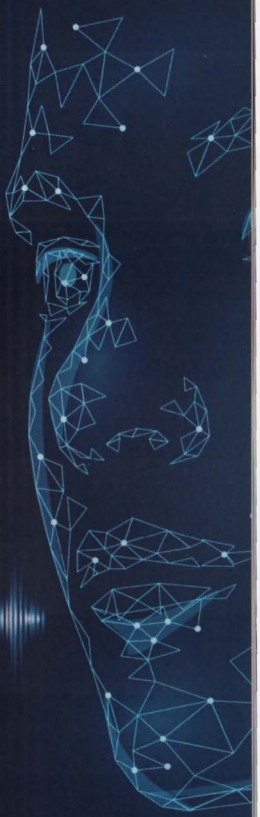
31 Köy Enstitüleri hakkında yayımlanmış çalışmaların toplu halde derlendiği önemli bir araştırma için bkz. Bekir Özgen, *Köy Enstitüleri Arşiv Kataloğu*, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir, 2016.

SINIRLARI AŞAN TEKNOLOJİ

Dilediğiniz video ve ses kaydını zamandan ve bütçeden tasarruf yaparak
sadece birkaç dakika içinde metne çevirebilir,
algıda tamamlama özelliği sayesinde,
%100'e yakın çeviri başarısı elde edebilirsiniz.

Desifren.com
yeni nesil yapay zekâ

444 7 212
info@desifren.com

AJANS PRESS
GROUP
Desifren.com bir Ajans PressGroup ürünüdür

Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Avusturya-Macaristan Tarafından Hazırlanan Osmanlı Askeri İstihbarat Dosyası

SACİT KUTLU - BİLGE KARBİ

AVUSTURYA-MACARİSTAN GENELKURMAY BAŞKANLIĞININ HAZIRLATTIĞI OSMANLI ORDUSUNDAKİ ÖNDE GELEN SUBAYLARLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİN YER ALDIĞI DOSYA, ŞEKİL YÖNÜNDEN ADETA YÜZEYSELLİK VE DÜZENSİZLİK OLARAK NİTELENDİRİLEBİLECEK BİR ÖZENSİZLİK SERGİLESE DE SUBAYLARIN KARAKTER ÖZELLİKLERİ, SİYASİ GÖRÜŞLERİ, AVUSTURYA-MACARİSTAN VE ALMANYA HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ GİBİ KONULARDA AYRINTILI BİLGİLER SUNMAKTADIR.

Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nda ittifak kurduğu devletlerin arşivleri sadece savaş ve ittifaklar hakkında değil aynı zamanda bu devletlerin Osmanlı'ya yönelik dış politikaları ve Osmanlı'nın siyasi, iktisadi, sosyo-kültürel durumu hakkında da değerli bilgiler içerir. Daha çok İstanbul'da veya imparatorluğun çeşitli yerlerinde görev yapan sefir, ataşe, konsoloslar gibi diplomatik çalışanlar kadar gazeteciler, bilim insanları, gezginler de Osmanlı Devleti üzerine istihbarat raporları, gazete yazıları ve akademik yayınlar kaleme almışlardır. Bu sayede hem ittifak kurduğu devleti daha yakından tanıma imkânı bulmuş hem de uzun yıllardır devam ettirilen Şark Politikası'nın daha etkin uygulanması mümkün olmuştur.

Bu çalışmaya konu olan dosya, günümüzde Avusturya Devlet Arşivi'nin Savaş Arşivi (Kriegsarchiv) bölümündeki İstihbarat Servisi (Evidenzbüro) alt biriminde bulunan üst düzey Osmanlı subayları hakkında hazırlanmış bir istihbarat dosyasıdır.[1] Dosyada çoğu paşa olan yüksek rütbeli yirmi dört Osmanlı subayı hakkında istihbarat bilgileri bulunmaktadır.

DOSYADA YER ALAN PAŞALARIN LİSTESİ

Halil Paşa (Kut)
Cemal Paşa
Enver Paşa
Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)
Cevad Paşa (Çobanlı)
Ali Rıza Paşa (Sedes)
Fahri Paşa
Ali İhsan Paşa (Sabis)
Kazım Karabekir
Mehmed Ali Paşa
Ahmet İzzet Paşa (Furgaç)
Cavid Paşa
Esad Paşa (Bülkat)
Galip Paşa (Pasiner)
Halil Bey (Sedes)
Hasan İzzet Paşa (Arolat)
Hasan Rıza Paşa (Bağdatlı)
Yahya Hayati Bey
Şefik Avni Bey (Özüdoğru)
Süreyya Bey (İlmen)
Tatar Osman Paşa
Zeki Dağıstani Bey
Zeki Paşa
Ziya Paşa (Kutnak)

Listeden de görüldüğü gibi subayların çoğunluğu savaşta ve savaş sonrasında ön plana çıkan ve dolayısıyla Türkiye tarihinde çokça tartışılan isimlerdir. Dosyada her subay için iki bölüm mevcuttur. Birinci bölümde subayın, çoğu zaman bir fotoğrafı ile beraber, doğum tarihi, orduya giriş tarihi, Almanca ve diğer yabancı dillere olan hâkimiyeti, aldığı eğitim, görev yaptığı askeri birim, katıldığı savaşlar gibi mesleki bilgiler yer alırken; ikinci bölümde "Karakteristik" başlığı altında subayın kişilik özelliklerine değinilmiştir. Bu başlık altında her subayın askeri eğitiminin ve bilgisinin bir değerlendirmesi yapılırken bazı

subayların siyasi görüşleri, Avusturya-Macaristan ve Almanya hakkındaki düşünceleri gibi daha ayrıntılı bilgiler de paylaşılmıştır.

Dosyanın özellikle bu ikinci bölümü son derece özgün değerlendirmeler içerdiğinden bu arşiv belgesinin Türkçeye kazandırılması gerektiğini düşündük. Müttefik devletler Osmanlı subaylarını nasıl değerlendiriyorlardı, onlar hakkında ne kadar bilgiye sahiplerdi gibi sorular bugün ancak Osmanlı ordusunda görev yapmış müttefik subayların hatıratlarından, çeşitli istihbarat kaynaklarından, raporlardan öğrenilebilir. Örneğin Erich Ludendorff, Franz Conrad von Hötzendorf gibi komutanların hatıratlarında Osmanlı subaylarından çok kısa bir şekilde bahsedilmiştir. Enver Paşa dışında diğer yüksek rütbeli subaylar hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Dolayısıyla müttefik devletlerin komutanları Osmanlı subayları hakkında ne düşünüyordu, Osmanlı ordusunu nasıl değerlendiriyorlardı gibi soruların cevabına bu dosya ile ışık tutulabilir.

Bu çalışmamızda dosyada adı geçen subayların bazıları hakkında değerlendirme bölümünde yeri geldikçe gerekli tercümeler üzerinden bilgiler verdik. Sekiz paşa ile ilgili belgelerin ise tamamını tercüme etmeyi tercih ettik.

TERCÜMELER

1) Halil Paşa (KUT)

Ad: Halil Paşa

Güncel Rütbe (Kıdem): Tümgeneral

Görevleri: 6. Ordu Kumandanı

Karakteristik

General Falkenhayn, Mayıs 1917'de Mezopotamya'ya (Irak'taki VI. Ordu cephesine) yaptığı teftiş seyahatinde Halil Paşa hakkında aşağıdaki izlenimi edindi: Kibar, genç bir adam, iyi bir süvari teğmeni olabilirdi ancak bir ordu kumandanı olarak dış görünümü ve orduyu kumanda etme konusundaki naif fikirleri dolayısıyla daha çok bir opera figürünü andırıyor. > Halil, Bağdat'ı geri alacak ordu için gerçekçi olmayan bir iaşe planı hazırlamıştı.

Avusturya-Macaristan'ın Bağdat Konsolosu'nun (şimdilerde Musul'da) 28.05.1917'de bildirdiğine göre: Bağdat'ın düşüşünden Halil sorumlu idi. Ancak bir günah keçisi gerekiyordu. 18. Kolordu Kumandanı Kurmay Albay Kazım Bey (Karabekir), bu yüzden, görevinden uzaklaştırıldı.

2) Cemal Paşa

Ad: Cemal Paşa

Güncel Rütbe (Kıdem): Tuğgeneral

Görevleri: Suriye ve Filistin 4. Ordu Kumandanı (Dünya Harbi başladığından beri), aynı zamanda Bahriye Nazırı (Mart 1914'ten beri). Ayrıca Suriye Genel Valisi.

Biyografik ve Genel Bilgiler

Doğum Tarihi: Yaklaşık 1870.

Orduya Giriş: Yaklaşık 1890.

Askeri Eğitim ve Özel Kurslar: Pangaltı Harp Okulu

Sınıfı: Kurmay

Özel Hizmetler, Seferler vs. : 28 Ocak 1896: Yüzbaşı

18 Mayıs 1896: Kırklareli'ndeki istihkâmları yenileyen inşaat komisyonunda üyelik

3 Mart 1898: Ön Yüzbaşı

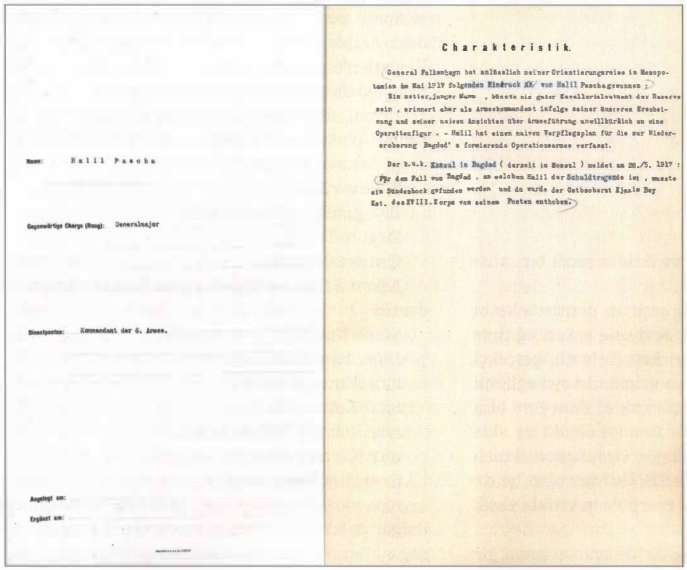
16 Mart 1899: 3. Ordu Kurmay Başkanı

2 Eylül 1899: Selanik Redif Fırkası Kurmay Başkanı

1 Eylül 1905: Binbaşı

29 Eylül 1906: Selanik-Zibefçe Hattı Demiryolu Müfettişi

18 Mayıs 1907: Selanik Vilayeti Askeri Demiryolları Müfettişliği

Name: Halil Pascha

Gegenwärtige Charge (Rang): Generalmajor

Dienstposten: Kommandant der 6. Armee.

Angelegt am:

Ergänzt am:

Charakteristik.

General Falkenhayn hat anläßlich seiner Orientierungsreise in Mesopotamien im Mai 1917 folgenden Eindruck [illegible] von Halil Pascha gewonnen:

Ein netter, junger Herr, [illegible] ein guter Kavallerieleutnant der Reserve sein, erinnert aber als Armeekommandant infolge seiner äußeren Erscheinung und seiner naiven Ansichten über Armeeführung unwillkürlich an eine Operettenfigur. - Halil hat einen naiven Verpflegsplan für die zur Wiedereroberung Bagdad's formierende Operationsarmee verfaßt.

Der k.u.k. Konsul in Bagdad (derzeit in Mossul) meldet am 28./5. 1917: Für den Fall von Bagdad, an welchem Halil der Schuldtragende ist, mußte ein Sündenbock gefunden werden und da wurde der Gotbehörst Kjasim Bey Kat. des XVIII. Korps von seinem Posten enthoben.

Halil Paşa (Kut)

2 Mart 1908: Selanik 3. Ordu Kurmay Başkanlığına Sevk

10 Ağustos 1908: Yarbay

19 Mayıs 1909: Üsküdar Kaymakamı sonra Adana Valisi ve ardından Bağdat Valisi

3 Ekim 1912: Bağdat Valiliği görevinden ayrılarak Konya Redif Fırkası Kumandanlığına geçiş

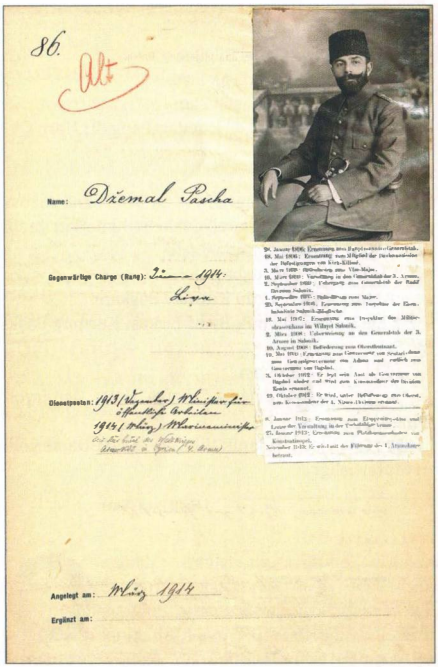
19 Ekim 1912: Albaylığa terfi ederek 4. Nizamiye Fırkası Kumandanlığına Tayin

3 Ocak 1913: Çatalca Ordu Menzil Müfettişliği. Güz 1912'de bir tümen Kumandanı olarak cesurca hareket etti.

27 Ocak 1913: İstanbul Muhafızlığı.

Kasım 1913: İstanbul I. Kolordu Kumandanlığı

Diğer Diller: İyi derecede Fransızca konuşmaktadır.

Cemal Paşa

Karakteristik:

Son derece ikbalperest ve iktidar hırslı bir şahsiyet.

Cemal, askeri konularda şaşırtıcı derecede kesin, itidalli fikirleri olan düşük seviyede askeri eğitime sahip bir subay; karar verirken ihtiyatlı, gerçekçi, mantıklı çıkarım sağlama ve azimli olmaya eğilimli. Gerçek, modern bir savaş için çok az deneyimi olsa da deneyim kazandıkça her öneriyi ölçülü ve akla yatkın bir şekilde ele alabiliyor. Ordusunun ikmali için durmadan çalışıyor. Özetle: ihtiyacı olan iyi danışmanlar ve sahip olduğu enerji ile mantıkla eksik bilgilerini telafi ediyor.

Türkiye'nin Ekim 1914'te bir dünya savaşına girmesini triumvirat yani Enver (Harbiye Nazırı), Cemal ve Talat (o zaman Dâhiliye Nazırı, Şubat 1917'den itibaren sadrazam) üçlüsü karar verdi. Görünen o ki, muğlak siyasi amaçların takip edilmesi ve gerçek koşulların tamamen yanlış yorumlanmasıyla Almanya Türkiye'yi Kafkasya'da, Süveyş Kanalı'nda ve İran'da askeri harekâtta bulunması için zorladı. Büyük kararlarda Cemal'in rolünün ne olduğu henüz netlik kazanmadı, muhtemelen Enver'in düşüncesiz iyimserliği ve şansına olan sonsuz güveni bu planları hayata geçirdi. Her ne olursa olsun Cemal, Enver'in ciddiye alınması gereken tek rakibidir: her siyasi krizde Cemal, Enver'in halefi olarak anıldı. Yine de Suriye ve Hicaz'da, Araplara aşırı şiddet uygulaması pek akıllıca değildi. Mekke'deki Emirin (Şerif Hüseyin'in) isyanından da sorumlu olması politik konumunu tehlikeye düşürdü.

Cemal Paşa'nın Şubat 1915 ve Ağustos 1916 yılında Süveyş Kanal Harekâtı yetersiz güçlerle yapıldı ve başarısızlıkla sonuçlandı. Bu taarruz özellikle Almanya askeri çevreleri tarafından istendi.

İngilizler 2. Kanal harekâtından sonra yavaş ve sistemli bir şekilde ilerlediler ve Sina Yarımadası'nı tamamen işgal ettiler ve daha sonra Türklerin Güney Filistin'deki savunma hattına doğru geldiler. Mart ve Nisan 1917'de Gazze'de, sağlam askeri yığınağın İngilizleri püskürttüğü yerde, iki çarpışma yaşandı. İngilizler son derece ağır yaralar aldılar.

İngilizler 1917 güzünde tekrar hücum ettiler. Bunu göz önüne alan Cemal, çok da umut vermeyen Mezopotamya'daki askeri girişim için Türkiye'nin güçlerini ziyan etmesine karşı çıkarken, Sina cephesini ve tüm sahili korumakla görevli ordusunun cömertçe güçlendirilmesini istedi.

Diğer: Cemal çok dindar değil; tamamen modern düşüncelidir. Almanlara değil ama Fransa ve İngiltere'ye bir sempati beslemektedir. Yine de bu sempati onun İngiliz ve Fransız himayesi altındaki Arapları tehdit etmesini ve bu suretle İtilaf Devletleri'nin eline Türklerin "barbarlığı" söylemi için yeni bir silah vermesini engellemiyor.

Cemal, Avusturya-Macaristan'ın samimi bir dostudur, Avusturya-Macaristan nişanlarını büyük bir sevgi ile taşımaktadır.

3) Enver Paşa

Biyografik ve Genel Bilgiler

Doğum Tarihi: 1883

Orduya Giriş: 1901

Askeri Eğitim ve Özel Kurslar: Pangaltı Harp Akademisi

Sınıfı: Kurmay

Diğer Hizmetler, Seferler vs.:

1904: Kurmay Yüzbaşı.

1906: Kurmay Binbaşı.

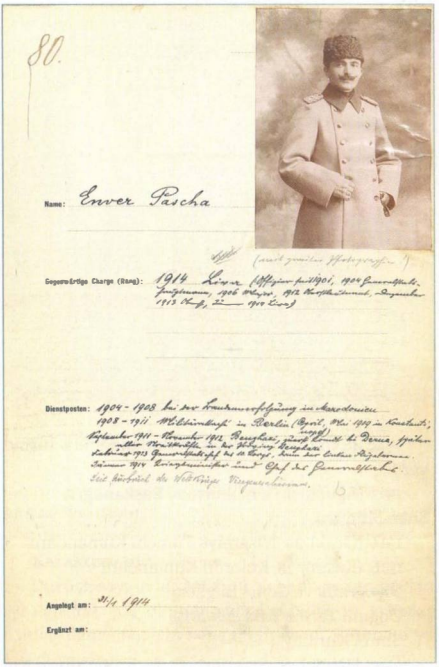
1912: Kurmay Yarbay. Aralık

1912: Kurmay Albay.

Ocak 1914: Tuğgeneral

1904-1908- Hepsini yok ettiği 15 çete ile çatışma (9 Bulgar ve 6 Yunan). Temmuz 1908 Enver, Manastır'da dağa çıktı ve Abdülhamid'e karşı ayaklanma baş-

ENVER ADETA İKİNCİ BİR NAPOLYON GIBI DAVRANIYOR. BUGÜNKÜ SAVAŞI BİR ÇETE REİSİNİN ANLAYACAĞI BİÇİMDE ANLIYOR. DOLAYISIYLA HIÇ EKSİLMEYEN, DÜŞÜNCESİZ BİR İYİMSERLİK; DÜŞMANLARINI HAFİFE ALMA VE ŞANSINA FAZLA GÜVENME İLE BİRLEŞTİĞİNDE GELİŞMELERİ DOĞRU BİR ŞEKİLDE ANALİZ ETMESİNİ ENGELLİYOR.

80.

Name: Enver Pascha

Gegenwärtige Charge (Rang): 1914 Leiva (Offizier pat. 1901, 1904 Generalstab, Hauptmann, 1906 Major, 1912 Kriegsakademie, Bezember 1913 Chef, 1914 Leiva)

Dienstposten: 1904 - 1908 bei der Landmeßabteilung in Adrianopel
1908 - 1911 Militärattaché in Berlin (Sept. Mai 1909 in Konstantinopel)
September 1911 - Januar 1912 Bengasi, dann Chef d. Stabes, Gouverneur
Februar 1913 Generalstab bei d. Armee, dann Chef d. Generalstabes
Januar 1914 Kriegsminister und Chef des Generalstabes
Seit Ausbruch des Weltkrieges Kriegsminister.

Angelegt am: 31/1 1914

Ergänzt am:

Enver Paşa

lattı. Anayasanın ilanı ertesinde Berlin'e Askeri Ataşe olarak atandı. Nisan devriminin (1909) başlamasından sonra Türkiye'ye geri döndü ve Mahmud Şevket Paşa'nın İstanbul'a ilerleyişinde yer aldı. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Berlin'e görevine geri döndü ve Eylül 1911'de Trablus garb Savaşı'nın başlamasına kadar orada kaldı. Bu savaşta ilk önce Derne'deki Türk-Araplara daha sonra da Bingazi'de tüm Türk-Arap silahlı kuvvetlerine kumanda etti. Aralık 1912'de Enver İstanbul'a geri döndü, Nazım Paşa'nın öldürüldüğü 24 Ocak 1913'teki hükümet darbesine önderlik etti, İtilaf Devletleri yönetiminin devrilip çöküşü ve Mahmud Şevket Paşa'nın (sadrazam olarak) Jön Türk yönetiminin yerini doldurmasıyla, Ferik Hurşit Paşa kumandasındaki 10. Kolordu'ya Kurmay Başkanı olarak atandı. Bolayır Şarköy harekâtını yönetti ve başarısız oldu, Çatalca Muharebesine (1913 Mart sonu) katıldı ve Kurmay Başkanı olarak ordunun sol kanadının ilerleyişine ve Edirne'nin geri alınmasına önderlik etti. Yunanistan'a karşı savaşa girme ısrarı İzzet Paşa'nın karşı çıkmasıyla sonuçsuz kaldı.

Dünya Harbi'nde, 1914/15 kışında Kafkasya'da, tamamen başarısızlıkla sonuçlanan Türk hücumuna önderlik etti.

İlk hazırlanış tarihi: 31.1.1914

Kişisel [illegible] te saraylı bir [illegible]ses ile evlendi.

Almanca Dilbilgisi: mükemmel.

Diğer Diller: Fransızca mükemmel.

Karakteristik:

Orta boylu, çelimsiz, ince bir vücut yapısı, nazik bir dış görünüm, cengâver olmayan aksine biraz efemine tipik bir Levanten. Onun sakin, sessiz alçakgönüllü dış görünümü arkasındaki [illegible] mizacı ve yakıcı yükselme hırsının son noktasının ve hedefinin neresi olabileceği henüz belli değildir. Enerji dolu ve azimli ama aynı zamanda kendini beğenmiş ve kibirli. Kuşkusuz yetkin birisi - mükemmel olmasa da. Ne genel ne de askeri bir eğitime sahip ve askeri açıdan amatör olduğuna dair bir izlenim bırakıyor. Adeta ikinci bir Napolyon gibi davranıyor. Bugünkü [illegible] bir çete reisinin anlayacağı biçimde [illegible]. Dolayısıyla hiç eksilmeyen, düşüncesiz bir [illegible]şimserlik; [illegible] manlarını hafife [illegible]a [illegible]şansına fazla güvenme ile birleştiğinde gelişmeleri doğru bir şekilde analiz etmesini engelliyor. [illegible]er [illegible] derece dindar bir duruş sergiliyor ve dini alanlarda bulunmaktan [illegible]

4) Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)

Ad: Mustafa Kemal Paşa

Görev Yeri: Temmuz [illegible]ye kadar 2. Ordu Kumandanı

Temmuz 1917 7. Ordu Ku[illegible]

İlk hazırlanış tarihi: Ağ[illegible]stos 1[illegible]

Karakteristik:

Alman çevrelerinde belki ileride En[illegible]in yerini alacak bir şahsiyetten bahsediliyor ki adı Mustafa Kemal Paşa. Ancak onunla ilgili olarak fikir birliği yok. Komite (İttihat ve Terakki Cemiyeti) içinde de pek tanınmıyor.

5) Fahri Paşa

Ad: Fahri Paşa

Güncel Rütbe (Derece/Sınıf): Mirliva

Görev Yeri: 1911: İz[illegible] Redif [illegible] Kumandanı

1912: (Kasım) 12. Nizamiye Tümeni Kumandanı

1913: (Ocak) Çanakkale'deki Askeri birliklerin Kumandanı

1913: (Temmuz) 9. Kolordu Kumandanı

1914: (Ocak) Ankara 5. Kolordu Ku[illegible]andanı

1916: (Kasım) 12. Kolordu Kumandanı

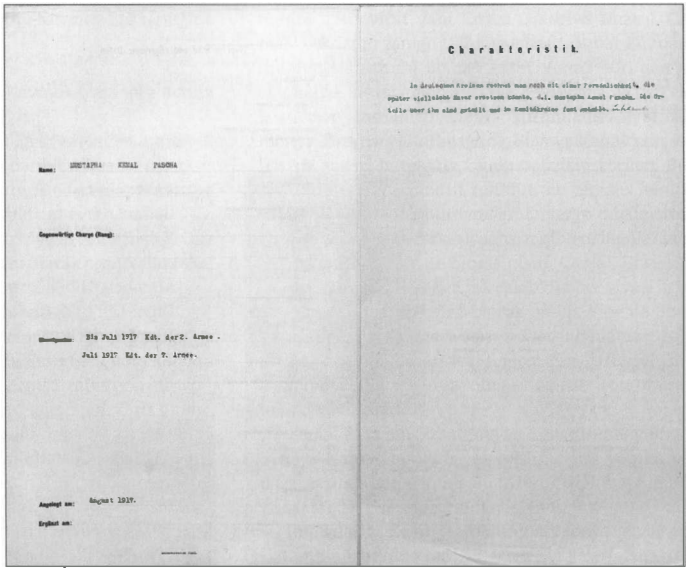
1917: (Yaz) Hicaz Kolordu Kumandanı

İlk hazırlanış tarihi: Mart 1914

Biyografik ve Genel Bilgiler

Doğum Tarihi: Yaklaşık 1860.

Özel Hizmetler, Seferler vs.: Abdülhamid döneminde ve Hürriyet in[illegible]lanı hareketinin başlangıcında Manastır valisiydi. Balkan Sa[illegible]na katıldı.

Charakteristik.

Name: MUSTAFA KEMAL PASCHA

Gegenwärtige Charge (Rang):

Übersetzung: Bis Juli 1917 Kdt. der 2. Armee.
Juli 1917 Kdt. der 7. Armee.

Angelegt am: August 1917.

Ergänzt am:

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)

Karakteristik:

Son derece akıllı ve iyi bir kumandan olmalı. Kolordusunun itimadını kazanmış. Balkan Savaşları sırasında Kırklareli ve Lüleburgaz savaşlarında kendisini ispatlamış olmalı.

6) Ali İhsan Paşa (Sabis)

Ad: Ahmed veya Ali? İhsan Paşa

Güncel Rütbe (Derece/Sınıf): 1917 ilkbaharında Tümgeneral

Görev Yeri: 1910: 7. Ordu Kurmay Başkanı (Yemen)

1911: 14. Kolordu Kurmay Başkanı (Yemen)

1912: (Temmuz) Genelkurmay Başkanlığı

2. Şubede

1912: (Ekim): Ordu Başkumandanlığında hizmet verdi.

1913: (Ağustos): Genelkurmay Başkanlığı 2. Şube Müdürü

1914: (Ocak): 34. Nizamiye Tümeni Kumandanı

1916: (Kasım): 13. Kolordu Kumandanı

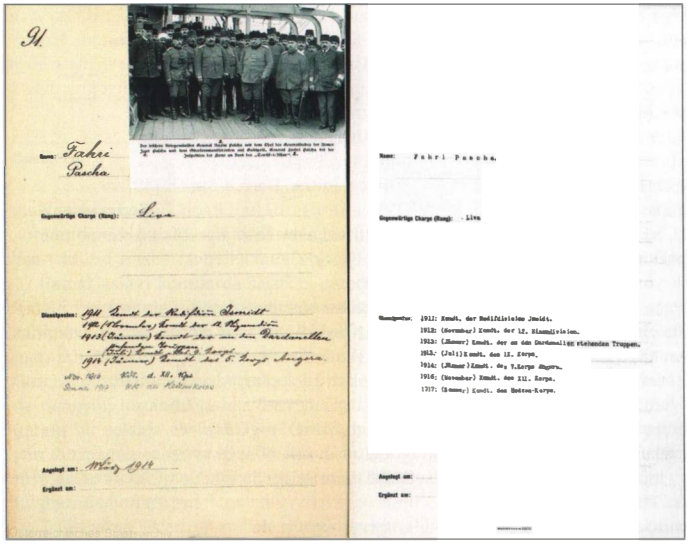
Biyografik ve Genel Bilgiler

Doğum Tarihi: Yaklaşık 1872

Sınıfı: Kurmay

Özel Hizmetler, Seferler vs.: 14. Kolordunun Kurmay Başkanı olarak İzzet Paşa'nın Yemen seferine katıldı.

Diğer Diller: İyi Fransızca konuşur.

Name: Fakri Pascha.

Gegenwärtige Charge (Rang): Liva

Übersetzung: 1911: Kmdt. der Redifdivision Jemid.
1912: (November) Kmdt. der 12. Nizamidivision.
1913: (Januar) Kmdt. der an den Dardanellen stehenden Truppen.
1913: (Juli) Kmdt. des 15. Korps.
1914: (Januar) Kmdt. des 7. Korps Smyrna.
1916: (November) Kmdt. des 11. Korps.
1917: (Januar) Kmdt. des Sechse-Korps.

Angelegt am:

Ergänzt am:

Fahri Paşa

Name: Ahmed oder Ali ? Ihsan Pascha.

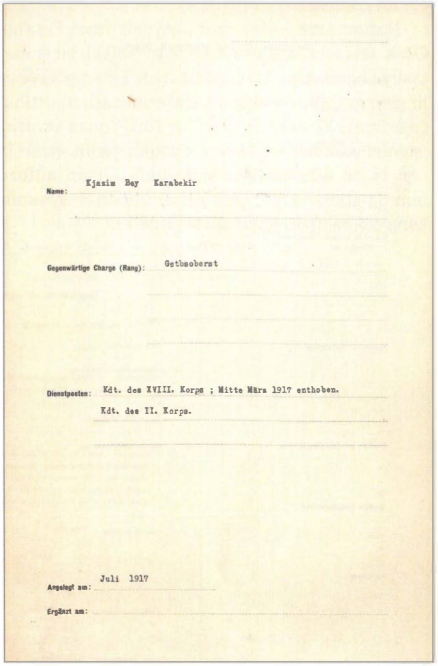
Gegenwärtige Charge(Rang): 1917 Frühjahr: Generalmajor.

Dienstposten: 1910: Generalstabschef des VII. Ordu (Yemen)
1911: " " XIV. Korps (")
1912 (Juli): in der 2. Abteilung des Großen Generalstabes.
1912 (Oktober): Beim Armeeoberkommando verwendet.
1913 (August): Chef der 2. Abteilung des Großen Generalstabes.
1914 (Januar): Kmdt. der 34.Infantrie (Kutschi)
1916 (November): Kmdt. des XIII.Korps.

Angelegt am:

Ergänzt am:

Ali İhsan Paşa (Sabis)

Name: Kjasim Bey Karabekir

Gegenwärtige Charge (Rang): Obstleutnant

Dienstposten: Kdt. des XVIII. Korps ; Mitte März 1917 enthoben.
Kdt. des II. Korps.

Angelegt am: Juli 1917

Ergänzt am:

Kazım Karabekir

Karakteristik:

Dürüst, saygın bir subay. Çok akıllı, askeri açıdan iyi eğitimli, çok okumuş, alçakgönüllü ve arkadaş canlısı, danışmak için her zaman hazır. Saltanata yakın duruyor.

Ahmed İhsan Bey, General Falkenhayn'ın Mayıs 1917'deki Mezopotamya teftiş gezisinde kendisinde de askeri açıdan çok olumlu bir izlenim bırakmış, ancak karakteri hususunda çok tavsiye edilebilir bulunmamış.

1917 Ekim'in sonunda Alman Yüzbaşı Niedermayer'in, macera olduğunu düşündüğü, sözde "İran Ordusu" ile Kasr-ı Şirin'e yönelik taarruz isteğine karşı çıktığı için, kumandanlık görevinden uzaklaştırıldı ve 4. Kolorduya atandı.

7) Kazım Karabekir Paşa

Ad: Kazım Bey Karabekir

Güncel Rütbe (Derece/Sınıf): Kurmay Albay

Görev Yeri: 18. Kolordu Kumandanı; 1917 Mart ayı ortasında görevden uzaklaştırıldı.

2. Kolordu Kumandanı.

Hazırlanış tarihi: Temmuz 1917

Özel Hizmetler, Seferler vs.: 1916 ilkbaharında Goltz Paşa'nın Mezopotamya seferinde kurmay başkanı.

Karakteristik:

Kazım Bey, Bağdat'a bir operasyon düzenlemek için İran'dan geri çekilen 13. Kolorduya yardım etme teklifini reddettiğinden Mart 1917'de 18. Kolordu Kumandanlığından alındı.

2. Kolordu Kumandanı olarak atandı.

Kazım Bey'in görevden uzaklaştırılması konusunda şu detay özellikle ilave edilmeli: Bağdat'ın düşüşü için bir günah keçisi bulunması gerekiyordu, böylece Halil Paşa'nın namı lekelenmemiş olacaktı.

(Kazım Bey, 1916'nın başlarında Kut-ül Amare'nin geri alınmasında ve Arap bölgesinin 10 ay boyunca savunulmasında üstüne düşen görevi yerine getirmiştir.)

8) Ahmed İzzet Paşa (Furgaç)

Ad: Ahmed İzzet Paşa

Güncel Rütbe (Derece/Sınıf): Piyade Generali

Görev Yeri: 1917. Kafkasya Ordu Kumandanı

Hazırlanış tarihi: Ekim 1917

Biyografik ve Genel Bilgiler

Doğum Tarihi: 1863.

Uyruk: Arnavut kökenli

Orduya Giriş: 1883.

Askeri Eğitim ve Özel Kurslar: Pangaltı Harp Akademisi (1886'da Mareşal von der Goltz'un öğrencisi). Almanya'da bir süvari alayında hizmet verdi.

Sınıf: Piyade

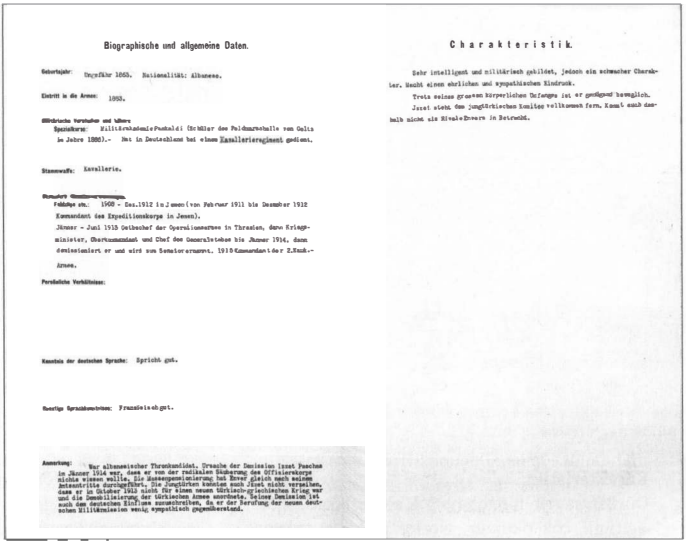
Özel Hizmetler, Seferler vs.: 1908- Aralık 1912 Yemen'de (Şubat 1911'den Aralık 1912'ye kadar Yemen Ordusu Kumandanı)

Ocak- Haziran 1913 Trakya Ordusu Kurmay Başkanı, daha sonra 1914'e kadar, Harbiye Nazırı, Başkumandan ve Genelkurmay Başkanı daha sonra istifa etti ve Ayan Meclisi üyesi oldu. 1915'te 2. Kafkas Ordu Kumandanı.

Almanca Dilbilgisi: İyi konuşmaktadır.

Diğer Diller: Fransızcası iyidir.

Notlar: Arnavutluk taht adayıydı. İzzet Paşa'nın Ocak 1914'teki istifasının nedeni radikal bir subay tasfiye hareketine karşı çıkmasıydı. Enver göreve gelir gelmez toplu emeklilik hareketini başlattı. İttihatçılar İzzet'i Ekim 1913'te yeni bir Türk-Yunan savaşını istememesinden ve Türk ordusunu terhis etmesinden ötürü affetmediler. İstifasında Alman nüfuzunun da etkisi vardır; yeni Alman askeri misyonuna karşı çok sempati duyduğu söylenemez.

Biographische und allgemeine Daten.

Geburtsjahr: Ungefähr 1863. Nationalität: Albanese.

Eintritt in die Armee: 1883.

Militärische Vorbildung und Laufbahn
Spezialkurse: Militärakademie Pashaldi (Schüler des Feldmarschalls von Goltz in Jahre 1886).- Hat in Deutschland bei einem Kavallerieregiment gedient.

Stammwaffe: Kavallerie.

Dienstliche Verwendungen
Feldzüge etc.: 1908 - Exc.1912 in Janeo(von Februar 1911 bis Dezember 1912 Kommandant des Expeditionskorps in Jessen).
Januar - Juli 1913 Gehilfe der Operationsarmee in Thrazien, dann Kriegsminister, Oberkommandant und Chef des Generalstabes bis Januar 1914, dann demissionniert er und wird zum Senator ernannt. 1918 Kommandant der 2.Kauk.-Armee.

Persönliche Verhältnisse:

Kenntnis der deutschen Sprache: Spricht gut.

Sonstige Sprachkenntnisse: Französisch gut.

Anmerkung: War albanesischer Thronkandidat. Drusche der Dynastie Izzet Pascha
im Januar 1914 war, dass er von der radikalen Säuberung des Offizierskorps nichts wissen wollte, die Massenpensionierung bei Enver gleich nach seinem Antritte durchgeführt. Die Jungtürken konnten auch Izzet nicht verzeihen, dass er in Oktober 1913 nicht für einen neuen türkisch-griechischen Krieg war und die Demobilisierung der türkischen Armee anordnete, seiner Demission ist auch dem deutschen Einfluss zuzuschreiben, da er der Berufung der neuen deutschen Militärmission wenig sympathisch gegenüberstand.

Charakteristik

Sehr intelligent und militärisch gebildet, jedoch ein schwacher Charakter. Macht einen ehrlichen und sympathischen Eindruck.
Trotz seines grossen Körperlichen Umfanges ist er genügend beweglich.
Jetzt steht dem jungtürkischen Komitee vollkommen fern. Kommt auch deshalb nicht als Rivale Envers in Betracht.

Kazım Karabekir

Karakteristik:

Çok zeki ve askeri bilgisi yüksek ancak buna rağmen zayıf bir karakter. Dürüst ve sempatik bir izlenim bırakıyor.

İri cüssesine rağmen oldukça çeviktir.

İzzet Jön Türk komitesinden tamamen uzak duruyor. Bu sebeple Enver'e rakip olması söz konusu değildir.

DEĞERLENDİRME

İstihbarat amaçlı hazırlanan bu dosyada yer alan isimlerin özellikle bazıları hakkında birtakım değerlendirmeler yapılabilir. Ancak öncelikle dosya ile alakalı bazı soruların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

İlk merak konusu istihbarat dosyasının kimler için ve neden hazırlandığıdır. Bu sorunun birden fazla cevabı olabileceği gibi kesin bir cevabı da yoktur. Örneğin Liman von Sanders hatıratında Birinci Dünya Savaşı arifesinde Alman Askeri Heyeti'nin başındaki isim olarak İstanbul'a gelmeden önce Osmanlı subayları hakkında tutulan raporları okuduğunu ve bu sayede bir fikir sahibi olduğunu yazar.[2] Buradan bu tip istihbarat raporlarının Osmanlı ordusunda görev yapacak kişilerin bilgi sahibi olması için değerli olduğu sonucu çıkarılabilir. Askeri ve sivil diplomatların dış politikalarını yönetebilmek için kişiler hakkında bilgilere ihtiyaç duydukları söylenebilir.

İkinci konu Osmanlı subayları hakkındaki bilgilere ulaşan kim/kimlerdir sorusudur. Dosyada Osmanlı subayları hakkında son derece ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Örneğin subayların Almanca veya Fransızca gibi bir başka yabancı dili hangi düzeyde konuştukları, ikili görüşmelerde takındıkları tavırlar gibi detaylı bilgilerden anlaşıldığına göre dosyayı hazırlayanlar, Osmanlı subayları ile görüşmeler yapan İstanbul'daki istihbarat çevrelerine yakın kişilerdir. Ayrıca dosyada sivillere değil sadece subaylara yer verilmiş olması ve bu kişilerle alakalı askeri bilgilerin ağırlıkta olması nedeniyle dosyanın Avusturya-Macaristan Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlandığı ihtimali güçlenmektedir. Bu durumda dosyayı hazırlayan kişi Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Joseph Pomiankowski olabilir. Bu iddiayı güçlendirecek bazı tahminler sıralanabilir.

Öyle ki 1906 yılından itibaren İstanbul'da görev yapan Pomiankowski'nin savaş sonrası kaleme aldığı hatıratında Osmanlı subayları hakkındaki kişisel sayılabilecek fikirleri ile dosyadaki bilgiler büyük oranda örtüşmektedir. Örneğin Pomiankowski hatıratında yazdığına göre, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak kazandığı güçlü konum, onun çekinmeden bireysel kararlar alıp uygulamasına olanak veriyordu. Fakat kıta hizmetinin pratik tecrübelerini edinmeye, yüksek komuta mevkiinin gerektirdiği yetenekleri kazanmaya vakti olmamıştı. Bu zaafını karizmatik kişiliği ve hayalleriyle örtebilmesi, onun gerçeklikle bağını kopartmasını kolaylaştırıyordu. Pomianowski'nin hatıratındaki bu ifade ile "Sınırsız hırsını tevazu maskesiyle gizlemeyi başaran Enver'in, mümkün ve ulaşılabilir olana karşı sergilediği ilgisizlik şaşırtıcıydı. Yaşamsal kararları alırken elindeki

araçların gerçek niteliklerini doğru değerlendirecek bilgi ve tecrübeden yoksundu. Radikalizmi, mahareti ve ataklığıyla öne çıkmış, askeri disiplin ile bağdaşmayan entrikaların içinde olmuş bir askeri cunta üyesiydi" yorumu dosyadaki ifadelerle neredeyse birebir aynıdır.[3]

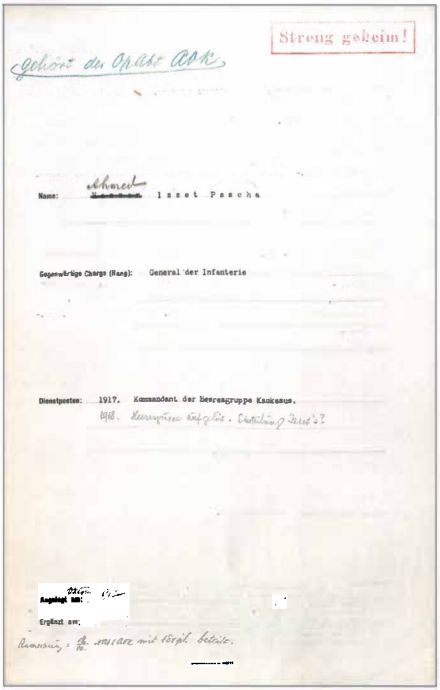
Tersine, anılarını yazarken, Pomiankowski'nin savaş sırasında düzenlenen bu belgelerden faydalandığı da ileri sürülebilir. Ancak bu iddia pek mümkün gözükmüyor. Pomiankowski Enver ve Cemal Paşaları ve büyük olasılık diğer Osmanlı subaylarını tanımış ve onlarla beraber vakit geçirmiştir. Hatıratında Enver, Cemal ve Talat Paşalar hakkında yaptığı yorumda onların bilgi eksikliklerini fazla enerji, inanılmaz bir küstahlık hatta gaddarlıkla kapattıklarını; Avrupa ve Avrupa'daki güç ilişkilerine yeterince vâkıf olmadan tamamen Almanların gücünün etkisinde kaldıklarını ve Almanların zaferine körü körüne inandıklarını yazmaktadır.[4] Pomiankowski'nin hatıratı ve dosya karşılaştırıldığında hazırlayan kişinin Pomiankowski olma ihtimali güçlenmektedir.

Dosyada yer alan isimlere bakıldığında özellikle neden bu kişilerin seçilmiş olduğu veya bazı isimlerin neden yer almadığı sorusu üzerinde durulabilir. Dönemin en nüfuz sahibi isimleri Enver, Cemal ve Talat Paşalardı.[5] Enver Paşa, Harbiye Nazırı olduğundan akla ilk gelen isimdir elbette. Yine aynı şekilde Cemal Paşa'nın da hem Bahriye Nazırı hem de dönemin güçlü isimlerinden olması dosyada yer alma nedenini göstermektedir. Talat Paşa sivil olduğundan dosyada yer almamıştır.

Bu noktada altı çizilmesi gereken bir konu, III. ve II. Ordu subaylarının çoğunun 1906 yılından beri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan bağlantılarıdır. Dolayısıyla özellikle II. Meşrutiyet döneminde ordunun oldukça güçlü siyasi bir yönü de vardı. Dosyadaki subayların askeri nitelikleri yanında birbirleri arasındaki rekabetleri genelde cemiyet içindeki yerleri ışığında ele alınmıştır. Örneğin Enver Paşa'nın sarsılmaz konumuna karşı Cemal Paşa'nın cemiyet içerisinde Enver Paşa'nın en büyük rakibi olduğu belirtilmiştir.

Bunun haricinde bazı isimlerin dosyada neden yer almadığı sorusu ise açık değildir. Dosyanın hazırlanmasına ne zaman başlanıldığı bilinmemekle beraber 1910 yılında başlatılmış olabileceği gibi daha eski bir tarihte başlatılmış ve ölen kişiler çıkartılmış olabilir. Örneğin 23 Ocak 1913'te Babıâli Baskını'nda öldürülen Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve 9 Haziran 1913'te Beyazıt'ta bir suikasta kurban giden Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın bu dosyada yer almamaları bu olasılığı güçlendiriyor. Dosyaya 1914 yılında yeni isimlerin eklendiği veya Cemal Paşa örneğinde olduğu gibi bazı kişilerle alakalı bilgilerin 1917 yılında güncellendiği görülmektedir. Her subay için olmasa da Ahmed İzzed Paşa örneğinde görüldüğü gibi, bazı subayların dosyalarının üzerlerine *Streng Geheim* (Çok Gizli) damgası vurulmuştur.

Dosyaya en geç (1917) dâhil olanlardan Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yorum hem çok kısa hem de çok

Streng geheim!

Name: Ahmed Izzet Pascha

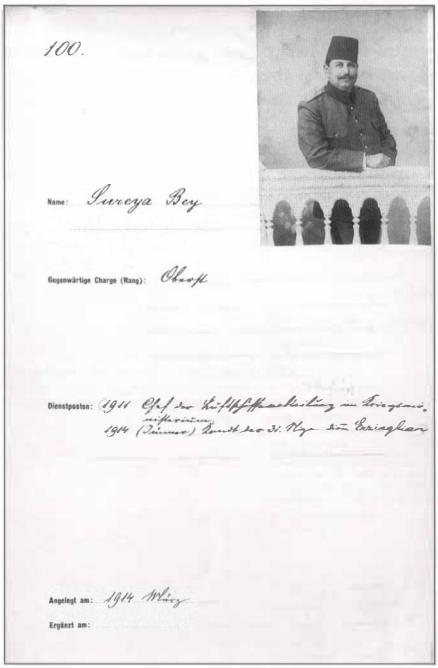
Gegenwärtige Charge (Rang): General der Infanterie

Dienstposten: 1917. Kommandant der Heeresgruppe Kaukasus.

Ahmet İzzet Paşa-(Streng Geheim) Çok Gizli

çarpıcıdır. Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Cephesi'ndeki faaliyetlerine değinilmemiş, bunun yerine son derece dikkat çekici bir öngörüde bulunulmuştur. Mustafa Kemal ile alakalı savaş boyunca başka bir değerlendirme yapılmamış olması da ilginçtir.

Dosyada yer alan bir başka isim, dosyada yer alma nedeni askeri başarılarından ziyade Viyana Askeri Ataşeliği görevine getirilmesinden dolayı olan Yahya Hayati Bey'dir. Yahya Hayati Bey, Şubat 1914 tarihinde Black Paşa'nın halefi olarak Viyana'daki görevine başlamıştı. Savaş döneminde bir süre daha bu görevini sürdürdü.[6] Yine Yahya Hayati Bey gibi askeri başarılarından ziyade Avusturya tarafından tanındığı için dosyada yer alan bir başka isim de Şefik Avni (Özüdoğru) Bey'dir. Şefik Avni Bey savaştan önce askeri eğitim amaçlı Almanya'da bulunmuş savaş zamanında da çeşitli cephelerde savaşmış ayrıca 1917 yılında Galiçya Kolordusu Kurmay Başkanı olarak görev yapmıştır.[7] Kayıt tarihi 19 Ocak 1917, Op. Nr. 37189 şeklinde kayıt düşülmüş ve belgenin Avusturya-Macaristan'ın IV. Kolordu irtibat subayının talimatıyla açıldığı yazılmış. Belge 26 Mayıs 1918'de güncellenmiş. Burada da NaNr 11938 numarası var. Viyana veya Berlin askeri ataşesi olmak istediği belirtilmiş. Hakkında çok övgü dolu sıfatlar kullanılıyor ve ileride Türkiye'de önemli işler yapacağı tahmini yer alıyor. Tüm dosyada neredeyse en çok üzerinde durulan Osmanlı subayıdır. Almanya tarafından tanınan ve orada iyi ilişkiler içerisinde olan bir baş-

100.

Name: Süreyya Bey

Gegenwärtige Charge (Rang): Oberst

Dienstposten: 1911 Chef der Hilfsoffizierabteilung im Kriegsmi-
nisterium
1914 (Dezember) Kommando der 31. Korps in Baschkale

Angelegt am: 1914 März

Ergänzt am:

Süreyya Paşa (İlmen)

ka isim de Esad (Bülkat) Paşa'dır. Esad Paşa'nın iyi derecede Almanca konuştuğu ve Berlin'de Harp Akademisi'nde eğitim aldığı ve bu vesileyle Yunan Kralı Konstantin ile arkadaşlık kurduğu gibi detaylı bir bilgi de Paşa'nın dosyasına eklenmiştir.

Diğer yandan belgelerin düzenlenmesinde bir sistematik olmadığı kolayca fark ediliyor. Örneğin hakkında bilgi toplanmaya layık görülen kişilerin çoğunun kayıt tarihi olmadığı gibi, on birinin fotoğrafının olmaması önemsenmemiş. Ayrıca, Ali Rıza Paşa ve Ziya Paşa ile ilgili belgelerde görüldüğü gibi, albay iken açılan belgede, kişi paşa olduğunda, önceki rütbesinin üstü çizilerek paşa yazılabiliyor. Ali İhsan Paşa ve Ahmed İzzet Paşa örneklerinde olduğu gibi Ahmed çizilip Ali yahut Hasan çizilip Ahmed yazılabiliyor. Cevad Paşa ve Cevad Bey örneklerinde olduğu gibi aynı kişi için, farklı rütbelerinde iki ayrı belge açılabiliyor. Rütbelerle ilgili de özensizlik göze çarpıyor. Örneğin Halil Paşa için tümgeneral anlamında Almanca *Generalmajor* yazılmış. Cemal Paşa için de hem liva hem de tuğgeneral anlamında *Divisionsgeneral* yazılmış. Oysa her iki paşa da mirlivadır. Bir diğer dikkatsizlik örneği dosyanın 17. belgesi. Hasan İzzet Paşa ile ilgili olarak düzenlenen bu belgede, 1908'de ferik olan paşanın rütbesinin 1910'da miralaya (albaya) indirildiği belirtilmiş. Ancak orduda tasfiye kanunu 7 Ağustos 1909'da yürürlüğe girdi. Dolayısıyla rütbe indirimi bu tarihte olmuş olmalı. Daha sonra 1913'te yeniden mirliva, yani paşa, olmuş.

Özensizlik veya dikkatsizlik değil de hata olarak nitelenebilecek bir durum ise Fahri Paşa'ya ait belge ile ilgili. Görevleri ile ilgili bölümde yazıldığı gibi, Fahri Paşa 1912 Kasım'ında İzmit Redif Fırkası (Tümeni) Kumandanı, Ocak 1913'te Çanakkale Boğazı Kuva-i Müretteb kumandanı ve Temmuz 1913'te bu görevine ilaveten Gelibolu Seyyar Ordusu Kumandanı oluyor. Ancak Fahri Paşa'nın daha sonraki görevleri ile ilgili olarak belge ile Osmanlı kaynakları arasında tutarsızlık var. Belgede Fahri Paşa'nın 1916 Kasım'ında XII. Kolordu ve 1917 yazında Hicaz Kolordusu Kumandanı olduğu yazılı. Oysa 1916 yılında XII. Kolordu'nun kumandanı Mirliva Mehmet Remzi Paşa (Avcı) idi.[8] Keza, Medine merkezli Hicaz Kuvve-i Seferiye kumandanı, 30 Haziran 1916'dan İngiliz ve Arap güçlerine karşı Medine'yi savunması ile "Çöl Kaplanı" unvanını kazanan ve Mondros Mütarekesi kararlarını tebliğ eden heyetin Medine'ye ulaştığı 13 Ocak 1919 tarihine kadar, Fahreddin Paşa (Türkkan) idi.[9] 1913 yazında Çanakkale Boğazı Kuva-i Müretteb Kumandanı ve Gelibolu Seyyar Ordusu Kumandanı olan Fahri Paşa ile Hurşit Paşa kumandası altındaki 10. Kolorduya bağlı 31. Tümen kumandanı olan Miralay Fahreddin Bey'in (Paşa-Türkkan) kısa bir süre aynı bölgede görev yapmaları bu karışıklığı açıklamakta yetersiz kalıyor.[10]

Sonuç olarak Avusturya-Macaristan Genelkurmay Başkanlığının hazırlattığı Osmanlı ordusundaki önde gelen subaylarla ilgili belgelerin ve değerlendirmelerin yer aldığı dosya ile ilgili şu tespitleri yapmak mümkündür. Yukarıda örnekleri verildiği gibi dosyada şekil yönünden adeta yüzeysellik ve düzensizlik olarak nitelendirilebilecek bir özensizlik göze çarpmaktadır. Ancak bazı önemli kulis bilgilerinin gözden kaçmadığı da bir gerçektir.

DİPNOTLAR

1 Avusturya Devlet Arşivi'nde Osmanlı çalışmaları için son derece değerli belgeler bulunmaktadır. Makaleye konu olan dosyanın arşiv künyesi KA-AOK 3501 beş ana bölümden (Allgemeines Verwaltungsarchiv, Archiv der Republik 1918-, Finanz- und Hofkammerarchiv 1170-1918, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kriegsarchiv) oluşan arşiv içerisindeki Savaş Arşivi (Kriegsarchiv-KA) bunlardan bir tanesidir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Karagöz, "Osmanlı Askeri Tarihin Kaynağı Olarak Avusturya Arşivleri", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, yay. haz. Cevat Şayin, Gültekin Yıldız, İstanbul, 2012, s. 109-130. Avusturya Devlet Arşivi kaynakları ışığında hazırlanan bir başka çalışma için bkz. Bilge Karbi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları Arasındaki İktisadi İlişkiler, basılmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

2 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 9-20, s. 12. İngiltere'de de savaş zamanı (1917 yılında) ve savaştan sonra (1919) yılında bir istihbarat dosyası hazırlatmıştır. Bülent Özdemir, İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye, Yeditepe Yay. İstanbul 2008.

3 Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches: Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Amalthea Verlag, Viyana, 1928, s. 39

4 Pomianwkowski, age, s.31-32.

5 Batılı kaynaklarda üçlü otorite, üç kişilik idare manasında *Triumvirate* olarak anılan II. Meşrutiyet devrine damgasını vuran bu üç kişi sıklıkla beraber anılırlar ve bu dosyada Enver-Cemal Paşa arasında yapılmış olduğu gibi bir karşılaştırmaya maruz kalırlar. Bu karşılaştırmaya çokça örnek vermek mümkündür. Muhittin Birgen'in hatıratında Cemal Paşa için ayrılan bölümde yapılan karşılaştırma bunlar için ne kadar dikkate değerdir. Bkz. Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki-de On Sene, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 260-263.

6 Eyüp Durukan, Çanakkale'den Mondros'a: 1915-1918, yay. haz. Murat Uluğtekin, Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 16.

7 Abidin Temizer, Şefik Avni Özüdoğru'nun Serbest Fırka Hayatı, Libra Kitap, İstanbul, 2014, s. 10.

8 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 188-195.

9 Görgülü, age., s. 257-259.

10 Görgülü, age., s. 38-43.

TİMAŞ TARİH'TEN YENİLER

Pervin'in Hayatı, Osmanlı Kadının Hazin Hikâyesidir
KUŞÇUBAŞI EŞREF'İN EŞİ PERVİN'İN SAVAŞI

KUŞÇUBAŞI EŞREF...
Cesur bir savaşçı,
becerikli bir istihbaratçı ve bir eş...
Pervin Hanım...
Kuşçubaşı Eşref'in henüz 45 günlük evliyken savaşa gitmek için geride bıraktığı müşfik bir eş...
Pervin Hanım'ın hatıratı...

Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın kaleminden Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşımın Modernleşme Serüveni
OSMANLIDA ULAŞIMIN MODERNLEŞMESİ

Osmanlı tarihi üzerine kıymetli çalışmalarıyla tanıdığımız Ali Akyıldız, bu kitabında İstanbul'u merkeze alarak Osmanlı'nın son dönemlerinde deniz ulaşımının geçirdiği evreleri, Galata Köprüsü'nün hikâyesini ve Osmanlı topraklarında demiryollarının gelişim sürecini tüm yönleriyle ele almaktadır.

TİMAŞ

timas.com.tr timastarih

iyi ki kitaplar var...

ÇİMEN GÜNAY-ERKOL İLE SÖYLEŞİ:

Peyami Safa'da Modernleşme, Sınıf Atlama ve Erkeklik Meseleleri

SÖYLEŞİ: GÜNEŞ SEZEN

SERVER BEDİ KÜLLİYATINDAN YENİ BİR ROMAN DAHA ÇIKTI. ZIPÇIKTILAR ADLI BU ROMANI NOTLANDIRARAK YENİ HARFLERE AKTARAN ÇİMEN GÜNAY-ERKOL İLE ROMANI, YAZARI VE BUNLARA DAİR FİKİRLERİ ÜZERİNE SÖYLEŞTİK.

Çimen hocam, *Zıpçıktılar*'ın Peyami Safa edebiyatında veya Server Bedi ismiyle çıkan kitaplar arasındaki önemi, yeri nedir sizce? Safa'nın daha çok modernleşme tartışmaları ve dolayısıyla Doğu-Batı ikiliğinde konuşulan kanonik romanlarıyla birlikte düşünüldüğünde *Zıpçıktılar*'ın edebî ve tarihî kıymeti üzerine neler söylenebilir?

Bazı yazarlar hakkındaki yorumlar sürekli tekrar edile edile o yazar hakkındaki değişmez gerçeklikmiş gibi anlaşılır hale geliyor ve bu şekilde de bir çalışmadan diğerine aktarılıyor. Örneğin, Doğu-Batı arasında kalmışlığın Peyami Safa'nın metinlerinde önemli bir ağırlık merkezi olduğu tespiti, herhalde aşağı yukarı Berna Moran'ın Safa'nın metinlerindeki şematik unsurlara işaret ettiği yazılarından beri kopyala yapıştır ifadelerle karşımıza çıkar. Ama bir durup daha yakından bakalım bu metinlere diyen pek çıkmaz. Bence *Zıpçıktılar*, bu kavşakta biraz durup daha derinlikli düşünmek gerektiğini hatırlatan bir roman. Zira, evet bu romanda da Doğu ve Batı İstanbul içinde iki farklı semti (Fatih ve Şişli), iki farklı dünya görüşünü, iki farklı yaşayışı simgeleye-

Güneş Sezen ve Çimen Günay-Erkol

Peyami Safa

cek şekilde kullanılıyor. Ama roman bize gösteriyor ki birinden diğerine pekâlâ geçilebiliyor; insanlar değişiyor ve değişikliklere uyum sağlıyorlar. Tam anlamıyla Doğulu veya tam anlamıyla Batılı olmak ne demektir, bu sorgulanıyor. Kanaatkâr Doğulu erkek tiplemesi de kadınları baştan çıkarmaktan başka eğlencesi olmayan yoz Batılılaşmış erkek tiplemesi de ayrı ayrı gözden düşürülüyor; çelişkileri yüzlerine vurularak karşı karşıya getiriliyor. Bir yasak aşk ve cinayet etrafında gelişen bu roman, bu çelişkili ve çatışmalı yapıyı yansıtması nedeniyle bence tarihsel olarak kıymetli. Edebî kıymetine gelince: romanın merak unsuru gözetilmiş bir kurmaca yapısı var ve sürükleyici olması için emek sarf edilmiş, ancak bir sayfadan diğerine arka planda kalmış bir karakterin adının yanlış yazılabildiği de göze çarpıyor. Hızlı yazılmış bir roman ve bunun zaaflarını taşıyor; ama, lezzet bıraktığı kesin.

Oldukça ilginç ve kendini merakla okutan bu romanı okuduğumda, incelikle bakıldığında baştan sona "iyi" ya da "ideal" denebilecek hiçbir protagonistin olmadığı bir romanla karşı karşıya olduğumuzu düşündüm. Anlatıcı-karakterin bile olay örgüsünün sonunda ders alıp değiştiğini, doğru seçimler yaptığını görmüyoruz. Bu seçim sıra dışı olmuş, değil mi?

"Kötü"nün ana karakter olması gerçekten pek alışık olduğumuz bir şey değil. Aslında sonuna doğru sanki anlatıya bir pişmanlık havası egemen oluyor; ama yine de bazı şeylerin önüne geçilemezdi, bunların böyle yaşanması gerekiyordu vurgusu da var. Doğu-Batı meselesinin, tıpkı iyi/kötü ikiliği gibi müthiş netlikle çözümleyebileceğimiz bir mesele olmadığını sezdiriyor bu durum. Bir yandan gidişatını çok da değiştiremeyeceğimiz bir sistemin içinde olduğumuzdan söz edilirken, öte yandan yaşamımızı farklı alternatifler arasından yaptığımız seçimlerimizin belirlediği de ima ediliyor. Yani evet Şişli baştan çıkarıcı bir muhit bir yandan, ama evlilik bağıyla bağlı kişiler baştan çıkmayabilirler de eğer bunun için uğraşacak olurlarsa. Romanın esaslı tartışması, vurdumduymaz bir genç erkeğin evli bir kadına âşık olunca değişmesi, kadın karşısında ne yapacağını bilememesi, eskisi kadar umursamaz olamadığını fark ettiği için kıvranması ve bunun onu sevdiği kadına da kötülük yapmaktan alıkoyup koymayacağı. Hep mağdurun ağzından dinlemeye alışkın olduğumuz bir hikâyenin bu sefer mağdur edenin ağzından anlatılıyor olması, ama bu mağdur edenin de mağdur edilene dönüştüğünü iddia etmesi, romandaki orijinalliği belirginleştiriyor.

Önsöz'de Turgut Uyar'ın ("Laleli'den dünyaya doğru giden bir tramvaydayız") şiirine de Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye* romanına da selam gönderen "Fatih-Şişli hattı tramvayı" ile "bir semtten diğerine duygusal yük ve sorgulamalarla geçilir" ifadenizi biraz açar mısınız? Mekânlar arası gezintiler ve modernleşme tartışmaları bu romanda nasıl dile geliyor örneğin?

Turgut Uyar'a göndermeyi ancak senin gibi şiir severler yakalar. Peyami Safa konuşurken sözü Turgut Uyar'a getirebilmek için yapmıştım bu göndermeyi, bak getirebildik, ne mutlu bize. Fatih-Harbiye'nin yerine bu romanda Fatih-Şişli yerleşiyor ve gerçekten de iki semt arasındaki bütün gidip gelmeler, aşka, kadınlığa, erkekliğe, toplumdaki kültürel değişime ilişkin umut ve tedirginliklerle yüklü. Safa'nın "bizim olanı korumalıyız" şeklindeki vurgusu çok net. Modernleşme tartışması, evlilik ile ilgili gelenek ve göreneklerin esnetilmesi tartışması ile başlıyor (önce ailenin rıza gösterdiği kişiyle tanışmak varken gençlerin önce evlenecekleri kişiyi beğenip sonra onun

hakkında ailelerinin rızasını aramaları) ve kadınlarla erkeklerin bir arada bulunduğu toplantıların, buluşabildikleri dış mekanların (sinema gibi) arttığından söz edilerek bu tip kültürel değişikliklerin baştan çıkarıcılığına vurgu yapılıyor. Aslında bu 19. yüzyıldan itibaren göze çarpan bir tartışma. Burada bazı konular zirve yapıyor. Örneğin, romanın sinema ile ilgili bölümü, bu sanatı önemli bir kültürel tehdit olarak ele alıyor ve gerçekten kendisini tekrar tekrar okutuyor. Mahalle aralarına kadar sızan bir afrodizyaktan söz eder gibi anlatıyor Safa sinemayı. Dolayısıyla bu roman, entelektüeller tarafından yürütülen bir Doğu-Batı tartışması ekseninde değil, bizzat evlerin ve mahallelerin dönüşümü ile gözler önüne serilen, yerel gözlemlere dayalı bir alan araştırması gibi, sokak aralarından, değişen gelenek ve göreneklerden örnekler göstererek tartışıyor modernleşmeyi.

Romanın yer yer politik bir hava yakalayan bir eleştirelliği de var; modernleşme eleştirisi deyince onu da anmak gerek. "Bu memlekette", diyor Cevdet, "ezeli kırtasiyecilik zihniyetine rağmen, 'silsile-i meratip' (makam mevki sırası, liyakat) denilen şey yoktur. İnsan birinci merhaleden sonuncu merhaleye bir hamlede geçebilir. Müvezziyken sadrazam, mukayyidken nazır, her satırda iki imla yanlışıyla meşhur edip kamburken terbiye-i bedeniye mütehassısı, nefreti âmmeye maruz iken reyiâm ile meb'us, cehaletiyle maruf iken maarif nazırı olanlar yahut da Arnavut'ta piyaz yerken Tokatlıyan'ın yemeğini tenkide başlayanlar her mevsimde, her devirde sık sık görülen mahlukattır." Bu sistematik olmayan, modernleşmenin temellerini oluşturan ilerleme fikrine ters düşen, çıkarcılığa ve faydacılığa yaslanan tarzın yerleşikleşmesi, kadın-erkek ilişkilerinin, yükselme-sınıf atlama hırsının, toplumsal işleyişin temel malzemesi olarak ele alınır ve eleştirilir. Romanda Cevdet'in trajedisi, eleştirdiği şeyin tipik örneği olmasından kaynaklanır; Peyami Safa bu durumu da büyük bir başarıyla bir gülmece unsuruna çevirmektedir.

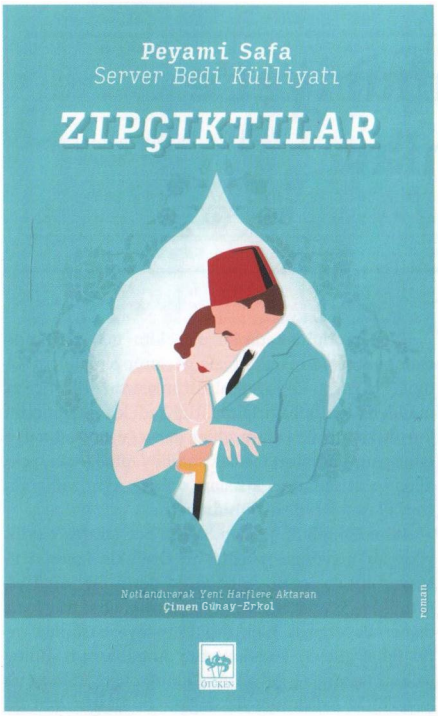
Mekânlar arasındaki farklar aşklar, evlilikler ve aileler arasında da bir zihniyet farkına işaret ediyor; bu farkları başka biri olmaya ve sınıf atlamaya çalışan bir genç adamın perspektifinden duyuyoruz. Sınıf atlama meselesinin modernleşme tartışmasına nasıl bir katkı yaptığını düşünüyorsunuz veya katkı yaptığını düşünüyor musunuz? Tüm gözlemleri yapanın sınıf atlamak isteyen bir erkek olması, iki zihniyet arasındaki farklara ilişkin okuyucuya nasıl okuma imkânları tanıyor sizce?

Romanın kötücül iki karakteri var; biri kadınları baştan çıkartmaya ve paralarını yemeye alışkın olan Cevdet, diğeri yokluktan kadınlığını kullanarak çıkmayı başaran çok geçmeden de zengin ve mutaassıp biri olan Mahmut Efendi ile evlenerek bu başarısını pekiştiren güzeller güzeli Vuslat. Cevdet ve Vuslat arasında gelişen yasak aşk birbirine benzeyen iki "egoist"in güç savaşı aslında. Romanda, bu iki karakter üzerinden âşık olma, teslim olma, evlenerek sınıf atlama problematiği hem kadınlar hem de erkekler için tartışılıyor. Ama anlatıcı rolü Cevdet tarafından üstlenildiği için, erkek perspektifini daha derinlikli bir şekilde okuyoruz. Vuslat'ın pozisyonunu ise Cevdet'in gözünden öğreniyoruz. Anlatıcı sesin erkeğe devredilmesine alışkınız; ancak bu erkeğin kendi zaaflarına da dimdik bakabilmesine pek alışkın değiliz. Safa'nın burada sınıf atlama ve modernleşme meselesini erkeklik meselesi ile eleştirel bir şekilde iç içe geçirerek de bir orijinallik yakaladığını düşünüyorum. Tabii eleştiri denilince Peyami Safa'nın topyekün bir erkeklik eleştirisine giriştiği düşünülmesin. Bu romanda Safa, erkek karakterin aciz ve güçsüz hissettiği anlara okuru tanık kılarak, âşık olduğu kadının ona hükmeden bir otorite figürü olduğu gerçeğiyle bu genç adamı yüzleştirerek, aslında erkeklik adı altında bir tür komedi-dram sahnelendiğini görünür kılıyor. Kadın-erkek ilişkilerinde bir yandan özgürlüğün bir yandan sahiplenmenin talep edilmesi (hem kadınlar hem de erkekler tarafından) gibi çelişkili durumların da altı çiziliyor. Dolayısıyla, iyi/kötü veya Doğu/Batı veya kadın/erkek olmak üzere, kolaylıkla ikiye ayrılabilen zihniyet dünyalarımız olmadığı hatırlatılıyor.

Sizin özellikle üzerinde çalıştığınız bir alan edebiyatta erkeklik... Bu romanın kadın ve erkeklerinin performanslarına baktığınızda, dönemin toplumsal cinsiyet algısına ilişkin neler gözlemlediniz?

Peyami Safa romanlarına özgü şematik karşılaştırmalar yapma adeti, *Zıpçıktılar*'da da Fatih-Şişli arasındaki gerilimi tırmandırıyor. Şişli'deki ilişkiler çarpık, karı-koca ilişkileri çeşitli gönül maceralarıyla iç içe, herkesin bildiği ama kimsenin üzerine konuşmak istemediği meseleler bunlar. Fatih'te ise öteki mahalleye özenme var: onlar gibi giyinme, sinemaya gitme, "asrîleşme" çabası içerisinde bazı genç kızlar var ve yazarın amacı, aslında, bu özenti halin çıkmazları olduğunu göstermek. Peyami Safa dönemin toplumsal cinsiyet dinamiklerini ilişkiselliğini başarıyla ele almış. Demek istediğim, kadın veya erkek, bir tarafın belli davranış kalıplarını benimsemesinde karşı tarafın beklentileri veya yönlendirmelerinin etkili olduğunu gözler önüne seriyor. Bu konudaki "karşılıklılık ilişkisini" belirginleştirmesini önemsiyorum. Öte yandan, bir anda kadın düşmanlığına kayan bir dil de var romanda; anlatıcı Cevdet'in perspektifinden gösterildikleri şekliyle kadınlar alışverişe, süse düşkün, erkekler üzerindeki etkilerini artıracak hamleler dışında hiçbir varlık nedenleri ve amaçları olmayan, manipülatif karakterler. Erkeklerin bu kadınlara karşı uyanık olması ve kendilerini koruması gerektiği fikri roman boyunca işleniyor. Bunu yaparken Safa, aynı manipülatif karakterin Cevdet'in içinde de olduğunu gizlemiyor. Dolayısıyla, kadın-erkek ilişkilerinin bir güç savaşı olarak algılanabileceği, karşı tarafı zaafa uğratan her kazanımın bir çeşit Pirus zaferi (kişinin kendisine de bedel ödeten bir zafer) olduğunun altı çiziliyor. Bu sadece romanın geçtiği dönemi değil, tüm dönemleri anlatan bir şema aslında.

Döneme ilişkin ilginç detaylara gelirsek, evliliğe ilişkin adetlerin değişmesinden şikayetle başlıyor

roman. Görücü usülü evliliklerin yerini "sosyete" adı verilen ev görüşmeleri almıştır ve bu görüşmelerde gençler potansiyel eş adayları ile karşı karşıya gelmektedirler. Kızlar beşibiryerdeyi, kınayı, eski adetleri küçümsemeye başlamıştır. Ailelerinin karşısında eş adayları arasından tercih yapmış şekilde çıkabilmektedirler; artık eskisi gibi, ailenin uygun gördüğü kişi ile evlenmek geride kalmıştır. Romanda bu kültürel değişiklikler bir tür haddini bilmezlik, özenti hali olarak işleniyor ve bunlara tepki gösterilmesi gerektiği ima ediliyor. Toplumun yıllardır süregelen bazı adetlerinin, törenlerinin bu kadar kökten değişmesinin, toplumun yozlaşması anlamına geldiği fikri işleniyor. Safa'nın reaktif tonunda değişimin getirdiği korkunun etkisi var; toplum çok hızlı gerçekleşen bir değişimle çerçevelendiğinden kontrolün yitirilebileceği, çöküş yaşanabileceği düşüncesi tüm romana hâkim. Bu "önlem almak gerek" tonunu o dönemdeki değişimin hızına ve Peyami Safa'nın korkularına bağlıyorum. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliklerini yitirmekten duydukları korku da bir ölçüde romandaki tedirginliğe katkıda bulunuyor. Evlilik ne Şişli'de ne Fatih'te artık kadınları kontrol altında tutmak için yeterli değil. Bunun yıkıcı olduğunun farkında olan bir yazar Peyami Safa.

Karşımızda bir "womanizer" mı var? Aşka, kadınlığa ve erkekliğe dair anlatıcı-karakterden gelen bir ders ya da eleştiri mevcut mu romanda?

Cevdet âşık oluncaya kadar bir "kadın avcısı," evet. Roman boyunca kadınlara kendini kaptırmanın erkekler için ne kadar zararlı olduğu hatırlatılıyor. Yer yer kadın düşmanı, yer yer erkek düşmanı konuşmalar yapılıyor: Cevdet kadınları oyuncakları gibi gördüğünü anlatırken, Vuslat mahallenin tüm erkeklerini peşinden sürükleyerek nasıl çocukluktan genç kızlığa geçtiğini anlatıyor. İki taraf için de aşk kullanışlı olmuş. Ancak, bu iki oyun kurucu bir ilişkiye başlayıp karşı karşıya geldiklerinde, o zamana kadar başkaları üzerinde kullandıkları taktiklerin birbirlerine etki etmediğini görüyorlar. *Spoiler* vermeden anlatmaya çalışıyorum ama, romanın sonu bir eleştirel içe dönüş barındırdığı için, bir ders varsa belki bu son kısımlardan çıkabilir. Ama başta da dediğim gibi, didaktik bir yol gösterme şeklinde bitmiyor roman. Cevdet kendisine çeşitli dersler çıkarsa da yaşanması gereken şeyler yaşandı vurgusunu da iletiyor Safa.

Romanda istediklerini yaptırabilmek için Cevdet'i kullanan Vuslat, yeri geldiğinde Cevdet'e fiziksel şiddet de uyguluyor ve ona istemediği şeyleri yaptırabiliyor. Toplumsal cinsiyet normları açısından kadının emredici ve eyleyen olduğu, erkeğin emir alan mağdur konumuna itildiği sahneler mevcut. Bununla aslında hem kadınların potansiyel kötücüllüğü üst noktaya taşınmış hem de aşka dair temel bir uyarı dile getirilmiş oluyor. Cevdet, kendisini, ona yapılan tüm kötülüklere rağmen Vuslat'a bağlanmış buluyor ve romanın asıl meselesi de bu bağlanma. Dolayısıyla "aşk"ın, kişiye zarar verdiği zaman bile sahiplenilmesi ve hayatını kadınlarla oyuncaklar gibi oynayarak geçiren bir adamın şimdi kendisini oyuncak konumunda bulması, romanın gerilimini artıran unsurlar olarak eleştirisini de şekillendiriyorlar.

Başka Server Bedi romanları daha yolda sanırım. Sırada, okurları bekleyen eserler hangileri?

Zıpçıktılar, Ötüken Neşriyat'ın Peyami Safa'nın Server Bedi adıyla yazdığı kitapları ortaya çıkarttığı bir serinin kitaplarından. Editörümüz Göktürk Ömer Çakır. Önce Cingöz Recai polisiyeleri basıldı ama yayına hazırlanan Server Bedi imzalı pek çok başka roman da var. Serdar Soydan, *Havva'nın Üvey Kızları*, *Sıcak Nefesler*, *Ah Minel Aşk* ve İstanbul Kızları üzerine çalışıyor; Didem Ardalı Büyükarman *Selma ve Gölgesi*'ni, Çilem Tercüman *O Kadınlar*'ı, Erol Köroğlu *Ateş*'i, Fatih Altuğ *Sinema Delisi Kız*'ı, Baran Güzel *İkimiz*'i, Şaban Özdemir *Korkuyorum*'u yayına hazırlıyor; Seval Şahin, *Ben, Sen, O, Şeytan, Karım ve Metresim*, *Kucaktan Kucağa*, *Ben Casus Değilim*, Üçümüz, *Yasemin Dalları*, *Hey Kahpe Dünya* romanları ve diğer bazı romanlar üzerine çalışıyor. Daha adını sayamadığım romanlar olduğu gibi, tefrikalar arasında yeni keşfedilerek Peyami Safa bibliyografyasına eklenen romanlar da var. Bunların arasında örneğin Peyami Safa'nın kendi adıyla tefrika ettiği ancak daha önce hiç ortaya çıkmamış bir roman da çok yakın bir zamanda bulundu. Serinin tamamlanmasıyla bütünlüklü bir Peyami Safa portresi ortaya çıkmış olacak, ben de heyecanla yeni kitaplarla bu serinin zenginleşmesini bekliyorum.

GÜNEŞ SEZEN - ÖZYEĞİN ÜNİVERSİTESİ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kastamonu Kadınları

MUSTAFA ESKİ

KASTAMONU'DA KADINLAR SİYASAL HAYATTA GERİ PLANDA KALMIŞ GİBİ GÖRÜNSELER DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDA ETKİN ÇALIŞMALAR YAPMIŞLARDIR. 100 YIL ÖNCE 10 ARALIK 1919 TARİHİNDE DÜZENLEDİKLERİ MİTİNG DE MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE KADINLAR TARAFINDAN ÖRGÜTLENEN İLK MİTİNGLERDEN BİRİSİDİR.

Osmanlı Devleti'nde, kadın haklarıyla ilgili gelişmeler kızların eğitimi ile başlamıştır. 1858'de ilk kız rüştiyesi, 1880'de ilk kız lisesi açılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi kadın hakları açısından çok önemlidir. Gazete ve dergilerde laiklik ve tek eşlilik gibi konular tartışılmıştır. Kızlar, yüksekokullarda öğrenim görmeye başlamış; Cumhuriyet'in ilanından sonra, bazı istisnalar dışında, her derecedeki okullarda karma eğitime geçilmiştir.

Kadın hakları konusunda çağdaş anlamda değişimler Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. En önemlisi 1926'da Medeni Kanun'un kabul edilmesidir. 1930, 1933 ve 1934 yıllarında yapılan yasal düzenlemelerle kadınlara seçme ve seçilme hakları tanınmıştır.

Kastamonu'da kadınların sosyal hayata katılmaları, bazı yardım komisyonlarında görev almalarıyla başlar. İlk komisyon, Asâkir-i Şâhâneye Yardım Komisyonu adıyla 1897 yılında kurulmuştur. On kadının bir araya gelmesiyle oluşan bu komisyon, askerler için, ilk aşamada 4840 parça eşya ile 360 kuruş para toplamıştır.[1] 1909 yılı başında, Hedâyâ-yı Şitâiye Hanımlar Komisyonu kurulmuş, askerlere giyecek eşya ile çeşitli yiyecekler hazırlanmıştır.[2]

Donanmayı güçlendirmek amacıyla 1909 yılında, İstanbul'da, Donanma-i Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin Kastamonu şubesi[3] aynı yıl içinde; kadınlar kolu da 3 Haziran 1911 tarihinde çalışmaya başlamıştır.[4] Kadınlar altın, gümüş gibi kıymetli eşyalar bağışlamış; kermesler düzenleyip para ve eşya toplamışlardır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ülkemizin en eski kurumlarından biridir. Kastamonu Kadınlar şubesi, 20 Ocak 1912 tarihinde kurulmuş, savaş yıllarında önemli hizmetler yapmıştır.[5]

Kastamonulu kadınlar, 27 Ekim 1916 tarihinde ekonomik alanda daha fazla görünür olmak için Kadınlar İş Yurdu Cemiyeti'ni kurmuşlardır.[6] İlk önce 24 maddelik tüzük hazırlanmıştır.[7] Yedi kişilik yönetim kurulu tarafından idare edilen derneğe 100 kadın üye olmuştur. Kadınları meslek sahibi yapmak için biçki, dikiş ve el sanatları kursları açılmış; aynı zamanda sosyalleşmeleri de düşünülmüştür.

Bilindiği gibi, I. Dünya Savaşı her tarafta büyük yıkımlar meydana getirmiştir. Özellikle İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgali, Anadolu'da derin bir infial yaratmıştır. Sıranın kendilerine de geleceğini düşünen diğer vilayetlerde halk örgütlenmeye başlamış, yerel milis güçleri kurulmuştur. Anadolu'nun güney ve batı tarafları işgal altında olduğu için, Ankara ve çevresinin dış dünya ile bağlantısı Kastamonu ve İnebolu üzerinden yapılmak zorundaydı. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu'nun Kuvâ-yı Milliye ile birleşmesini istemiştir. Miralay Osman Bey, Ankara'dan Kastamonu'ya gönderilmiş, şehir 16 Eylül 1919 günü Kuvâ-yı Milliye'ye katılmıştır.

28 Eylül'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kastamonu Şubesi kurulmuştur. Cemiyete maddî destek sağ-

Selman İzbeli

Rahime Kaptan

Saime Ayoğlu

Necibe Nine

Kastamonu gazetesi,
18 Kanun-ı evvel 1335 nu: 2331

Milletvekili Hacer Dicle

lamak isteyen kadınlar, sinema bileti satmak için on kişilik bir komite kurmuşlardır.[8]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kadınlar Şubesi'nin kesin kuruluş tarihi belli değildir. Ancak 26 Eylül ile 19 Ekim 1919 tarihleri arasında kurulmuş olması gerekir. Yönetim kurulu üyeleri şu kişilerden meydana gelmiştir: İsmet Hanım (Başkan, Mevlevi Şeyhi Tahir Âmil Çelebi'nin eşi), Zekiye Hanım (II. Başkan, Polis Müdürü Halil Bey'in eşi), Saime Ayoğlu (Sekreter, Sağlık Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey'in eşi), İzbelizâde Hâfize Selman Hanım (Veznedar), Kâmuran Hanım (üye, Defterdar Ferit Recai Bey'in eşi), Bedriye Hanım (üye, Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi), Hâfize Nebiye Hanım (üye, Şeyh Ziyaeddin Efendi'nin eşi), Neyyire Hanım (üye, Reji Müdürü Ömer Bey'in kızı).

Kastamonu kadınları, 10 Aralık 1919 günü çok anlamlı bir miting yapmışlardır. Zekiye Hanım'ın başkanlığında bir tertip komitesi kurulmuş; üç bini aşkın kadın, Kız Öğretmen Okulu bahçesinde toplanarak işgalleri protesto etmiştir.[9] Mitingde Zekiye Hanım, Kız Öğretmen Okulu Müdiresi Hikmet Hanım, yardımcısı İclâl Hanım ve Miralay Osman Bey'in kızı Refika Hanım birer konuşma yapmışlardır. Gazetedeki yer darlığından dolayı sadece Zekiye Hanım'ın konuşması yayımlanmış, diğer kadınlardan özür dilenmiştir.

Zekiye Hanım; ülkemizin içinde bulunduğu durumu anlatmış ve işgallere son verilmesini istemiştir. Zekiye Hanım, gazeteye yansıyan konuşmasında şunları söylemiştir:

> Kardeşler, hemşireler! Daha bir sene evvel kırmızı rengi ile başımızda dalgalanan ulu sancağımız görüyorsunuz ki siyahlara, mâtemlere büründü. Muharebe meydanlarında vatan ve din uğrunda binlerce evlâdımızı gömdükten sonra; haktan, adaletten bahseden Avrupalıların, bir seneden beri, yenildik diye başımıza açmadıkları felâket kalmadı.
>
> Haktan en çok bahsedenler haksızlığın en büyüğünü yaptılar. Daha dün bizim gibi refah ve saa-

deti; evi, barkı olan İzmir'deki dindaşlarımız, beyaz saçlı kadınlarımız, kundaktaki yavrularımız Yunanlıların süngüsünden geçti. Her tarafı yüksek minarelerinden beş vakitte ism-i celâlullah bağırılan Adana'mız, Antalya'mız ve en nihayet güzel Ayıntap, Maraş, Urfa'mız elimizden alınmak isteniyor.

Hanımlar! Büyük felâketimizin önünde evlâtlarımızın, kardeşlerimizin kanıyla suladığımız yurtlarımızın işgaline, kardeşlerimizin felâketine susacak mıyız?

Hayır Hanımefendiler! Mağlubuz, silâhımız yok; fakat göğsümüzde imanımız, bütün dünyayı halk eden Allah'ımız var.

İşte biz de imanımıza ve Allah'ımıza istinaden haksızlara haksızlıklarını yüzlerine vurur ve cihan huzurunda ilân ettikleri adaleti talep ederiz.

Hanımlar! Biz dünyayı kanlara boğan, insanları tavuklar gibi boğazlayan erkeklere müracaat edecek değiliz. Bizim gibi şefkatle, merhametle düşündüklerine şüphe etmediğimiz İtilâf Devletleri'nin büyük kadınlarına müracaat edecek ve birer telgrafla, bize yapılan haksızlıkları yazacak ve anlatacağız. Eğer onlar da hakkımızı teslim etmezlerse, evlâtlarımızın kanlarına kendi kanımızı karıştırarak erkeklerimizle bir safta, dinimiz ve istikbalimiz için ölecek; haksızlara, zalimlere tarihin lânetlerini terk ederek şehâmetle öleceğiz.

Mitingde alınan karar gereği, ABD Başkanı Wilson ve Fransa Cumhurbaşkanı Poincare'nin eşleri ile İngiltere kraliçesine telgraflar çekilmiş, işgaller protesto edilmiş ve düşmanların ülkemizi terk etmesi istenmiştir. Telgrafların diplomatik bir üslûpla kaleme alındığı görülüyor. Söz gelimi, Fransa ile tarihteki ikili ilişkilerimize değinilmiş; Amerika'ya da Wilson Prensipleri hatırlatılarak bunların şimdi ne olduğu sorulmuştur. İngiltere kraliçesine çekilen telgrafta, tarihsel dostluğa vurgu yapılmıştır. Ayrıca padişaha ve sadrazama da bilgi verilmiştir.[10]

Halime Çavuş

Kurtuluş Savaşı sırasında, kadınların sanat çalışmalarını da ihmal etmedikleri görülmektedir. 1920 yılı Şubat ayında Hanımlar Musiki Dershanesi açılmış; nota, ud ve keman dersleri verilmiştir.[11]

Kadınların çalışması, bilgi ve beceri kazanmaları her zaman öncelikli konu olmuştur. 1920 yılı Eylül ayında İslâm Hanımları Çalıştırma Yurdu kurulmuş; biçki, dikiş, nakış ve örgü kursları düzenlenmiştir.[12]

Karadeniz üzerinden İnebolu'ya gelen silah ve cephaneler kayıkçılar tarafından gemiden alınıp sahile çıkarılmıştır. Nakliye kolları da bu cephaneleri önce Kastamonu'ya, daha sonra Ilgaz'a kadar taşımışlardır. Eli silah tutan erkekler cepheye gittiği için, nakliye işi daha ziyade kadınlar tarafından yapılmıştır. Mevsim ve iklim koşullarındaki olumsuzluklara rağmen, günlerce devam eden bu zorlu çalışmalar her türlü takdirin üzerindedir. Cephane taşırken donan Şehit Şerife Bacı, Halime Çavuş, Cideli Rahime Kaptan, hastalanan öküzün yerine kendini koşan Seydilerli Reşide Hanım efsane isimlerdir.

Cephane taşıma konusu, o yıllarda ülkemizde bulunan yabancı gazetecilerin de dikkatinden kaçmamış. ABD'li Ann Bridge, Fransız Berthe G. Gaulisse ve Jean Chiliquelin gözlemlerini yazmışlardır. Chiliquelin'in şu sözleri dikkate değerdir: "[B]ir halkın en kıymetli varlığına, yani hürriyetine dokunmaya kalkışılınca ne mucizeler yapabileceğini gösteriyor. Bir vatan parçalansa da millî bir ülkünün bölünemeyeceğini bu kadar iyi anlamamıştım."[13]

Bilindiği gibi kadınlar; 1930, 1933 ve 1934'de çıkan yasalarla seçme ve seçilme haklarını elde ettiler. Kastamonu'da, 1930-2000 yılları arasında belediye meclis üyeliği yapan kadınlar şunlardır: Hâfize Selman Hanım, 1930; Aliye İlhan, 1938; Zehra Bayar, 1938 ve 1942; Hayriye Ballık, 1942; Hikmet Arslan, 1946; Emriye Akalın, 1946; Necla Erbaş, 1963; Emine Hancı, 1994.

Cumhuriyet tarihi boyunca Kastamonu'dan tek bir kadın; ilkokul öğretmeni Hacer Dicle 1939'da milletvekili seçilmiştir.[14] TBMM'deki konuşmalar yapmış, Kastamonu'da konferanslar vermiştir. Hacer Hanım ve eşi öğretmen Nihat Bey, Kastamonu'da ilk baloyu düzenleyen kişilerdir.

Kastamonulu kadınlar, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra; 1923'de Kızılay, 1925'de Türk Tayyare Cemiyeti şubeleri ile Musiki Cemiyeti gibi dernekler kurmuşlardır. Ancak bunlar daha sonra birleştirilmiş, erkeklerle kadınlar aynı çatı altında görev yapmışlardır.

1941 yılında kurulan Yardım Sevenler Derneği şubesinin başkanlığını bugüne değin hep kadınlar yapmıştır. Aynı yıl kurulan Dokuyucular Kooperatifi üyelerinin tamamına yakını da kadındır.

Genel merkezleri Ankara veya İstanbul'da olan derneklerden; Türk Kadınlar Birliği şubesi 1953, Türk

Atatürk'ü Kastamonu'ya davet eden heyet

1940'lı yıllarda Kastamonu kadınları
20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları, Ankara, 2008

Anneler Derneği şubesi 1984, Türk Kadınını Tanıtma ve Güçlendirme Vakfı şubesi 1997, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği şubesi 1994'de kurulmuştur. Merkezi Kastamonu olan 10 Aralık Kadın Platformu Derneği de 1995 yılından beri hizmet vermektedir.[15]

Kastamonu'da, kızlara meslekî eğitim veren okullar hakkında şu bilgileri verebiliriz. Kız Sanayi Mektebi 1899'da, Akşam Kız Sanat Okulu 1939'da açılmıştır. Kız Enstitüsü 1945'te öğretime başlamış, bugün 10 Aralık Anadolu Kız Meslek Lisesi olarak eğitim ve öğretime devam etmektedir. Kız Muallim Mektebi (1915-1923), Kız Ortaokulu (1924-1947) ve Kız Öğretmen Okulu (1956- 1975) şehrin eğitim tarihinde yer almış önemli kurumlardır.

Sonuç olarak Kastamonu'da kadınların siyasal hayatta geri planda kalmış gibi görünseler de, sivil toplum kuruluşlarında etkin çalışmalar yapmış oldukları söylenebilir. Son yıllarda özellikle turizm sektöründe önemli yatırımlar yapan kadınlar vardır. Ayrıca girişimci kadınlar tarafından, üretime yönelik kooperatifler kurulduğunu da belirtmek gerekir.

MUSTAFA ESKİ - KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 10 Haziran 1897, Nu: 1196.
2 *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 12 Kânun-i sânî 1324, Nu: 1775; Köroğlu Gazetesi, 14 Kânun-ı sânî 1909, Nu:5
3 *Köroğlu Gazetesi*, 10 Eylül 1325, Nu: 41.
4 *Köroğlu Gazetesi*, 9 Haziran 1327, Nu: 129.
5 *Köroğlu Gazetesi*, 30 Kânun-ı sânî, 1328, Nu: 198.
6 *Köroğlu Gazetesi*, 27 Ekim 1916, Nu: 387.
7 *Köroğlu Gazetesi*, 24 Kasım 1916, Nu:391
8 *Açıksöz Gazetesi*; 19 Ekim 1919, Nu: 17. Bilet komitesinde görevli kadınlar: Havali Kumandanı Miralay Osman Bey'in eşi, eşraftan Hâfize Nebiye Hanım (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Şeyh Ziyaeddin Efendi'nin eşi), eşraftan İzbelizâde Hâfize Selman Hanım, İsmet Hanım (Mevlevi Şeyhi Tahir Âmil Çelebi'nin eşi), Sultanî Mektebi Müdürü Behçet Bey'in eşi, Reji Müdürü Ömer Bey'in eşi, Bedriye Hanım (Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi), Saime Ayoğlu (Sağlık Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey'in eşi), Zekiye Hanım (Polis Müdürü Halil Bey'in eşi) Neyyire Hanım (Reji Müdürü Ömer Bey'in kızı).
9 *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 18 Kânun-ı evvel 1335(1919), Nu: 2331.
10 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Eski, *"Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi"*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. IX, sayı:27 (1995).
11 *Açıksöz Gazetesi*, 29 Şubat 1336, Nu: 36.
12 *Açıksöz Gazetesi*, 13 Eylül 1336, Nu: 78.
13 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara 1988, s. 285.
14 Mustafa Eski, "İlk Kadın Milletvekillerinden Hacer Dicle", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIII, sayı:33(1995).
15 Geniş bilgi için bkz.: Mustafa Eski, *20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları*, Ankara 2008.

Öğrencileri Wallerstein'in Mirasını Tartışıyor

HAZIRLAYAN: AXEL ÇORLU

IMMANUEL WALLERSTEIN'İN DÖRT ESKİ ÖĞRENCİSİ OLARAK BİR ARAYA GELDİK VE DÖRT SORU ÇERÇEVESİNDE BİR "YUVARLAK MASA" DENEMESİ YAPTIK, WALLERSTEIN'İN BIRAKTIĞI "İZ"LER VE MİRAS ÜZERİNE DÜŞÜNDÜK. BEN ZATEN TOPLUMSAL TARİH'İN BİR ÖNCEKİ SAYISINDA BU KONULARIN BİR KISMINI ELE ALMIŞ OLDUĞUM İÇİN VE MESLEKTAŞLARIMA DAHA ÇOK YER AÇABİLMEK AMACIYLA KATILIMIMI DAHA ÖNCE BAHSETMEDİĞİM KONULAR İLE SINIRLADIM - AXEL ÇORLU.

Axel Çorlu: Immanuel Wallerstein'in entelektüel, profesyonel ve/veya kişisel gelişiminizdeki yeri nedir?

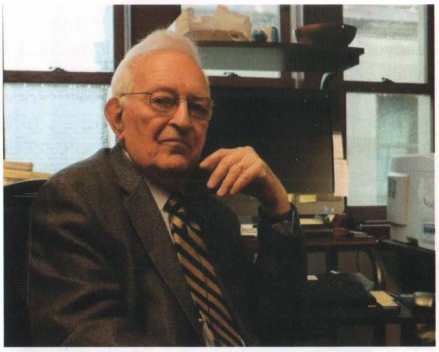
Volkan Aytar: 1989-1994 arası Bilkent Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi lisans eğitimi almaktaydım. Pek çokları gibi ben de, önce Doğu Bloku'nun, sonrasında da Sovyetler Birliği'nin yıkılışını izlemiştim. Reel sosyalizmin görkemli bir şekilde çöktüğü bu yıllarda, liberal kapitalizmin zaferi de Francis Fukuyama tarafından "Tarihin sonu geldi!" tezahüratıyla kutlanmaktaydı. Siyasal solda yer almakla birlikte komünizme hep eleştirel yaklaşmış ama başlamakta olan dönemin anlamını da endişeyle kavramaya çalışan bir öğrenciydim ve akademik kariyer planlarım vardı. Sevgili akıl hocam Prof. Ayşe Kadıoğlu, Fransa yerine Amerika'ya yönelmemi önerdi ve Wallerstein'in SUNY-Binghamton'daki bölümünü anlattı bana. Methini duyduğum kitaplarını kütüphaneden edinip ucundan kıyısından kemirmeye başladım ve hayranlığım katlanarak arttı.

Solcu arkadaşlarımın ismini "Valerştayn" (hatta bazen "Falerştayn") diye telaffuz ettikleri bu efsanevi adamın isminin aslında gayet Amerikan bir aksanla "Volurstiin" diye telaffuz edildiğini ilk o zaman Kadıoğlu'ndan öğrenmiş; hatta "entelektüel ikonumun ismi, Rock ikonum Bruce Springsteen'in soyadı gibi bitiyormuş meğer" diye kendi kendime gülmüştüm. Bu efsanevi akademisyenden öğreneceğim her şeyi öğrenmeye açıktım ve hatta açtım. Wallerstein'in öğrencisi olma onuru, sonraki hayatımın seyri üzerinde sürekli bir etki yarattı.

Kenneth Barr: Immanuel Wallerstein'i UC-Santa Cruz'da 1970'lerde bir lisans öğrencisiyken onun Columbia Üniversitesinden öğrencisi olan Walter Goldfrank sayesinde keşfettim. İlk dersinden sonra "Modern Dünya Sistemi" üzerine bir seminer aldım. Doğru zamanda doğru yerde olduğumu düşünüyorum. Bu seminer sadece Marks, Weber, Lukacs veya Gramsci okumaktan ibaret değildi; aynı zamanda Karl Polanyi, Paul Baran, Eric Williams, Aime Cesaire, Frantz Fanon, C.L.R. James, Walter Rodney, Samir Amin, Andre Gunder Frank, Giovanni Arrighi ve tabii ki Wallerstein.

1976 Ağustos'unda California'dan ayrıldım ve Wallerstein ile çalışmak için SUNY-Binghamton'a geldim. Bu şüphesiz hayatımda yaptığım en iyi seçimlerden biri oldu. Wallerstein benim danışmanım ve akıl hocam oldu. Binghamton'daki Fernand Braudel Merkezi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmamı sağladı, ülke dışında araştırma yapabilmem için gerekli kaynakları bulmama yardımcı oldu ve tez komitemin başkanlığını yaptı. Bundan daha iyi bir şey de olamaz.

Cengiz Kırlı: Wallerstein'i ilk defa 1994 yılında Binghamton Üniversitesinde doktora yapmak için gittiğimde şahsen tanıdım. Binghamton Üniversitesine Tarih Bölümü'nde merhum Donald Quataert ile çalışmak üzere gitmiştim. Ama gitmeden önce Wallerstein ve Dünya Sistemi yaklaşımı hakkında az çok bilgim vardı. Mezun olduğum ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde lisans düzeyinde 3. Dünya ve Gelişme üzerine almış olduğumuz derslerde Latin Amerika merkezli Bağımlılık Kuramları ile beraber okumuştuk. Bu kısa tanışmadan sonra, Wallerstein'in benim ve yakın çevremin entelektüel ilgi alanına doğrudan etkisi Çağlar Keyder vasıtasıyla oldu. Çağlar Keyder'in Dünya Sistemi yaklaşımını merkeze alan *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* kitabının orijinal İngilizce baskısı 1987 yılında yayımlanmıştı. İki yıl sonra da, yani lisans programından mezun olduğum 1989 yılında İletişim Yayınları tarafından Türkçe tercümesi yayımlandı. O tarihlerde geç dönem Osmanlı ve Türkiye tarihi üzerine kitapların sayısı çok olmasa da vardı ancak Keyder'in bu kitabı kavramsal çerçevesinin yeniliği, kurgusu ve sağlam

Immanuel Wallerstein

iç bütünlüğü ile diğerlerinden ayrı bir yerdeydi. Bu kitabı büyük bir heyecanla okumuştum, belki gençlik ukalalığı ile "devlet sınıfı" kavramına yeterince Marksist olmadığı gerekçesiyle bir nebze burun kıvırarak! Çağlar Keyder'in daha doğrudan etkisi ise 1990 yılında, yüksek lisansı eğitimimin ilk yılında ODTÜ'de ders vermeye başlamasıyla oldu. Aynı zamanda Çağlar Keyder sayesinde Binghamton Üniversitesi ve Fernand Braudel Merkezi hakkında ilk elden bilgi edindik ve yine onun desteğiyle ben tarih bölümüne ve diğer üç arkadaşım sosyoloji bölümüne olmak üzere dört kişi doktora programlarına kabul edildik.

Axel Çorlu: Wallerstein'in derslerini nasıl hatırlıyorsunuz? Aklınızda kalan izlenimler, konular, ayrıntılar var mı?

Volkan Aytar: Kitaplarına duyduğum hayranlığa rağmen, henüz onun nasıl bir "hoca" olduğuna, nasıl ders anlattığına dair fikrim yoktu. Benden önce Binghamton'da programa başlayan Türkiyeli dost ve arkadaşlar, bir parmak bal misali, "çok iyidir" diye merak yaratıyor ama çok da ayrıntı vermiyor hatta sanırım ayrıntı vermemekten keyif de alıyorlardı. "Git ve kendin gör, söylenmez yaşanır" tarzı bir gülümseme de bu tavra eşlik ediyordu... Nitekim ilk dersine girdiğimde niye ona "çok iyi hoca" dediklerini anladım. Öğrencilerine saygı gösteren, onları asla aşağılamadan entelektüel olarak epey bir zorlayan bir hoca vardı karşımızda. Zorlamaktan kastım; analitik yorumlama kapasitelerini, eleştirel düşünme yetilerini devreye sokmaya çağırmasıydı. Beklentisi, tüm okumaların ders başlamadan tamamen bitirilmiş olması ve ders esnasında bunlar üzerine zekice analizler, çıkarımlar yapılmasıydı. Asla ayrıntılara girip öğrencilerin detayda boğulmasına izin vermeden, "büyük resmi" ve "geniş süreçleri" zihnimizde damıtmaya yöneltiyordu. Braudel'in *longue durée* mirasıyla, bizleri Akdeniz'den Atlantik'e; Afrika'dan Hindistan ve Uzak Asya'ya keyifli bir tarihsel yolculuğa çıkarıyordu. Modern Dünya Sistemi ve uzun tarih yaklaşımı, sadece bir teorik perspektif değil, çok verimli bir zihinsel üretim süreci haline de geldi onun sayesinde. Bir soru sorduğunda bunun yanıtının bizim zihnimizde zaten biçimlenmekte olduğunu ama biraz daha efor ve emek göstererek onu "doğurtmamız" gerekeceğini hissettiriyordu. Onun öğrencisi olmak, talepkar ve zorlayıcı ama nihayetinde tatmin edici ve aydınlatıcı bir sürecin deneyimcisi olmakla eş anlamlıydı.

Kenneth Barr: 1970 yılında Terence K. Hopkins Binghamton'daki sosyoloji bölümünde bir yüksek lisans programı kurmak için geldi. Hopkins ve Wallerstein 1950 ve 60'lı yıllarda Columbia Üniversitesinde önce yüksek lisans öğrencileri olarak, sonra da meslektaş olarak beraber çalışmışlardı. Wallerstein'in 1976 yılında Binghamton Sosyoloji Bölümüne bölüm başkanı olarak gelmesinden önce Hopkins'in karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji perspektifi zaten bölümde oturmuştu. Hopkins orada olmasaydı Wallerstein'in Binghamton'a gelmiş olacağını düşünemiyorum.

Wallerstein mükemmel bir hocaydı; her zaman hazırlıklı, merak uyandıran ve öğrencilerini zorlayan bir hocaydı. Gençliğinde bir sahne aktörü olduğu günlerden gelen birikimle bir dinleyici kitlesini nasıl etkisi altında tutacağını biliyordu. Öğrenciler Wallerstein'in seminerlerinde kendi araştırmalarını da sunmak zorundaydılar ve bu göz korkutucuydu. Bana ise bunlar gayet eğlenceli geliyordu. Wallerstein ve Hopkins aynı zamanda yüksek lisans ve lisans dersleri verecek uluslararası akademisyenleri getirmek için gerekli kaynakları da bulmuşlardı; bunun sayesinde bölümde Ramkrishna Mukherjee, Walter Rodney, Perry Anderson, Giovanni Arrighi, Anna Davin, Çağlar Keyder gibi akademisyenler ders verdi. Daha sonra Arrighi ve Keyder Binghamton'da daimi olarak öğretim üyesi oldular.

Cengiz Kırlı: Ben tarih bölümünde olduğum için Wallerstein'den yalnızca bir ders alabildim. Dolayısıyla sosyoloji bölümü öğrencilerine kıyasla benim onunla ilişkim sınırlı oldu. Dersin adını tam olarak hatırlayamıyorum ama sanırım "Dünya Sistemine Giriş" isimli bir doktora dersiydi. Sosyoloji bölümü öğrencilerinin yanında diğer bölümlerden de çok sayıda öğrencinin olduğu kalabalık bir sınıftı. Yeni olduğum için o an farkına varmamıştım ama bu dersin işleniş açısından en önemli farkı lisans derslerine benzer şekilde Wallerstein'in 3 saat boyunca ders anlatmasıydı. Zira ABD'de doktora düzeyindeki derslerde genelde her derste bir kitap tartışılır ve burada hocaların rolü ders anlatmaktan çok ara sıra müdahalelerle tartışmayı yönlendirmektir. Ders adeta bir dönemde *Dünya Sistemi* kitabının o ana kadar yayımlanmış olan ilk üç cildinden damıtılmış, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla etkileyici bir dünya tarihi anlatısıydı. Ama beni en çok etkileyen ders sanırım ilk dersiydi. Burada Fransız Devrimi'nin ardından değişim kavramının normalleşmesi ve doğrusal, seküler zaman algısının yerleşmesini, bu değişimi anlamak ve denetlemek için 19. yüzyılın başından itibaren sosyal ve beşeri bilimlerin nasıl ortaya çıktığını ve buna göre yeniden şekillenen üniversite sistemini, sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi gibi nomotetik "sosyal bilimler" ile tarih gibi idiyografik disiplinler arasındaki gerilimi ve oradan Fernand Braudel'in tarih yaklaşımındaki çoklu zaman kavramına uzanan hayranlıkla

izlediğim bir dersti. Bu ders beni o kadar etkilemiştir ki, son 15 yıldır düzenli olarak verdiğim yüksek lisans tarihyazımı dersinin hemen başında Wallerstein'den bu öğrendiklerimi ben de kendi öğrencilerime aktarmaya çalışıyorum.

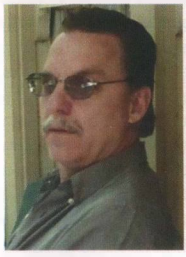
Axel Çorlu: Wallerstein bütün dünyada etkisi olan bir düşünürdü ama özellikle Türkiye'de çok etkili oldu, tarihten sosyolojiye birçok alanda takipçileri oldu. Bunun nedeni nedir size göre?

Volkan Aytar

Volkan Aytar: Osmanlı'nın Batılı anlamda sömürgeci olmayan mirasını anlamlandırmaya çalışırken Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi yaklaşımı yeni ve taze bir perspektif sunmaktaydı. Kanımca pek çok akademisyen bunun etki alanına girdi doğal olarak. Merkez, periferi ve yarı-periferi kategorileri hem Osmanlı'yı hem de sonrasında Türkiye'yi tarihsel ve gelişimsel bağlamlarına yerleştirirken elverişli karşılaştırma noktaları sunmaktaydı. Wallerstein'le uzun süre birlikte çalışmış, entelektüel yol arkadaşlığı yapmış Çağlar Keyder, Reşat Kasaba ve Faruk Tabak gibi değerli Türkiyeli akademisyenlerin de Wallerstein'in fikir ve perspektiflerinin yaygınlaşmasındaki katkılarını unutmamalı elbette.

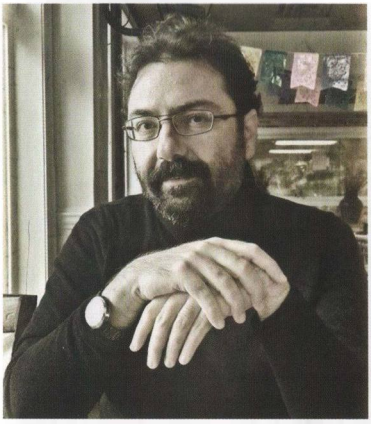
Kenneth Barr: ODTÜ ve SUNY-Binghamton arasındaki tarihsel bağ bunu anlamak için çok önemli; bu bağ 1970'lerde başladı. O dönemde ODTÜ'de genç bir akademisyen olan Çağlar Keyder, Binghamton'a öğrenci göndermeye başladı; bu öğrenciler arasında Reşat Kasaba, Faruk Tabak, Eyüp Özveren gibi isimler bulunuyordu. Aynı dönemde Wallerstein Annales Okulu'nu benimsedi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Modern Dünya Sistemine entegrasyonu onun merkezi projelerinden biri haline geldi. Fernand Braudel Merkezi'nin yayını olan *Review*'un ilk iki sayısında yazı yazanlar arasında Halil İnalcık, Huri İslamoğlu, Suraiya Faroqhi, Şevket Pamuk ve Çağlar Keyder bulunuyordu. Binghamton ve Türkiye arasındaki akademik bağ 1987'de Donald Quataert'ın Binghamton Tarih Bölümüne gelip Osmanlı tarihi dersleri vermeye başlamasıyla daha da derinleşti ve genişledi. Türk öğrenciler aynı zamanda sanat tarihi, antropoloji, felsefe, siyaset bilimi ve başka bölümlere de gelmeye başlamıştı.

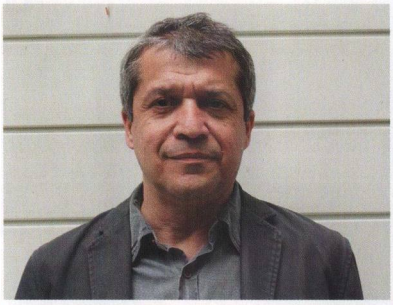
Kenneth Barr

Bundan yıllar sonra, 2000 yılında bir öğretim üyesi olarak ABD'den ODTÜ Sosyoloji Bölümüne geldim. Ankara'ya taşınıp gelişme sosyolojisi, ekonomik sosyoloji, toplumsal teori gibi dersler verme şansım oldu. Ben de ABD'ye döndükten sonra dahi ODTÜ'deki pek çok öğrencimin Binghamton ve ABD, Kanada ve Avrupa'da pek çok başka üniversiteye başvurmalarında yardımcı oldum.

Cengiz Kırlı: Benim üniversitede öğrenci olduğum 1980'li yıllara kadar ve hatta daha sonrasında, geç dönem Osmanlı ve bu yapıyı miras alan modern Türkiye üzerine tarihyazımının beslendiği iki ana damar, Bernard Lewis adıyla özdeşleşen modernleşme kuramı ve bunun karşısında genelde 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı "emperyalizmin Türkiye'ye girişi" biçiminde özetlenebilecek bir dönüm noktası olarak değerlendiren soldan bir tarih anlatısı olagelmişti. Birinci grupta daha çok Osmanlı'nın klasik yükselme-gerileme-modernleşme yaklaşımını sorgulamadan benimseyen meslekten tarihçiler, diğer grupta ise tarih disiplininin olgusal ve filolojik donanımına sahip olmayan ve aslında bu özellikleri çok da önemsemeyen çoğu meslekten iktisat tarihçisi ve sosyolog bir grup vardı. Bu tür bir ayrım aslında yalnızca Türkiye'ye ait olmayıp, tüm Batı-dışı coğrafyalarda mevcut bir durumdu: modernleşme kuramı yanlısı milliyetçi ve olgusal bir tarihyazımı ve karşısında anti-emperyalizm ve bağımlılık kuramlarından etkilenmiş tarih anlayışı. Belki Türkiye'deki küçük fark, bu iki grubun birbirleriyle herhangi bir diyaloğa dahi girmeye gerek duymayacak kadar bağımsız akademik çalışmalar yapmalarıydı. 1980'li yıllarda Türkiye'de hâlâ Osmanlı'nın feodal mi yoksa Asya tipi üretim tarzına mı sahip olduğuna dair, meslekten tarihçilerin dahil olmadığı eski tartışma akademik yayınların konusu olabiliyordu. Sanırım tüm bu akademik atmosferde Wallerstein'in Dünya Sistemi yaklaşımının Türkiye'deki en büyük etkisi bu iki grup arasında sınırlı da olsa etkili bir diyaloğun kapısını aralamayı başarabilmesinde yatmaktadır. Fernand Braudel, Ömer Lütfi Barkan sayesinde Osmanlı tarihçileri arasında zaten biliniyordu. Bu kez Braudel'den çok etkilenmiş Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi serisinin 1989 yılında Osmanlı'yı da değerlendirdiği 3. cildinin yayımlanması önemli bir dönüm noktası oldu. Dünya Sistemi yaklaşımı, dünya kapitalizmine eklemlenme sürecindeki coğrafyalarda ortaya çıkması beklenen yapılara ilişkin yeni bir kavramsal model sunuyordu ve Osmanlı tarihyazımının bu modeli test edecek ampirik araştırmaları son derece yetersizdi. Bu kavramsal ve ampirik yetersizliğin kabulü Osmanlı tarih çalışmaları için yeni bir

Axel Çorlu

Cengiz Kırlı

araştırma gündemi oluşturdu. Örneğin Wallerstein bu modelde Batı-dışı coğrafyalarda dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde küçük üretici emeğine dayanan geçimlik tarımsal yapıların çözüldüğünü, uluslararası iş bölümünün gereklerine ve dünya ekonomisinin ihtiyaçlarına uygun yalnızca bir veya bir kaç üründe uzmanlaşmış ticari tarımın yapıldığı geniş ölçekli toprakların geçimlik küçük tarımsal yapıların yerini aldığını ve küçük köylünün süreç içinde mülksüzleşerek ücretli emeğe ama daha çok da zorunlu emeğe yani angaryaya dönüşmesinin beklendiğini ifade eder. Ama Osmanlı'ya dair bu modeli destekleyecek veya yanlışlayacak nitelikli araştırmalara rastlayamaz. O nedenle 3. ciltte bu konuda herhangi bir bulguya rastlamamış olmasının bu modeli yanlışlayacak süreçlerin Osmanlı'da gerçekleşmemiş olmasından dolayı değil, Osmanlı tarihçilerinin bu konuları ihmal etmiş olmasından kaynaklandığını ifade eder. Bu meydan okuma Osmanlı çalışmalarında üretim ilişkileri, mülkiyet yapıları, tarımın ticarileşmesi ve ürün uzmanlaşmasına ilişkin yeni ve verimli bir alan açtı ve bu sorular hâlâ Osmanlı tarihçileri için son derece önemli sorular. Her ne kadar araştırmalar Osmanlı'da küçük köylü üretiminin 19. yüzyıl boyunca hakim olmaya devam ettiğini, bir veya birkaç tarımsal üretimde uzmanlaşmanın gerçekleşmediğini, Balkanlarda belli bölgeleri hariç tutarsak angaryanın çok yaygın olmadığını ve Osmanlı imalat sektörünün tamamen çökmediğini gösterip modelin Osmanlı için pek geçerli olmadığını işaret etse de, Wallerstein her şeyden önce Osmanlı tarihçilerine doğru soruları sormanın önemini hatırlattı.

Axel Çorlu: Wallerstein'in geleceğe bıraktığı mirası nasıl tanımlarsınız?

Volkan Aytar: Wallerstein genelde Modern Dünya Sistemi perspektifini geliştirmekle anılıyor. Bu elbette ki onun en önemli mirası sayılmalı. Ama unutulmamalı ki Wallerstein, son on yıllarında "bilgi yapıları"nın entelektüel soyacağını da eleştirel gözle tarihsel bağlamına yerleştirmeye yönelmişti. Doğa bilimleri ve beşeri bilimlerin zıt kutuplarda ve neredeyse birbirine düşman konumlarda yer almasının, dünyayı ve toplumu anlama çabamızı çoraklaştırdığını isabetle tespit etmişti. Sosyal bilimlerin niteliğinin de bu kutuplaşma arasında iki arada bir derede kaldığını ve giderek iki ayrı yöne çekilmenin etkisiyle bulanıklaştığını gösteriyordu. Çeşitli akademik disiplinlerin "iki kültür" fay hattında konumlanmasının, modern dünya sisteminin biçimlenmesiyle eş zamanlı olarak düşünülmesi gerektiği fikrini de ona borçluyuz. Bu dar kalıpların kırılarak yeni düşünsel kaynakları filizlendirmemiz gerektiğini bize Wallerstein hatırlattı. Sınıflarında olduğu gibi, kitap sayfalarında da bizleri daha yaratıcı olmaya, daha çok efor sarf ederek yeni fikirler yaratmaya çağırdı. Umarım bu çağrıyı dinlemeye devam ederiz, o artık yokken bile...

Kenneth Barr: Bir mirası tahmin etmek zor bir iş. Bir dönem geride kaldı. Wallerstein'in kuşağından olan pek çok dev isim ya vefat etti ya da uzun zaman önce emekliye ayrıldı. Eski halinin soluk bir gölgesi haline gelmiş olan Fernand Braudel Merkezi 2020'de kapanacak. Binghamton'in sosyoloji bölümü bir zamanlar sahip olduğu statüden çok uzakta. Ama hala Wallerstein'in takipçisi olarak yapılacak çok şey var.

a) Modern dünya sisteminin döngüsel ritimleri ile seküler eğilimleri *longue duree* boyunca hala geçerli bir analiz konusu. Tarihin kendini -her defasında bazı farklar ile- tekrarladığını ifade eden Marksist fikir de hala kullanışlı bir kavram.

b) Zenginler ve fakirler arasındaki küresel ayrım hem ülkelerin içinde hem de ülkeler arasında her iki uçta da yoğunlaşarak büyümeye devam ediyor. Aynı zamanda kapitalist dünya ekonomisinde ABD hegemonyası inişe geçmiş durumda.

c) Bilim ve siyasi etkinlik beraber giden şeyler. Birbiriyle kesişen bazı toplumsal hareket alanları var, ama bana göre iklim değişikliği listede ilk sırada.

Cengiz Kırlı: Wallerstein ile uzun yılar Binghamton Üniversitesinde beraber çalışmış Giovanni Arrighi, Braudel ve Wallerstein'ın yaklaşımları arasındaki farkı tartıştığı bir makalesinde, bir arkadaşından naklederek: "Braudel ne yaptığını bilmiyordu, ta ki Wallerstein ortaya çıkıp ona ne yaptığını söyleyene kadar" der. Gerçekten böyle midir, tartışılır. Ama bu cümle tarih ve sosyal bilimler arasındaki gerilimli ilişkiye ve doğru sorular sormadan tarihsel araştırmanın anlamsızlığı ile kavramsal bir çerçeve olmadan tarih çalışması yapmanın imkansızlığına işaret

Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank. Rio de Janeiro, Ağustos 2003

etmesi açısından önemli. "Arşiv araştırmasına" dayanmayan Wallerstein'in tarihsel yaklaşımı tarih disiplini tarafında hep sorunlu olagelmişti. Bu yapısal gerilim, 1980'li yıllardan sonra başat hale gelen coğrafi ve zamansal olarak mikro yönelimli, bireysel özneyi öne çıkaran tarihçilikle birleşince Wallerstein'in uzun zamanlı, makro yaklaşımı meslekten tarihçiler açısından güçlü bir şekilde dışlanmaya devam etti. Ama tarihçilerin bu açıktan reddinin arkasında inkar edilen bir öykünmenin varlığı da vurgulanmalıdır. Tarihçi kabul etmese de araştırmalarının gündemini, derslerinin konularını diğer sosyal bilimcilerden devşirir. Nasıl Fernand Braudel tarih disiplinini idiyografik bir beşeri disiplin değil bir sosyal bilim disiplini haline getirmek için çaba gösterdiyse, Wallerstein de tüm beşeri ve sosyal bilimler arasındaki suni ayrımları ortadan kaldırmak gerektiğini ve "sosyal" alanın bütünlüğünü savundu. Sanırım Wallerstein'in en büyük mirası bütünlüklü bir sosyal bilimin oluşturulmasına yönelik, tarihsel olanın sosyal, güncel olanın da tarihsel olduğunu herkese ama özellikle tarihçilere hatırlatmasıdır.

Axel Çorlu: Sizlere çoğu konuda katılıyorum, birkaç ekleme yapayım: Volkan'ın da gözlemlediği gibi, Wallerstein'in mirasını öncelikle Modern Dünya Sistemi üzerinden düşünmek bence çok faydalı değil, zira kendisi dahi 1990'ların sonu ve 2000'lerin başı itibarıyla bu yaklaşımın açıklayıcı gücünün sınırlarına ulaşıldığını ve aşılamayacak bazı limitleri olduğunu kabul ediyordu. Sosyal bilimlerin yapısını sorgulayan, neyin nasıl yapılacağı konusunda kendi içine kapanmış alanların önünü açan, metodolojilerin nihai ve değişmez şeyler olmadığını gösteren fikirleri bence uzun vadede etkili olmaya devam edecek. Aynı zamanda özellikle Türkiye'de Wallerstein'in başka pek çok düşünürde de olduğu gibi sık sık bir "solcu basitleştirme", indirgemecilik ve özcülük üzerinden anlaşıldığını, bunun hem Wallerstein'e hem de sosyal bilimlere bir haksızlık olduğunu düşünüyorum.

Kenneth'in Wallerstein'i yer ve coğrafya açısından Binghamton bağlamına oturtan gözlemleri çok değerli çünkü bir düşünürü etrafındaki insanlar ve ortam olmadan düşünmek mümkün değil. Aynı zamanda, Binghamton gibi kamu üniversitelerinin şimdikinin aksine bir zamanlar sosyal bilimlerde ne kadar ön planda olduklarını, alandaki en önemli isimleri nasıl çekebildiklerini hatırlamakta da fayda var. Bu gözlemler, yükseköğrenim bir endüstri haline dönüştükçe sosyal bilimlerin sıkışması, özel üniversitelerde küçük bir grup dışında aynı önemde görülmemeleri gibi sorunların da nasıl ele alınabileceği hakkında bazı ipuçları sunuyor.

Bunların ötesinde, özellikle tarihsel sosyologların çok sevdikleri (itiraf edeyim bir tarihçi ve sosyolog olarak beni de çok cezbetmiş olan) "makro" modeller ve trendler üzerinden tarihi ve toplumu anlama perspektifinin de sınırları olduğunu, tarihin son derece karmaşık dokusunu iyice özümsemeden teorilerin seksapeline kapılmanın tehlikeli olduğunu belirtmek istiyorum. Nasıl ki Cengiz'in dediği gibi teoriden yoksun bir tarih düşünülemezse, tarihten yoksun veya tarihi basitleştirilmiş bir sosyolojinin de düşünülmemesi gerektiğini vurgulamak istiyorum.

Bütün katılımcılara en içten teşekkürlerimi sunuyorum; Kenneth'in orijinali İngilizce olan cevaplarını ben Türkçeye çevirdim, bütün hatalar bana aittir.

Katılımcılar: Volkan Aytar (Virginia Commonwealth University, Sosyoloji Bölümü), Kenneth Barr, Axel Çorlu (Georgia Gwinnett College, Tarih Bölümü), Cengiz Kırlı (Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Enstitüsü).

iletişim

Cihan Harbi'nin hafızasına ve insan boyutuna ışık tutmak...

Mehmet Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı tecrübesini askerlere ait otobiyografik kaynaklar üzerinden inceliyor. Sadece hatıraların nasıl incelenmesi gerektiğinin değil, Türk toplumunun yakın tarihe dair kolektif hafızasını anlamada askerî tarihin nasıl muazzam bir kaynak olarak ele alınabileceğinin yetkin bir örneği.

